STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04291

MAYNE ZIKHROYNES

Isaac Leib Peretz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

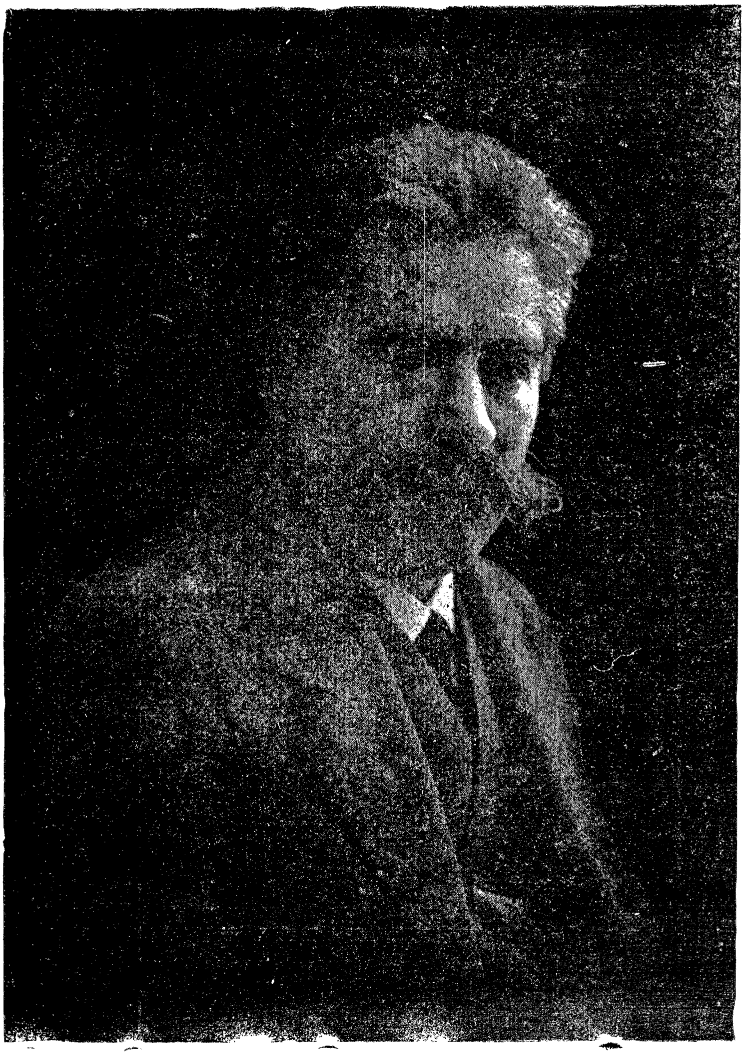

י. ל. פרץ

י. ל. פרץ.

מיינע זכרונות

ווילנער פאַרלאַג פון ב. א. קלעצקין
ווילנע — קליין-סטעפי גאַס 23.

דאָס רעכט אויף איבערדרוקן און איבערזעצן באַ-
האַלט דער „ווילנער פאַרלאַג" פאַר זיך.

דרוקעריי ווילנער פאַרלאַג
קלײן סטעפּן גאַ 23

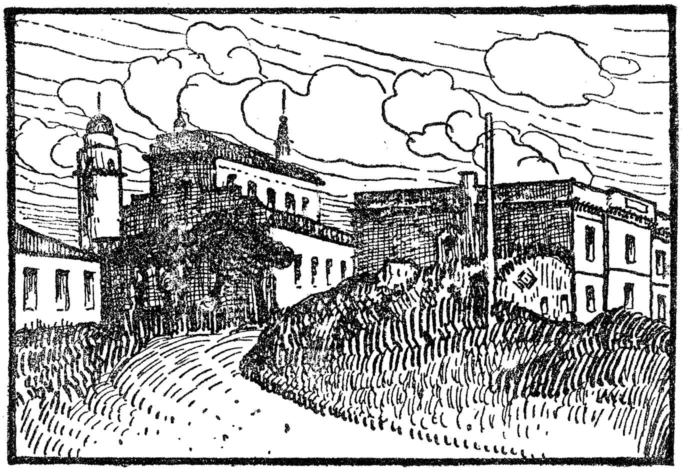

מיינע זכרונות

א. נעפּילדיגע קינדער־יאָהרען.

ליעבער הער רעדאַקטאָר!

איהר פערלאַנגט פֿון מיר, איך זאָל אײַך שרייבען וועגען זיך אַליין, איך טהו אײַך צוליעב.

אין דער אײַנלאַדונג, ווי שמייכעלהאַפט זי זאָל נישט זיין, שטעקט אפילו אַ ביטערליך קערנדיל; נור פֿון עלטערע — אַלטע גלוסט זיך מיר ניט זאָגען, איך האָב אפילו ערגיץ מיין מעטריקע פערוואָרפען — נור פֿון עלטערע לייט פערלאַנגט מען זכרונות.

צו מיר, הייסט עס, זאָגט איהר:

— דאָסט אָנגעפילט אַ שייער, דערלאַנג אונז דעם שליסעל...

איך טהו עס דאָך גערן. איך האָב נישט איין מאָל פֿאַרן פּובליקום פֿון זיך אַליין גערעדט, געפּרובט איבערגעבען דעם שליסעל.

דעם אמת זאָגענדיג, די נאָכשליסלען פּאַסען מיר נישט. קיין וואונדער: קיינעם געפעלט נישט קיין אייגענע פאָטאָגראַפיע.

קיינער געפינט זיך נישט אין גאַנצען אין אַ געטראָפענער סעקונדע, ווי טריי עס האָט נישט געוואָלט זיין דאָס גלאָז אין אַפּאַראַט... דערנאָך קומט ערשט דער רעטושער, דער פערגלייכער און פערגלעטער... זיי מאַכען די רעשט צו שאַנדען.

וועל איך אייך שרייבען, איבערגעבען דעם שליסעל שריפטליך. וועט בלייבען צייט, וועל איך מיר אַ נייעם שייער בויען און אָנפילען, און וועט דער אַלטער שליסעל נישט פּאַסען, און עס וועט נאָך בלייבען צייט, וועל איך געבען אַ נייעם... דאָס לעבען האָב איך ליעב.

אָבער שרייבען וועל איך נישט אַלץ.

ווייל נישט אַלץ איז אַריין אין מיינע שריפטען, און נור די געהערען דעם לעזער. פאַר'ן דאַווענען געהט אַ פרומער יוד אין מקוה אַריין און שווענקט אָב פון זיך די זינד. גייסטיג טהוט עס דער שריפטשטעלער פאַר'ן שרייבען.

איסער דעם „מאָדערנעם", וואָס פּאַראַדירט מיט זיין זינדיגקייט, און אויב ער פערמאָגט נישט אַזוי פיעל אייגענס, וויפיעל דער מאַרק פערלאַנגט, טראַכט ער אַ ביסעל צו, ענטוויקעלט ער די מעגליכקייטען, וואָס האָבען נאָך קיין צייט נישט געהאַט, זיך צו ענטוויקלען און אַרויסצושפּראָצען... אָפט נעמט ער ביי אַנדערע...

אייך וועל איך דעם אָבפאַל נישט געבען...

די געשיכטע דאַרף קיין ליגען נישט זאָגען, אָבער נישט אַלץ פערצייהלען. ווייל אַלץ איז דער גרעסטער ליגען. ווייל נישט אַלץ איז דער מענש. פּאָרטרעטירט דאַרף ווערען נור דאָס כאַראַקטעריסטישע; דאָס עכטע, נישט דאָס צופעליגע, וואָס געהער גאָר נישט צום מענש.

און נאָך וואָס:

ערגיץ טיעף אין מיר (אינטער דער בעוואוסטזיניגער שוועל, ווי מען זאָגט) ליגען זכרונות. איך וויל זיי פון דער טונקעלער טיעפעניש אַרויסציהען אויף דער ליכטיגער שיין, — ליגען זיי אָבער נישט, איינס נאָכ'ן צווייטען, ווי אַ שנור בעגראָבענע, געפרירענע ראָפּען, מיל צו עק... זיי פליהען דאָרט ערגיץ פריי אַרום, ווי אייזען-שטויב, טראָגען זיך לויז. און די מאַגנעטען, וואָס ציהען זיי אַרויף און גרופּירען אַרום זיך, זענען נישט קיין דאַטען,

טער איך פּאַקטען, הויפּטפּאַקטען, גענעראַלע, אָדער אידעען און שטימונגען... איך געדענק קיין איינציגען דאַטום. וועט ווער נאָכקומען און צושרייבען, וואו מען דאַרף, דעם „יום“, — זעהר גוט. איך קען עס נישט.

קינדער־יאָהרען און מלמדים.

געווען בין איך, ווי מען האָט געזאָגט: אַן עלוי. אַ פֿלינקען לאַנגישען קאָפּ געהאַט און — פֿיעל געמיט.

ווי אַזוי בינדט זיך דאָס צוזאַמען? עס בינדט זיך נישט. עס גיסט זיך נישט צוזאַמען... אַ פּראָצעס פון צוויי עלעמענטען (אַ לאַנגישער מח און אַ האַרץ פֿיל געמיט) — און איין „בעל כרחך אתה חי“...

אין „מאָניש“, צווישען אונז גערעדט, האָב איך געוואָלט מיך אַליין קאָפּירען. האָב איך מיך אָבער פערשענערט; איך בין געווען מאָגער, שוואַרץ, נור ברענענדיגע אייגען געהאַט (פֿונקען זענען נאָך געבליבען) און גרויסע. דער „וואָס טרעפט באַלד אַריין אין קאָרב, מעג דער רמב״ם זיין ווי האָרב“ — בין איך! נור דער „דערצו נאָך אַ „בעל קורא“ איז צוגעגעבען צום גראַם. קיינמאָל קיין בעל־קריאה נישט געווען, נישט רעכט אפילו „מעביר געווען די סדרה“. דער עיקר איז ביי אונז געווען לערנען...

פון חורבה אַרויסגעזונגען האָט מיר נישט איין „מאַריע“. די מאַריעס וועלען קומען. נישט אַלע... ווי געזאָגט: אַבּפאַל וועל איך נישט געבען. זיי זענען נישט אַריין נישט אין מיר, נישט אין מיינע שריפטען... די אַנדערע — ווי ווייט מעגליך. עס האַלט אָבער נאָך נישט דערביי. דער פּרק הייסט קינדער־יאָהרען...

און געדענקען געדענק איך מיך נאָך גאָר אַ קינד: 1) צווישען יונגלעך און מיידלעך אויף אַ הויף, 2) אויף אַ פּאָדלאָגע אין חדר. דער מלמד האָט געהייסען חיים־קעלביל. אַ ידעל, זעה איך איצט פאַר מיר, אַ קליינס, אַ קליין בערדיל, קליינע אייגעלעך און אַ קליין ספּאָדיקעל. און 3) ביים בעלפער אונטערן אָרעם. אַ זאַ־ווערוכע — און ער טראָגט מיך אין חדר אַריין...

צו דריי יאָהר — אָנגעהויבען (גלייך מיט אַלע חברים) חומש. געלערנט „ויקרא". זאָגען פלעג איך: „ויטרא", נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין „ק"; קיין „ג" איך נישט. יאָהרען לאַנג פלעגט מען מיך רופען: דד דדוד ידודנו (גד גדוד יגודנו)...

שבת נאָך דער סעודה האָט געזאָלט זיין ביים זיידען אין שטוב די שמחה. בשעת סעודה נעמט מיך דער זיידע (אַ קליין ידעל, מיט אַ ציטעריג קעפיל, ווי איך בין געוואָהר געוואָרען, פאַר עלטער) זעצט מיך אַרויף אויפ'ן טיש, און דער מיט. די מאַמע דערשרעקט זיך און כאַפּט געשווינד אַוועק פון אונטער מיר אַ גאָפּעל. אַרום טיש זיצט די גאַנצע משפחה: אַ זוהן, צוויי טעכטער, צוויי איידימס און אַן אַלמנה, מיינע אַן עלטער-מוהמע, (פון וועלכער איך האָב געמאַכט די „סקילער רביצין", גאָר נישט איבערטרייבענדיג), אַחוץ זיידען מיט דער באָבע. צו וואָס מען האָט מיך אַרויפגעזעצט, ווייס איך נישט. מיר געפעלט עס. אַ וואַזע שטעהט אויפ'ן טיש, פרוב איך, צי וועל איך זי אַרומנעמען מיט די הענד. נעמט אָבער די באָבע די וואַזע צו און פרעגט מיך, צי איך וועל קענען שפּעטער די דרשה?

— מעגען! (קענען) — ענטפער איך און וויל שוין אַראָב פון טיש; לאַנג אויף איין אָרט זיצען קען איך נישט. פערהאַלט מיך אַ פעטער, שוין דעמאָלט אַ שטיק משכיל, און אַ שוואַרצען קאַפּעליוש, — דערזעלבער, וואָס וועט שפּעטער זיין דער מבין אויף מיינע יונגעלשע שירים און וועט זיי זאַמלען און בעהאַלטען, און פרעגט:

— אין אויסלעגען „ויטרא" (ער מאַכט מיר נאָך) קענסטו? ווייס איך נישט, וואָס אויסלעגען איז. פרעג איך:

— ס'טייטש?

— ווי אַזוי שרייבט מען ויקרא?

מיין איך, ער מאַכט חוזק.

— „ויטרא" — ענטפער איך פערדראָסיג — שרייבט מען נישט. „ויטרא" איז אַ פסוק און אַ פרשה אין דער הייליגער תורה.

מען האָט מיר קוים אויסגעטייטשט, וואָס מען מיינט, און איך דערזעה פלוצלינג פאַר די אויגען שוועבען אין דער לופטען די פרשה, אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט, און רוף אָן איין אות נאָכ'ן

צווייטען, איסערן שם הויה.

דער מאַמען ווערען די אויגען פייכט (נישט צו גלויבען, ווי איך האָב אַלץ געזעהן), עפּיס האָבען ביי איהר אָנגעהויבען צו פינטלען די אויגען, און זי הויבט זיך אויף און געהט אין אַ ווינקעל אַריין צום אויווען. די באָבע קוקט איהר נאָך און שמייכעלט:

— שעמט זיך נאָך אַלץ!

מיך נעמט דער זיידע פון טיש אַראָב צו זיך אויף דער שויס, און גיט מיר אַ קניפּ אין בעקיל. איך זיץ אָבער נישט לאַנג,— ביינ׳יגע פיס געהאַט, איז מיר נישט בעקוועם — און געה איבער צום טאַטען, וואָס קישט מיך.—

מעהר פון זיידען ווייס איך נישט, געדענק איך נישט. געהייסען, ווייס איך, האָט ער שלמה. געווען אַ מאָל אַ דאַנציגער סוחר. פערצייהלט האָט מען, אַז איינמאָל איז ער אַהיים געקומען, ווי מען זאָגט, מיט׳ן בייטשעל... געווען איז עס פרייטאָג. געגאַנגען אין באָד אַריין, דערנאָך צו קבלת שבת. „אָבגעפּראַוועט" דעם שבת, ווי אַלע מאָל, קיין סימן פון עני. און ערשט מוצאי־שבת נאָך הבדלה צוזאַמענגערופען אַלע בעלי־חובות זיינע און געזאָגט: „רבותי, איך בין געקומען אָהן אַ גראָשען, נעמט אייך צו אַלץ, וואָס אין שטוב!".

— חנה׳לע, דערלאַנג! האָט ער זיך געווענדט צו דער באָבען.

און די באָבע חנה׳לע האָט אויסגעטהאָן די צירונג און געלעגט אויפ׳ן טיש. געפּענט די שאַנק מיט זילבער און גאָלד, אַריינגעבראַכט די חפצים פון אַנדער שטיבעל... קיינער אָבער האָט נישט געריהרט.

די באָבע האָט איהר קראָם געהאַט, האָט מען פון קראָם געלעבט, איינציגווייז די חובות בעצאָהלט, מיט פּראָצענט. און קינדער אויסגעגעבען.

ווי ווייט די מעשה איז אמת, בין איך אייך נישט ערב. אַז די באָבע איז פעהיג געווען דעם־צו, דאָס ווייס איך. דעם זיידען געדענק איך נישט מעהר, ווי דערמאָלט ביים טיש, ווען איך האָב אויסגעלעגט. איך זעה זיינע אויגען, קליינע, נור האַרציג ליכטיגע...

ווען און ווי אַזוי דער זיידע איז געשטאָרבען, ווייס איך אויך

נישט. מען האָט מיך געמוזט האַלטען בשעת מעשה פון דער־וויטענס, אַזוינס פערגעסט מען נישט. געהערט האָב איך, אַז ער איז קראַנק געווען, האָט איהם דעם דאָקטאָר געהייסען מאַכען אַ הייסע וואַנע, און אין דער וואַנע איז ער געשטאָרבען...

לאָז איך פאַמיליען־אָנגעלעגענהייטען איבער שפּעטער און גייה צוריק צו מיינע מלמדים...

צו זעקס יאָהר האָב איך אָנגעהויבען גמרא. דעמאָלט — אַלע אַזוי.

דעם גמרא־מלמד געדענק איך בעסער.

איך אַ קליין, מאָגער ידעל. גערופען האָט מען איהם דער־היבער: בערישעל. אַ בייז ידעל, שלאָגען אָבער קאָן ער נישט. אַז ער קומט אין כעס אַריין, הויבען איהם אָן די הענד צו ציטערן.

— הענע! — רופט ער דעמאָלט צו דער רביצין — כאַפּ די צאַנגערע און שפּאַלט דעם עם־הארץ דעם קאָפּ!

הענע ריהרט זיך נישט. זיצט ביים אויווען, פליקט פעדערן אָדער שטריקט אַ זאָק. געהט עס וועגען מיר, ענטפערט זי:

— הערסט, ריהר ליבושלען נישט אָן... איך וועל פערציילען ריבעלען...

ריבעלע איז מיין מאַמע. און די רביצין איז געווען אַן איינקויפערין פון ציבעלעס, גרינס... און פלעגט טראָגען צו אונז אויך, אַ דריסת הרגל געהאַט. און ליעב געהאַט די מאַמען און מיך, אפנים, דער מאַמען צוליעב.

— אַ ידינע, פלעגט זי זאָגען, אַ צדיקת... קאַרג איך זיך און איפ׳ן הויז־געזינד — און גיט צדקה, אָבער צדקה! און ער, דער גזלן, וויל שלאָגען איהר ליבושלען!

— נו, נו, — ברומט דער רבי, זאָג איהר, וואָס פאַר אַ תכשיט זי האָט...

זי פלעגט זאָגען... נאָר קאַפּויער.

דער טאַטע מיינער (ער לעבט שוין נישט) האָט איך נישט געהייסען שלאָגען. איז דעמאָלט נאָך אַ קעסט־קינד געווען, און דערהיים געזעסען, און בטבע אַ ליבעראַל, אפשר אַן אַנאַרכיסט.

אַז עס איז אַהיים אַ קלאַנג, אַז מען וועט נעמען צום מיליטער, און מען האָט זיך אָנגעהויבען שרעקען, האָט ער געראָטען:

י. ל. פרץ אין די 90-גער יארן

ל. פרץ אלס יונגערמאן

נישט שרעקען זיך און נישט געהן. קיינער זאָל נישט געהן...

— מען וועט שמייסען!

— אַ וועלט שמייסט מען ניט!

— שמיעדען אין קייטען!

— נישטאָ אַזוי פיעל קייטען!

— איינזעצען אין תפיסה!

— אַכּיבּא מאַכען די וועלט פאַר אַ תפיסה!

ער אַליין האָט מיך אין לעבּען צוויי מאָל געפּאַטשט.

פון געפּירענהייט אָן האָב איך פיינט געהאַט זיסע זאַכען. אין מויל אַריין נישט גענומען. „איך וויל, מען זאָל מיך האַלטען פאַר קלוג", האָט מען זיך גערייצט מיט מיר. די באָבּע פלעגט באַקען מכּל המינים גוטע זאַכען: ווייסען לעקיך, האָניג-לעקיך, טאָרטען, שטעפּענס, פרעגלען איינגעמאַכטס... פאַר זיך, פאַר די קינדער... פאַר קראַנקע אין הקדש, — אַלע אייניקלעך פלעגען בעטען זיך פון צייט צו צייט די מעגעלעך. מען בעקומט און מען גנבעט אַביסעל צו; איך איינער — אָן איסנאַהם. איך עס עס נישט ביז היינט.

מאַכט זיך מיין יונגערן ברודערס ברית.

קומען אָרימע לייט אויף לעקיך און בראָנפען, פערזאַמלען זיי זיך אין מיטעל-שטוב. רעכטס — די מאַמע די קינפּעטאָרין, אין דער שטוב לינקס — די בעלי-בתּישע געסט. איז געווען ביי אונז אַ סאַרווער, זאָל ער מיר מוחל זיין, אַ „כּלב שבכּלבים". אַזוי האָבען איהם אַלע גערופען. געווען איז ער, איך זעה איהם פאַר מיינע אויגען, אַן איסטערליש היכער, אַ דאַרער און אַ ווייסער, אָהן אַ טראָפּען בּלוט אין פּנים. געווען איז ער אַן אַלמן און אַ חשוך בנים. עטליכע ווייבער געהאַט און קיין איינציג קינד. אַז די לעצטע איז געשטאָרבען, האָט ער זיך שוין מיאש געווען פון לעבען און געמאַכט זיך תּכריכים. ביינאַכט, האָט מען פערציילט, שפּאַצירט ער אַרום אין די תּכריכים אין הויף... שרעקט איבער לייט. אָרימע לייט האָט ער פיינט געהאַט שנאת מות. טראָגט דער רשע פון דער מאַמעס שטוב אַרויס, הויך איבערן קאָפּ, אַ טאַץ מיט לעקיך צו די בעלי-בתים אַריין, איבער דער מיטעל-שטוב. און איך זעה, ווי אַ קראַנק מיידעל קוקט מיט פערברענטע אויגען צו דער טאַץ

אַרויף. פלינק בין איך געווען, שפרינג איך אונטער, כאַפּ אַ שטיק לעקיך און דערלאַנג דעם בלאַסען מיידעל... דער טאַטע,— איך האָב נישט געוואוסט דערפון,— איז געשטאַנען און טיר פון דער מאַמעס שטוב. דעם שפרונג אין דער הייך האָט ער געזעהן, וואָס איך האָב מיט׳ן לעקיך און דער נידער געטהאָן — נישט. געהט ער צו און דערלאַנגט מיר און באַק. צו־מאָרגענס, מיר זיצען אַלע ביים טיש, פערקלאָגט ער מיך פאַר דער מאַמען:

— דער קאָמעדיאַנט, עסט מפלומר׳שט נישט קיין זיסע זאַכען און כאַפּט לעקיך פון טאַץ!

קומט אַריין די דיענסט מיט דער יויך,— געהערט האָט זי, אַפנים, הינטער דער טיר, — און פערציילט, וואָס איך האָב מיט׳ן לעקיך געטהאָן. זי האָט געזעהן.

די מאַמע האָט די ברעמען אַראָבגעלאָזט איבער די אויגען. זי האָט שטענדיג געהיט איהר געמיט פאַר פרעמדע און אַפילו פאַר היימישע אויגען. דער טאַטע איז בלאַס געוואָרען, די אויגען ווערען איהם פייכטליך. און ער הייבט זיך אויף און געהט אַב און צווייטען צימער אַריין. פיהל איך מיך שולדיג, וואָס איך האָב באַלד נישט פערציילט, וויל נאָכגעהן און איבערבעטען, — און קאָן נישט. ביז׳ן היינטיגען טאָג קאָן איך מיך אַליין נישט פערטיידיגען און קיינעם נישט איבערבעטען...

דערפון און אַנדערש מאָל.

דאָס צווייטע מאָל האָב איך געליטען, ווען איך בין שוין אַ „יונגעל“, נישט קיין „קינד“ געווען — אַ „בחור“ (אַ יאָהר 14 אדאי!). אָבער שוין דעמאָלט אַ „חוקר“ געווען, געלערנט „מורה נבוכים“ (ווי איך קום דערצו, וועט ווערען פערציילט) און בין אַרומגעגאַנגען און עולמות העליונים, פערמרה־שחורה׳ט, מיט וועלט־טראַגישע חלומות און געדאַנקען! וואָס פאַר אַ תכלית האָט דער מענש? די וועלט? ידיעה ובחירה.. פון וואַנען נעמען זיך און צו וואָס די יסורים, דער צער? — דערביי האָט געווים געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע דער יודיש־פריהער איבערגאַנג צו די מענער־יאָהרען. נור אַ געמיט האָב איך געהאַט אַ שוואַרצס, געוכט התבודדות און געקראַצט מיט נעגיל און דער נשמה...

איינמאַל פרייטאָג בין איך פערפאַלען געוואָרען אויף אַ גאַנ־

צען טאָג. איך געדענק שוין ניט, וואו איך בין געווען. געקומען אין בית־המדרש אַריין צו קבלת שבת בין איך גלייך פון שפּאַציר, אין דער וואָכעדיגער קאַפּאָטע, און וואָכעדיגען היטעל און נישט־געפּוצטע שטיוועל, אָנגעקלעפּטע מיט לייהם פון אונטער דער שטאָדט. דעם טאַטענס פּנים האָט איפגעפלאַמט. ער האָט זיך דאָך איינגעהאַלטען פאַר'ן עולם. נור ביים קידוש קען ער קיין אויג ניט אָפּרייסען פון מיין פערחושכטען פּנים און גיט פלוצלינג אַ שטעל אויעק דעם כוס און דערלאַנגט מיר אין באַק מיט דער בּרייטער האַנד.

— שיינע שבתים מאַכט ער מיר! — און געדט אַרויס אויף אַ ווילע. די מאַמע ברומט:

— גלייך אַ קינד האָט נישט זיינע וויידטאָגען...

אַז מיין ווייטאָג איז געווען גאָר ניט קינדיש, איז איהר נישט איינגעפאַלען...

איינגאַנצען צוויי מאָל געשלאָגען.

אַ פרעמדען אַריפלעגען אויף מיר אַ האַנד וואָלט ער געוויס נישט געלאָזט. פון דעם ווייסט ר' בערישעל און די רביצין, וואָס זיצט שטענדיג ביים אויווען, טהוט עפּיס, פערקוקט אין די תלמידים און פערהערט אינ'ם לערנען.

אָבער דער רביצין, אויפ'ן גזימס פון אויווען, ליגט שטענדיג איינגעצויגען די קאַץ, אַ גרויסע, אַ פוילע...

טרעפט זיך אָבער, אַז די רביצין דרימעלט איין ביים שטריקען אַ זאָק, אפשר איינגעוויגט פון גמרא־נגון, און פערלירט די קנויל. גיט שוין די קאַץ, וואָס האָט דערויף געלאָקערט, אַ שפּרונג אַראָב פון גזימס צו דער קנויל און הויבט זיך אָן מיט דער קנויל צו שפּיעלען, ווי מיט אַ מויז, און פעריאָגט זי בין אונטערן בעט...

מיר פּלאַצען אויס מיט געלעכטער... די רביצין כאַפּט זיך אויף. דער רבי ווערט בייז...

פאַר אַזאַ געלעכטער (איך פלעג לאַכען צום שטאַרקסטען) האָט ער מיך שוין איינמאָל געוואָלט ערנסט שלאָגען. איז אָבער פּונקט אַריינגעקומען דער טאַטע... די מצענע בייט זיך מיט אַמאָל.

— אַה, ר' יודעל! וואָס מאַכט איהר, ר' יודעל? זעצט אייך, ר' יודעל...

די רביצין פרעגט: וואָס ריבעלע מאַכט. און דער טאַטע ווענדט זיך גלייך צו מיר און פרעגט:

— וואָס שוויצסט דו אַזוי, ליבעלע?

— וואָס הייסט? פערכאַפּט דער רבי, אױס מורא, איך זאָל נישט פערציילען: — ווי הייסט, די תורה הקדושה, ברוך השם, וואַרעמט... און אַ זומער־טאָג...

בעקומט דער טאַטע אַ ליבעראַלע אײנפאַל און זאָגט צום רבי'ן:

— ווייסט איהר וואָס, ר' בערישעל? לאָזט יעדען טאָג אַחים די קינדער פאַר דער טיר אויף אַ שעה!

גלייך אַ דונער וואָלט אין בערישלען אַריינגעשלאָגען...

גלאָצט ער אױס אַ פּאָר אויגען און הויבט אָן שטאַמלען:

— וואָס רעדט איהר? ווי הייסט? זיי זאָלען זיך שפּיעלען אין לייהם?

מען האָט געזאָלט אַהיימציהען אַ נייעם שטאָק, האָט מען אָבגעלעגט לייהם פאַר'ן הויז.

— פאַרוואָס נישט? ענטפערט דער טאַטע צוריק.

גיט זיך ר' בערישעל האַלב אונטער:

— מילא, בנוגע צו אייער ליבּישלען... אַז איהר ווילט...

— איך אויך! איך אויך! — רופט זיך אָן מיין גליד־שוועסטערקינד, יחזקאל...

— באַב ב' מבדבי'ן בין איך אַיך ערב! רופט זיך אָן דער טאַטע. יחזקאל'ס פאָטער האָט געהייסען מרדכי.

וכך הוה. מיר צוויי בעקומען רשות און געהען טאָג־טעג־ליך אַהים אויף אַ שעה פאַר דער טיר, צום לייהם, זיך געשפּיעלט, געגראָבען (ערגיץ אַ לאָפּאַטע בעקומען), טאָלען, גריבער געמאַכט, אַ פעסטונג געבויט.

און די אַרבייט איז אונז שפּעטער צו־נוץ געקומען אַ מצוה צו טון. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען איינגעלעגט די זאַמאָשטשער פעסטונג. די מויערן האָט מען צעשאָסען און גע־דונגען אַרבייטער אָראָבצושיטען די וואַלען אין די פאָסען אַריין. געצאָהלט האָט מען פון קלאַפטער. האָבען זיך אויך עטליכע יודען צו דער אַרבייט געשטעלט. אַלטע, צעבראָכענע יודען, וואָס האָ־

בען שיין צו עפּיס אַנדערש נישט געטויגט. נאָהענט צום חדר איז עס געווען, פלעגן מיר אויף דער שעה לויפן איבּן וואַל אַרויף און אַרבּייטען פאַר די אַלטע לייט.

וואָס איך האָבּ געלערנט בּיי דעם ר' בּערישלען, געדענק איך נ י ש ט...

נאָך צוויי זמנים בּין איך מיט מיין גליד-שוועסטערקינד יחזקאל איבּערגעגאַנגען צו מיכל מלמד. ער האָט אויך נישט געשלאָגן.

אַ מאָדנער ייד געווען דער „געלער מיכל" — אַ בּלאָנדע בּאָרד געהאַט. אַ מלמד געווען און דערבּיי שמש אין בּית-המדרש. געווען איז ער אַ גרויסער בּעל-חשבּון און געקאָנט „מדידה". לערנען איסער מיט אונז אין חדר, האָט איהם קיינער נישט געזעהן.

אין בּית המדרש פלעגט ער קיינמאָל נישט רעדען, און געפרעגט, נישט ענטפערן וועגן לערנען. איסער אַז עס איז געגאַנגען וועגן אַ גמרא מיט חשבּון אָדער אַ משנה מיט מדידה. און אַנדער מענש געוואָרען. גערעדט, און מיט ליעבּשאַפט צום ענין. אַזוי לערנען איז בּיי איהם קיין עסק נישט געווען. אויף אַ „גראָבּ" יינגעל פלעגט ער קוקען מיט גרויס רחמנות: „פערשטאָפּט נעבּיך". אויף אַ „וואויל יונגעל" — גלייכגילטיג. „וועסט זיין אַ למדן"— און אין טאָן איז געלעגען: הכלל וואָס? מאי כולי האי? אַמאָל האָט ער נאָך געזאָגט נישט אָהן בּעדאַלטענעם בּזיון: „וועסט זיין אַ רבּ!" — דאַוונען האָט איהם איך קיינער קיינמאָל נישט געזעהן. „אַ בּעהאַלטענער קאָצקער", — האָט מען געזאָגט; קאָצקער פלעגן נישט האַלטען פון דאַוונען. געמוזט האָט עס זיין בּסוד, — אַ מתנגדישע שטאָדט, אַ מתנגדישער בּית-המדרש. איך דערמאָן מיך אַ מעשה. בּיים שולחן איז געשטאַנען אַ קליין יידעל,

ר' עזריאליבעל האָט ער געהייסען. אַ דעמאָלטיגער שיינקער געווען — אַ שם דבר. און אַלט יידעל, אַ קרענקליכס, מיט אַ בּלאָז אַוועקציאָגען. קומט אַמאָל אַריין צו מעריבּ אַ פרעמדער ייד, אַ הויכער, אַ דיקער, אַ גבר, שטעלט זיך זאָגען יתום-קדיש און כאַפּט זיך אַרויס: ויצמח פורקניה... פלאַמט דאָס אַלטע ר' עזריאליבעל אויף, גיט אַ שפּרונג איבּער טיש און בּאַנק, אַ לויף צו צום עמוד, צום פרעמדען גבור צו, אַ הויבּ די נעגעלעך, אַ שפּרונג אונטער און דערלאַנגט דעם ייד אין בּאַק...

בעהאַלט, זעהט אויס, ר׳ מיכל זיין קאָצקער חסידות, דרעהט זיך בשעת׳ן דאַוונען אַרום צווישען עולם אין טלית ותפילין, נאָר ער זאָל עפּס אַ ר״הר טהון מיט די ליפּען. די תלמידים רירט ער נישט אָן, מיך אַודאי נישט. ביי דער רביצין בין איך אַ חשוב. איהר שוועסטער דיענט ביי אונז! איך געדענק זיי ביידע אין וואונדער מיך נאָך, ווי עהנליך די שוועסטער זענען זיך געווען. איך אַ צעוואָרפענער, פלעג זיך גאַנץ אָפט טועה זיין, זאָגען אין חדר דער רביצין: „חנה, דערלאַנג מיר אַ ביסעל וואַסער", און אין דערהיים דער דיענסט: „זייט=זשע מוחל, רביצין"... אין שעהנהייטען, יודישע, צנועה׳דיגע, זענען (אין מיינע יונגע אויגען, ווענינסטענס) ביידע געווען: לענגליך=בלאַסע, דין=הויטיג=דורכזיכטיגע פנימ׳לעך, לאַנגע ברעמען איבער געצויגענע, סאַמעטענע בליקען פון שמאָל=לענגליכע מאַנדעל=אויגען... און שוין. זיי פערשווינדען מיר ביידע פון זכרון. וואו זיי זענען אהינגעקומען, ווייס איך נישט. איך ווייס שוין אויך נישט, וואָס איך האָב ביי דעם מיכלען געלערנט. געווים נישט מעהר, ווי אַ ביסעל נאָכטראַכטענדיג שווייגען, געווים זיך אָנגענומען מיט אַ ביסעל שטילען, גוט=האַרציגען אומעט, וועלכע איך דערקען אין מאַנכע פון מיינע זאַכען. אפשר האָט ער מיר מיט די שטילע אויגען איבערגעגעבען אַ ביסעל חסידות?

איך אין מיין גליד=שוועסטערקינד שטייגען ווייטער און קומען אָן צו ר׳ יודלען — צו אַ העכערן גמרא=מלמד. ביי איהם זאָגט מען שוין אַ „לייענען" אויך.

צוויי זאַכען האָט ער ליעב געהאַט, דער ר׳ יודעל:

שמייסען איבער די פינגער מיט ריטלעך און — פּיראָגעס, וואָס די רביצין פלעגט איהם מאַכען אין אַ יומא דפגרא — און אַוועקגעהן... זי קען נישט ליידען, „ווי דער בעל=תאוה פרעסט, ווי דאָס שמאַלץ רינט איבער׳ן פּיסק"....

די רביצין מישט זיך ניט צום לערנען און איז אויך נישט קיין איינגעהערין ביי מיין מאַמען, זי זאָל סטראַשען, זי וועט פערצייהלען. דער טאַטע איז שוין סוחר, זעלטען אין דערהיים. און ר׳ יודעל לאָזט זיך וואויל געהן, און איך געה אַרום מיט געשוואָלענע פינגער גלייך מיט אַלע, און פיהר מיט איהם מלחמות גלייך

מיט אַלע. דעם צווייטען זמן, אַז מען איז אַריבער פון בבא-קמא צו יבמות, וואָס איז אונז נאָך שווערער געווען, איז אויך די מלחמה שאַרפער געוואָרען. און בעקומען האָט מען גאַנץ אָפט בחנם. ר' יודעל איז אַ בלינדליכער געווען, קיינמאָל נישט געזעהן און געוואוסט, ווער איז שולדיג, — האָט ער, פאַר וואָס עס איז, אַלע איבער די פינגער געשמיסען. די ריטלעך האָט ער מיט גרויס פאַרזיכטיגער ליעבשאַפט אויסגעקליבען פון נייעם בעזים, וואָס די רביצין פלעגט ברענגען פון צייט צו צייט. דאַכט זיך מיר, זי האָט גאָר געהאַנדעלט מיט בעזימער. שטענדיג געווען, נור איך זיכער געדענק איך נישט. אויסקלייבען פלעגט ער די ווייכסטע, די דינסטע און געשמיסען האָט ער בניחותא, פאַמעליך, נור לאַנג.

מיר האָבען אידם אויך נישט געקאַרגט.

גערהאַט האָט ער אַ לאַנגע ווייסע באָרד, האָבען מיר זיך איינמאָל גענומען זי צוצוקלעפען צום טיש. אָבענד געווען, נאָך די פיראָגעס. איז ער אַיינגעדרימעלט געוואָרען. חתימה און טריוואַקס גרייט, דאָס ליכט איז'ן טיש ברענט. מען רירט זיך צו. האָט בייעמיצען, זעהט אויס, פאַר שרעק אַ ציטער געטהאָן די האַנד, אַ צופּ געטהאָן אַ האָר פון באָרד. ער האָט זיך אויפגעכאַפּט און געכאַפּט זיך צו די ריטלעך. דערפאַר אָבער האָבען מיר דעם צווייטען יומא דפגרא געכאַפּט דער רביצינס קוואָקענדיגע הוהן און געזעצט אויף דער שיסעל פיראָגעס אונטערן קישען. ער קומט, נעמט די שיסעל, שטעלט זי פאַר זיך, קוקט מיט די בלינדע אויגען, און צעשמייכעלט זיך פאַר נחת:

— איי, איי, אַזוי פיעל גרייסטע ציבעלעס! — און האָט אַריינגעביסען...

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

איינמאָל האָב' מיר אידם אויך אַ גליטש פערנאַרט. הינטערן בית-המדרש איז געווען אַ גליטש. האָב' מיר זי צווישען מנחה ומעריב פערשיט מיט שניי און געשיקט אַ חבר אין בית-המדרש אַריין, ער זאָל די רעשט פאַר'ן רבי'ן פער'מסר'ן, אַז מען גליטשט זיך... געהט ער אַראָב, קומט אויף דער גליטש, קעהרט זיך איבער: אַ שווערער מענש געווען, הייבט ער זיך אָן פאַלט, הייבט זיך אָן פאַלט. מיר לאַכען... ווילען אַנטלויפען. שרייט ער

נאָך: רחמים! שווערט, ער וועט אונז נישט שלאָגען, גאָר נישט טהון...

האָבען מיר איהם איפגעהויבען, און ער האָט וואָרט געהאַלטען. פאַר דאָס צום דריטען זמן אַן אנדער קנעלונג זיך געשאַפט. מיר (איך און מיין שוועסטערקינד) זענען מיר אַריבער צו גאָר אַ בייזען מלמד.

דער האָט שוין געקניפּען. אַ מוהל געווען, אַ נאָגעל געהאַט! און מיר האָבען ניט געשוויגען. אַ ספּאָדיקעל האָט ער געטראָגען, האָבען מיר איהם אין ראַנד אַריינגעשיט שניי. זיצט ער ביים טיש, הייבט איהם אָן ריגען איבער'ן פּנים... טיי האָט ער ליעב געהאַט. די רביצין שטעלט איהם יעדען טאָג אַ בלעכערנעם סאַמאָוואַרל אויף אָהן אַ טשייניק, שיט אין סאַמאָוואַרל אַריין עטליכע קערנדליך טיי, ער ברומט: צו וועניג; זי הערט נישט. און די טיי איז ווירקליך וואַסערדיג. האָבען מיר איינמאָל געבּרענגט שמירעכטס פון אַ ראָד און צוגעשיט... דאָס סאַמאָוואַרל קאָכט אויף. ער גיסט זיך אָן אַ גלאָז: שוואַרץ ווי טינט. אַ מחיה. ער וואַרפט דער רביצין אַ דאַנקבאַרען בליק און זעצט זיך און שטעלט דאָס גלאָז פאַר זיך אויפ'ן טיש. ער וויל זיך שוין צוריהרען מיט די ליפּען, קריגט מען מורא, ער זאָל זיך חס ושלום נישט סמ'ען. גיט עמיץ מיט אַ פוס אַ זעץ אין טיש אַריין פון אונטען, דאָס גלאָז קעהרט זיך אום דעם רבין אין שוים אַריין. דער טיי איז געווען קאָכעדיג — —

— — — — — —

דער גרעסטער להכעיס איז אָבער געווען אַן אַנדערער: געלערנט האָט מען איזהו נשך, און ער האָט געפּייניגט מיט קשיות און פערלאַנגט מיט'ן מוהל-נאָגעל תירוצים... קיין גרויסער למדן איז ער ניט געווען. מיר האָבען געוואוסט, אַז עס איז ניט זיינע קשיות, נישט זיינע תירוצים. פלעגט מען זיך אַמאָל אַ שבת אַריינכאַפּען אין בית-המדרש אַריין, דורכקוקען אויף אויפדערוואָך די סוגיא מיט תוספות, מהרש'א און אַנדערע מפרשים און זונטאָג פריה האַלטען איהם מיט קשיות. אַ קיילעכדיג, פעטידעל געווען, — ער שוויצט, דרעהט זיך ווי אַ וואָרם, די קיילעכדיגע אויגען וואַרפען זיך אין שרעק, און מיר פּלאַצען דערנאָך אויס מיט אַ געלעכטער... נעמט ער און קנייפּט...

פרייטאָג פלעגט ער אַלע איבערשמייסען, כלומר'שט אויף

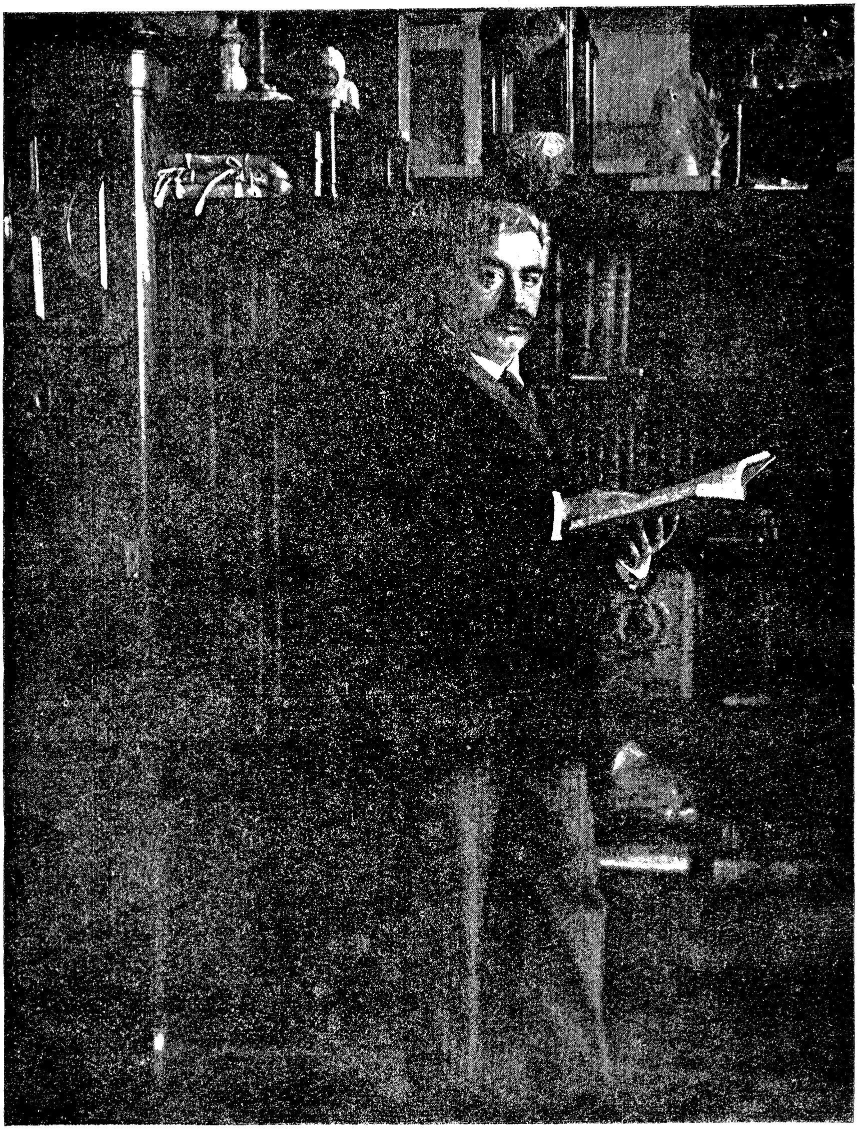

י. ל. פּרץ אין זיין קאבינעט

קאַטאָוועס: אַז אַלטער מנהג, מען זאָל געדענקען שבת. עס פֿלעגט אָבער אָפֿט וועה טהון...

און דאָך האָבען מיר איהם טיילמאָל ליעב, זעהר ליעב געהאַט..

און אַ יומא דפגרא פֿלעגען די יונגלעך ברענגען קליינגעלד (צוויערס, דרייערס, העכסטענס, צעהנערלעך). דערפֿון פֿלעגט מען מאַכען אַ סעודה. די סעודה איז בעשטאַנען פֿון דער רבי'צינס סחורה: הערינג, קיכלעך און הייסע באָבעס... זעצען צו דער סעודה פֿלעגט זיך צו אונז אויך דעם רבי'נס איינציגע טאָכטער... אַ בלאַס טרויעריג מיידעל מיט לענגליך פֿערנעפּילטע איגען... און דער רבי פֿלעגט די גלעטען איבער'ן געלבליך־גאָלדיגען קעפּיל און איהר און אונז מעשיות פֿערצעהלען פֿון עין יעקב, פֿון מדרשים... אַן אַנדער מענש געוואָרען. אַזוי ווייך, אַזוי הארציג, און דער קול איז אָנגעזאַפּט געווען מיט אַזאַ טרויעריגער גוטסקייט, אַז די בייזע רביצין, ביים בעהונדערן טישעל, האָט זיך די איגען געווישט...

אוי, האָב'ן מיר איהם דעמאָלט ליעב געהאַט...

דערנאָך האָב איך געליטען גלות: געלערנט ביי אַ מלמד אין דער פֿרעמד, אין שעפּרשין, דריי מייל פֿון דערהיים; דערנאָך אין דערהיים ביי אַ דיין געלערנט; פֿון דעם אין צווייטען פּרק. —

נאָך נעפּעלדיגע יאָהרען.

תהו ובהו. בעקאַנטשאַפט מיט הינד. די ערשטע ליעבע.
שיער ניט אין ברונען אַריין. מען פערשיקט מיך.

ווייטער נעפּעלדיגע יאָהרען, אַ קינדעריש תהו ובֿהו... אַמאָל אַ שטיקעל וואַקס, פֿון אַלערליי הענד געקנאָטען; שטענדיג מיט צייכֿען פֿון פֿרעמדע פֿינגער אויף דער נשמה. און אַמאָל וועקט זיך, אויף אַ צייט, אויב ניט צייכֿען פֿון ווילען, — קאַפּריזען און פֿערלאַנגען. און איך וואַרף אַרויס, ווי מען זאָגט, ווילדע שטיק... דאָס אינערליכֿע לעבֿען איז זעהר שוואַך. איך בין אַ שוואָם און זאַפּ אַיין. דאָס אַיינגעזאַפּטע פֿאַלט ערגיץ אַריין אין מיר, איך ווייס נישט דערפֿון, גלייך איך וואָלט דערביי נישט געוועזען... דאָס אויג זעהט, נור איך קוק נישט; דאָס אויער פֿערנעמט, איך הער מיך נישט צו. און ראַש מישט זיך אַליין, און איינס לאַגערט זיך אויפ'ן צווייטען... ווערט עפּיס אינערליך געבֿויט, קומען אָן נייע קינדערישע מאָמענטען מיט'ן ווינד, און פֿערשיטען יענע — בויען זיך הייזליך אויף הייזליך... דאָ און דאָרט שטאַרט עפּיס אַרויס, אַ שפּיץ דאַך, אַ וועטער-פֿעהנדיל, אַ שטיק קוימען...

— — — — — — — —

אַ „קאַלטע" מוהמען האָב איך געהאַט, מיין חבֿר יחזקאל'ס מוטער. אַ הויכֿע, מאָגערע יודענע, אַ בלאַסע, אַ קרענקליכֿע. פֿון איהר האָט ד"ר עטינגער זיין סערקאַלע געמאַכֿט. שרייט שטענדיג „אוי, מיינע כחות!" טרינקט אַליין אין איינעם מאַנדעל-מילך, פֿאַר'ן האַלז און באַקט בעשטענדיג קעז-קוכֿען (דאָס איינציגע פֿון זיםקייטען, וואָס איך האָב ליעב) און עסט... און בעהאַלט איהם אויף אַ הויכֿער שאַנק, די קינדער זאָלען זיך, חלילה, די מעגאַליך נישט פֿערדאַרבֿען. און איך, אויס ליעבשאַפֿט צום קעז-קוכֿען, איהר להכעיס, און גלאַט, אַ קונץ צו בעווייזען — שפּרינג אונטער, חאַפּ מיך אָן אָן גזימס פֿון שאַנק, שלעפּ ושטיקער און פֿערדאַרבֿ מיך ווירקליך

דעם מאָגען. און עס קומט דער אַלטער בייזער דאָקטאָר סקשינסקי, וואָס וועט מיך שפּעטער בעפרייען פון מיליטער, און פערשרייבט מיך עפּיס ביטערס און געזאַלצענס אין אַ פלעשעלע, אַ ווייסע פליסיגקייט. און איך, אַז מען ווענדט זיך נור אָב פון מיר, גיס אויס די מיקסטור, גיס אַריין אַ ביסעל מילך מיט וואַסער און נעם איין אַלע שעה איין עס-לעפעלע, און בעט מיר יעדעס מאָל אויס איין אַנדערע מתנה און פערקרים מיך דערביי, גלייך איך שלינג גאָט ווייסט וואָס... קוים ווער איך געזונד, — סקשינסקי וואָהנט צו אונז ווי-זאַ-ווי, אַ פענסטער קעגען אַ פענסטער, — וואַרט איך איהם אָב ביים פענסטער, און ווי ער בעוויזט זיך, שטרעק איך איהם אַרויס די צונג. חאַפּט ער אַ שטעקען און לויפט צו אונז אַרויף, מיר מקיים פסק זיין, און אין שטוב בין איך אַליין... אָט לויפט ער שוין אויף די טרעפּ... רייס איך אויף אַ גרויסע רויטע שאַפע אין שטוב, שפּרינג אַריין און טרעף מיט איין פוס אין אַ טאָפּ אייער אַריין...

פאַרהאַן ביי אונז אַ שטיקעל גרין בעוואַקסענע חורבה, מן הסתם אין אַ פּראָצעס געשטאַנען. שפּיעל איך מיך דאָרט גאַנץ אָפט פאַרנאַכט מיט קליינע מיידליך אין חתן-כלה. דער חתן בין איך. איך מיט די פייערדיגע אויגען. די כלה — מיינס אַ קוזינע, אַ מיידעל מיט לאַנגע צעפּ. און אַז דאָס שפּיעל פערלאַנגט, חתן-כלה זאָל זיך קריגען, וואַרפען זיך מיט די מתנות, חאַפּ איך אַ שטיינדיל, וואַרף, טרעף איהר אונטערן אויג, און זי בלייבט ביי'ן אַ צייכען ביז צו דער אמת'ער חופּה... און דערביי בין איך גענעראַל און האָב אונטער מיר אַ גאַנצע מחנה חדר-יונגלעך... באַנקאָ-צעטיל האָבען דעמאָלט פערפעהלט, קליין-געלד — וועניג, ערלויבט די רעגיערונג, סוחרים זאָלען לאָזען אין קורס „קוויטליך" אויפ'ן אָרט פון קליינגעלד, — מאַכט דער טאַטע קוויטליך, און איך — „שניעף". און גיב אויס אויף הילצערנע שווערטען מיט פאַפּיערענע שיידען, אויף געפלאָכטענע שטריקליך צו די לענדען פון מיינע גבורים, און גרייט מיך צו'ן אַ מלחמה מיט די „לעשניטיקים", ווי מען פלעגט רופען די „יונגען" פון דער ניי-שטאָט, צוויי וויאָרסט אונטער זאַמושץ. דאָס „טרעפונג" וועט זיין אין מיט וועג, אונטערן בשותפות'דיגען בית-עלמין... און האָב דערביי נחת פון אַ צופלאָסען שטיק ר"ן, עגמת נפש פון פרי-מגדים'ס איבערשטרעכליך, טראַכט אויס פשטליך און זאָג

פֿאַר די יונגע לײַט — קעסט־קינדער, וואָס שלענדערן זיך אַרום אין בית־המדרש... און עס איז דער פֿריה קיין אָנבײַסען נישט, איך טרינק נור די קאַווע, און טראָג אַוועק די בייגעל מיט פּוטער פֿאַר איין אָרים יונגעל, אַ יתום, וואָס וואַלגערט זיך אין בית־המדרש אַרום, אַ ביגדורל־מלמד׳ס יתום... אַזוי האָט מיך געהייסען דער חובֿת־הלבֿבֿות. און דאַווען על פּי הנוסח פֿון „יד החזקה“, און שטעהן שמונה עשרה, ווי דעם רמב״ם וויל, ווי אַ סאָלדאַט אין פֿראָנט, די הענד בײַ די נעט... און ווײַס שוין, על פּי הרלב״ג, אַז עס הויבט זיך נישט אָן: אליהו הנבֿיא איז גאָר נישט געפֿלויגען אין הימעל אַרײַן...

און אַז על פּי הרמב״ם זענען די נסים עפּיס כמעט גאָר קיין נסים נישט, קיין „שדוד המערכות“. און ווײַז חדושים אין בית המדרש אין דאַמען־ און שאָך־שפּיעל. דאָס ברעט — אויסגעצייכענט מיט קרייד אין דער הויך, אויף דער פֿאָדלאָגע פֿאַרן אָרון קדש (ריינער!), די שטיינדליך און די פֿיגורען — געקנעטען פֿון ווייס און ראַזאָווע ברויט, און געטריקענט אָדער אויסגעשניטען פֿון קאַרטאָפֿ־ליס, די שוואַרצע — אין די שאָלען! און לויף אָפּט דאַווענען אין בעלזער שטיבעל אַרײַן: עס ציהט דאָס התלהבֿות — דער ברען, מיט׳ן געשריי, מיט׳ן קלאַפּען קאָפּ אָן וואַנד בײַ שמונה עשרה... און צוליעב (ווי איך וואָלט היינט געזאָגט) דער שטילער שטימונג — צום גערער שטיבעל, צו שלש סעודות... און טרעף שוין — פֿון איין זייט צום „מורה נבֿוכים“, וואָס שטעהט אויף דער העכסטער פּאָלקע (ווער ניצט איהם?), און פֿון דער צווייטער זייט — צום „עץ חיים“... איך וועל נאָך דערלאַנגען צום זהר... און חאַפּ אַ מאָל אַראָב איין „אורים ותומים“ און שאַרף מיר דעם שכל, ווי אָן אַ שלײַפֿשטיין...

פֿאַקטען פֿון קוים דרײַ „פֿערנעפּעלטע“ קינדער־יאָהרען... וואָס טהו איך מיט זיי? אויף וואָס פֿאַר אַ שנירעל ציה איך אויף די שטיינדליך, גלעזליך און די פּאָר פּעריל?

אָט בינדט זיך מיר צוזאַמען מיין — בעקאַנט ווערען מיט פּיער־פּיסינג! דאָס וועל איך קענען פֿערציילען, ווי מען דאַרף!

די שטאָט, וואָס איך האָב גרייט געמאָפּען, און וואָס, אַרײַנגעדרענגט צווישען וואַלין, פֿערגרעסערט זיך נישט און ענדערט זיך נישט, וועל איך ערשט זעהען אין שעבערשין, דרײַ מײַל

פֿון דער היים, וואו אַהין מען האָט מיך (ווי ווייטער וועט זיין) צו'ן אַ מלמד פֿערשיקט. אויף אַ גאַנצען זמן... מענשען זעה איך אויך עפּיס נישט. מהאי טעמא... אַ קליינע, רוהיגע שטאָט, פֿון וואַנדערן, עמיגרירען האָט מען נאָך קיין בייזען חלום נישט, זעלטען עמ'ין „געהט אַוועק, פֿון וואַנען מען קומט נישט צוריק", זעלטען ווערט עפּיס אין דער משפּחה געבוירען... אַמאָל ערגיץ אויף אַ וואַכטנאַכט געוועזן און פֿאַר'ן „רויטען קליינעם שלימויז", וואָס מען האָט געוויזען, כמעט זיך דערשראָקען... איך געדענק נור דעם „היילך", די קנאַלען, ווען מען האָט די פֿעסטונג צושאָסען, דעם רבינ'ס מיט דער רביצינ'ס שרעק, די מויערען פֿון די הייזער וועלען זיך שפּאַלטען... אויך געדענק איך די שרעק, ווען עס האָט געברענט „אויפ'ן זייגער" אין טהורם איבערן מאַגיסטראַט. מען האָט זיך געפּאַקט. אַ שניי און אַ שטורם. דער טהורם דער ברענענדיגער וואַקעלט זיך, ער קען פֿאַלען און אַרויספֿאַלען אויף די הייזער, רעכטס אָדער לינקס. צושמעטערן די שטאָט. אַוועקגעהן מיט'ן רויך... מען פּאַקט זיך אין דער היים, און איך לויף אין שוהל אַריין, ראַטעווען די ספֿרי-תורה'ס...

מענשען וועל איך ערשט זעהן נאָך שפּעטער, אין אַפּט, צוויזמיר, גרויס פּוילען, וואַרשוי... דערווייל מאַך איך די נעהנטערע בעקאַנטשאַפֿט, ווי דערמאַנט, מיט בעלי-חיים אָהן לשון..

מיט קעץ האָב איך מיך בעקענט נאָך אין חדר ביים רבי'ן ר' בעריש'ל. ביי אונז אין דער היים איז אויך אַ געוויסע צייט אַ קאַץ געוועזן, האָט מען זי משלח געווען, איך זאָל מיך נישט שפּיעלען מיט אַ קאַץ... קיה און אָקסען זעה איך גאָר וועניג. איך ווייס, פֿון וואַנען עס קומען: מילך, קעז, „פּאָדסמעטענע" (וויער-מילך) און סמעטענע.. פֿערהאַן איך, מען ברענגט אַ מאָל אויף אַ רפֿואה ציגען-מילך.... זעהען זעה איך קיין אָקס און קיין קוה — נישט. „בלעקען" און „מע" הער איך נור פֿון חברים, וואָס מאַלען עס נאָך אין אַ קינדער-שפּיעל. אָקסען און קיה פֿיהרט מען צו „אונז" (מיין זיידע איז פֿאַכטער געווען) אין שחט-הויז אַריין, נור איבער'ן שאָמע, אַרום שטאָט. קיין „בכור", מיט וועלכען איך ווער בעקאַנט, פֿריהער פֿון „לערנען", שפּעטער פֿון דער ליטעראַטור, — דרעהט

זיך אין זאַמאָשטש (אינם „קליינעם פּאַריז“, ווי די געגענט רופֿט עס) נ י ש ט אַרום....

מיט פֿערד — גוט בעקאַנט, איך, פֿערשטעהט זיך, גענוג פֿון דער ווייטענס... אין הויף פֿון „הייפעל“ אַ גרויס פיער־עקיג אַלט הויז, אויף פֿיער אַרומיגע גאַסען, אין עק שטאָט, ביי דער לעמבערגער בראָם, וואו מיין רבי האָט געוואָהנט, שטעהען פויערען אין מאַרק־טעג מיט די פֿוהרען... פֿון איינעם פֿון די וועגען האָט מען דאָך בעקומען, פון ראָד אַראָב, אַ ביסל שמירעכץ צום רבינ׳ס סאַמאָוואַרל. איך מאַך שמיטשקים פֿון פֿערדס־האָהר, נור איך אַליין רייס נישט. אַ ביסעל פחד, אַ ביסעל צער בעלי חיים...

די אָפיציערען פון גאַרניזאָן האָבען פערד. דער גאַרניזאָן געהט אַוועק, קומען קאָזאַקען, טהייל מאָל אולאַנען, הוזאַרען... אויפ׳ן פּלאַץ, ביים געזעגענען דאָס מיליטער, וואָס איז געגאַנגען פֿון אונז צום טערקישען קריעג, האָט אַרומגעטאַנצט אַ יונגער גע־נעראַל אויף אַ פֿערדיל, אַ שיינס, אַ סאַמיטינס, מיט אַזאַ חן, און מיט אַזוינע פֿליטערליך בעהאָנגען... אַז מען קריעגט אַ פירוש אויף „לסוסתי“ אין שיר השירים...

„פֿערד ווי לייבען“ האָט ישראל זשדאַנאָווער, ביי וועלכען מען דינגט פערד, איב מען דאַרף ערגיץ פאָהרען אין אַ נויטיגע זאַך, נישט שלעפען זיך מיט אַ פויערישער פוהר...

„זשדאַנאָוו“, דריי ווערסט אונטער דער לעמבערגער בראָם, איז אַמאָל געווען אַ יודישע קאָלאָניע. די פוילישע רעגירונג האָט געוואָלט צוציהען יודען צו ערד־אַרבייט און צוגעזאָגט הנחות פֿאַר יודישע קאָלאָניסטען: יאָהרען לאַנג פריי פון אָבצאָהלען און דער עיקר — פֿון מיליטער... פֿערלייגט די קאָלאָניע האָט ד״ר עטינגער. אַליין מיט די קינדער אין פעלד געאַרבייט... נישט מיינע צייטען. אין מיינע צייטען איז שון ד״ר עטינגער לאַנג געווען אַ שוכן עפר. זיין זוהן האָט שוין צערקוועס געבויט, פון טאָג צו טאָג רייכער געוואָרען. „און פֿאָרט — האָט מען אויס קנאה געזאָגט — פֿיהלט מען איהם פון הענד דאָס מיסט, וואָס ער פלעגט פיהרען...“ און פון אַלע יודישע קאָלאָניסטען איז געבליבען איין ישראל, וואָס האָט געפיהרט נישט קיין שלעכטע ווירטשאַפט. געהאַלטען קיה (דאָס ווייב צוטראָגט די מילך אין שטאָט, אויף שבועות — אויך פוטער

און גאָמולקים, אין קאָנקורירט זעהר שטאַרק מיט'ן מילכיגער פון שו־טאַניעץ (איין אַנדערע זייט אינטער דער שטאָט), וואָס האַלט איך „פערד, ווי די לייבען"...

דער מאמר־המוסגר וועט צו נוץ קומען. און איצט — די בעקאַנטשאַפט, וואָס ווערט פון מיר געמאַכט מיט הינד...

פריהער הער איך פון הינד...

איין אַלטע דייטשקע איז „אַוועקגעקומען", אַ פערזינדיגטע. געטראָגען אייגענע האָהר, און נאָך אַנדערע פלעקען נעהאַט אויף דער נשמה, פון וועלכע מען רוימט זיך אויפ'ן אויער, און מען פערציילט, אַז איהר נשמה איז אַריין אין אַ הונד, אין אַ שוואַרצען, „קודלאַטע" הונד (ער איז אַריין אין „מאָניש"), וואָס דרעהט זיך נאַכט אויף אַרום אויפ'ן דאַך, איבערן הויז, וואו זי האָט געוואָהנט. דער בעלפער, וואָס מאַכט פריטאָג ביי אונז די פיש, האָט איהם אַליין געזעהען... סליחות־צייט געה איך מיט'ן טאַטען, אַ שטיק נאָך פאַר טאָג, צו סליחות, און זוך, נישט אין גאַנצען אָהן שרעק, דעם הונד אויפ'ן דאַך — קיין זכר; מן הסתם שוין „תקון" בעקומען...

חברים אין חדר און אין בית המדרש רעדען פיעל פון הינד, יונגע לייטליך — אויך. די הינד זענען אַ שטיין אין וועג... לאָזען קיין לעבעדיגען מענש פון שטאָדט ניט אַרויס...

אונטער דער לעמבערגער בראָם, נאָכן בית־עלמין, נאָך דער ניי־שטאָט, אַ צוויי ווייערסט ווייטער, איז פאַרהאַן אַ דאָרף יאַטוטאָוו. האָט יאַטוטאָוו אַ שענק מיט אַלטען מעט, בערידהמט אין דער סביבה. פריצים קומען אַהין טרינקען. אַ יונגען מאַן אויף קעסט ווילט זיך אַהין... פערצייטענס, פערציילט מען, פלעגען בעלי־בתים, יעדען זומערדיגען פרייטאָג, נאָכ'ן מרחץ אין אָדער־לאָזען, געהען קיין יאַטוטאָוו, אונטערלעהנען זיך, פאַר קבלת שבת, מיט אַ גלעזיל מעט... נישט היינטיגע צייטען... היינט קען מען שוין נישט. עפּיס בייזע הינד אַיינגעפיהרט. אַ קעסט־קינד האָט זיך געוועט, ער וועט זיך אַראָבחאַפּען... „האָסט אַ פסוק?" לאַכט מען. ניין... ער האָט אַ „ספאָסאָב". הינד, האָט ער בקבלה פון איין אַלטען פויער, פגר'ן פאַר ווייך־ברויט, אויסגעשמירט מיט שוויים פון אַ מענש. וועט ער נעמען אַ שטיק ווייך־ברויט, אויסקנעטען אין די הענד, ביז ער

וועט עס דורכנעמען מיט'ן שווייס, און וואַרפֿען... מען געוועט זיך (אַזוי פֿערציילט מען). ער גיעהט, קומט, מחילה, צוריק אָהן הויזען און אָהן אַ שטיק „ווייך-פֿליישׁ“ פֿון אַ פּוס. די זאַך קומט, ווי בוימעל אויפ'ן וואַסער אַרויף; מען גיט אָב דעם בחור...

שיטאַניעץ, אונטער דער לובלינער-בראָם, נאָכ'ן שחט-הויז, האָט, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, אַ מילכיגער. האָט ער אַ שטיקעל „מילכיגע אַכסניא“. פֿערקויפֿט ער זומער-צייט ערדענע שיסעלעך סמעטענע. פֿאַר אַ דרייער אַ שיסעלע. קאַלט, אַ מחיה, פֿון קעלער אַרויס, און געמאָלקים מיט „קמינעק“ (קימעל) — אויך בייזע הינה אין דאָרף!... מען קען אַפֿילו זיך אָבשטעלען ביים שאָסע,, אַ געשריי טהון: יוסל! קומט ער אַרויס און פֿיהרט, דורך די כּלבים, מיט אַ בייטש... קען אָבער אַמאָל יוסל נישט זיין אין דער היים, דערהערען וועלען די הינה! און אַליין דאָס בילען — איז ווייניג?

מען קען אַפֿילו אין שחט-הויז אַריין, וואו די שוחטים בראָטען און זענען מכבד מיט אייטער, נישט קומען; אַזוינע כּלבים מיט בלוטיגע פֿערגאָסענע אויגאַנים. מיט די קצבים לעבען זיי גוט, די חיות רעות. לעקען ביי זיי פֿון די הענד און פֿון חאַלעווים אַראָב דאָס בלוט, מיט וועלכע זיי בעשפּריצען זיך, — די שוחטים זענען שוין אַמאָל אין אַ סכנה. געהען לאַנגע קאַפּאָטעס, נישט שפּענצער מיט שטריק, ווי די קצבים, — און הינד האָבען דאָס נישט ליעב... מען איז זיכער, אַז יודען, אַרויסגעהענדיג פֿון מצרים, האָבען אויך געטראָגען קאַ-פּאָטעס, און מען האַלט דעם „לא יחרץ“ פֿאַרן גרעסטען צווישען אַלע נסים...

הינטערן פּלאַץ, וואו די אָפֿיציערען וואָהנען, זענען פֿאַרהאַן גרינע טאָלען; שענער, ווי די לאָנקים ביים טייך אונטער דער שטאָט. און בלומען וואַקסען, אַ מחיה צו שפּאַציערען. דאַצו ליגען דאָרט פֿון פֿעסטונג געבליבענע קוילען און גראַנאַטען, אין דריי-עקיגע קו-פּעס (הויפֿען), כּמעט אַ שרעק! און היינט מעג מען שוין קוקען, וויי-זען מיט אַ פֿינגער, אַפֿילו אָנרירען מיט אַ האַנד (נישט „ציעקאַווע?“). דאָס פֿעסטונג איז דאָך שוין אויס פֿעסטונג, די מויערען צושאָסען, 3/4 וואַלען אָבגעשיט, — איז אָבער דער דורכגאַנג דורכ'ן פּאָל-קאָווניקס הויז, און אין פֿעדער-הויז שטעהט אַ הונד, אַ גרויסער, אַ שוואַרצער, אַ קודלאַטער (פֿון איהם האָט מען, זעהט אויס, אָבּ-

געמאָלט דעם גלגול פֿון דער דייטשקע!) — גרויס ווי איין — אָקס! אַפֿילו אויף אַ קייט, אָבער, אַז ער רייסט איבער די קייט? וואָס איז כּיין אַזאַ הונה אָבּרייסען זיך פֿון אַ קייט? בפֿרט, אַז ער ווערט דערזעהען אַ קאַפּאָטע? אַהין געהט נור מיין רייכער קרובֿ (אַ קאַל־טער פעטער) י. מ., וואָס האָט אַ הויז אין שטאָט, אַ פּאָלוואַרק אונ־טערן שטאָט, אַ הויז אין וואַרשוי, וואו ער פערברענגט חדשים, און איז פּאָדריאַדטשיק, און קומט אין קלוב אַריין, און בעט אָפּט דעם פּאָלקאָווניק, מיט וועלכען ער האָט עסקים, צו זיך, און געהט אָפּט צו איהם אויף אַ פּרעפֿעראַנס... ער איז געוואָהנט צו הינד, האָט אייגענע אין פּאָלוואַרק, ווייסט, ווי זיך נוהג צו זיין, און דער עיקר — טראָגט זיך שוין האַלב דייטש...

און אַפֿילו קליינע, תנ׳וודיגע, מיוחס׳דיגע הינטליך האָבען פֿיינד יודישע קינדער... עס שטערט דעריבער דאָס באָדען זיך זומער, ביים טייכעל. אַרום זענען לאָנקים פֿון פּעסטונג, פֿון געוועזענעם; נעמט אַראָב דאָס היי דער געוועזענער, ווי עס זעהט אויס—דער פֿערגעסע־נער „סמאָטריטעל“. וויל ער נישט, יודישע קינדער זאָלען געהן זיך באָדען, ווייל זיי האַלטען זיך נישט אינ׳ם שטעגיל, וואָס פֿיהרט צום טייכיל און ליפֿען, און יאָגען זיך איבער גראָז און היי. און דער שמאָלער גאַנג פֿון שטאָט אַרויס, — אייב מען וויל נישט מאַכען אַ גרויס אומוועג, דורך דער שעפּרשינער בראָם, איבערן שאָסיע און דערנאָך לינקס איבער די גריבער! — איז פּונקט צווישען אַ פערגעסענעם וואל און די פענסטער, וואו דער סמאָטריטעל וואָהנט...

וואָלט אייגענטליך דער סמאָטריטעל נישט געווען אַזוי געפֿעהרליך. ער שפּיעלט גאַנצע נעכט אין קלוב אין קאָרטען („אַיין אייגענס זאָל מען האָבען, וואָס י. מ., אונזער גביר, פֿערשפּיעלט צו איהם נאַכט איין נאַכט; ער דאַרף איהם האָבען!“) און ביי טאָג האָט ער ליעב דעם ביטערן טראָפּען — טרינקט ער און שלאָפֿט... ער וואָלט נישט געהערט, חאָטש זומער שלאָפֿט ער ביים אָפֿענעם פענסטער („וואָס אַ גוי קען!“), און מען שלייכט זיך פֿאַרביי שטיל: פֿאַר׳ן הויז נעמט מען שטיוועל און שיך אַראָב, מען געהט אויף די שפּיץ־נעגיל, מען האַלט דעם אָטעם איין.. מען הערט, ווי דאָס אייגענע האַרץ קלאַפּט, און דער סמאָטריטעל שנאָרכט...

וואָלט גוט געווען? האָט ער אָבער אַ ווייב! און זי שפּיעלט

נישט אין קאָרטען און טרינקט ממש גאָר נישט... זי איז אַ „שם דבֿר", דעם סמאָטריטעלם פּלונית'טע, און אַזוי 'מאָלט מען זי: „אַ הויכע ווי אַ דראָנג, אַ דאַרע, ווי אַ שטעקען, אַ פלאַכע, ווי אַ ברעט, אַ פּנים (נאָך פּאָקען!) ווי אַ רייב־אײַזען, מיט אַ בעזים־קווייטען איבערן שפּיציגען קאָפּ" — מען האָט דערפון אַ ליעדעל געמאַכט, געוויס האָב איך מיטגעהאָלפען...

וואָלט זי אָבער אויך נישט געפעהרליך געווען. ערשטענס — אַ מזל־טוב פון אַ גויע. קינדער, אַפילו יודישע, אין קאַפּאָטקאַליך, האָט זי ליעב אהבֿת נפש; מען זאָל זיך לאָזען, וואָלט זי אין גאַנץ געהאַפּט און געקושט, קען זיין, ווייל זי אַליין האָט נישט און האָט נישט געהאַט קיין קינדער... און דריטענס, אויב זי לויפט נישט אַרום אײַנקויפען אין מאַרק, אין די געוועלבער, וואָס פערנעמט איהר ¾ טאָג, זיצט זי איינע אַליין אין שטוב און לעגט זיך קאָרטען. און אין מיטען אַ פּאַסיאַנס, מעג זיך די וועלט איבערקעהרען, ריהרט זי זיך נישט פון אָרט... עטליכע יאָהר שפּעטער האָט זי אַמאָל דערהערט אַ שטאַרקען קלאַפּ פון מאַנס שטוב, אַ זעץ, ווי עמיץ פאַלט אַראָב פון בעט, — אַרייַנגעקומען איז זי, אַ שפּאָר ביסעל צו שפּעט! געענדיגט פריהער דעם פּאַסיאַנס און — אַ קאַלטען מאַן געפונען...

וואָלט זי, הייסט עס, קיין שטערונג נישט געווען! האָט זי אָבער — אַ הינטעל! און אַ הינטעל אַ „יקר המציאות", אַ מיוחס־דיגס... שפּעטער, אַז זי איז אַיין אַלמנה געוואָרען, און אונזער פעלדשער האָט געהאַפּט דאָס גרויסע געווינס, האָט ער ביי'ן איהר דאָס הינטעל אָבגעקויפט פאַר אַ מטמון. מען זאָגט פאַר שש מאות זהובים! און — ער האָט זיך געקויפט אין שטאָט אַ הויז, וואו ער האָט געעפענט אַ מאַגאַזין פון ביכער „אויף אַלע לשונות", צו בילדען די שטאָט, און אַ קליין הייזיל אונטער דער שטאָט... דאָס הויז אין שטאָט מיט'ן מאַגאַזין האָט ער איבערגעגעבען די זיהן און ער אַליין (שוין אַיין אַלמן) האָט זיך אַרויסגעצויגען מיט'ן הינטעל אין הייזיל אַריין אונטער דער שטאָט, אויף התבודדות און חשבון הנפש. און איך האָב דעמאָלט קוים אָבגעהאַלטען מיינע חבֿרים, זיי זאָלען זיך נישט נוקם זיין אינ'ם „יודיש געוואָרענעם הינטעל" פאַר זיינע חטאים, ווען עס איז אַ גוי'ש הינטעל געווען...

דערווייל אָבער איז נאָך דאָס הינטעל ביים סמאָטריטעלס ווייב, און איך דאַרף עס דאָ פערציילען זיין גרויסע זינד!

איז׳ן איז עס אַ הינטעל, ווי דערמאָנט, איין אײדעלס, אַ סאַמיטינס, אַ שוואַרץ גלאַנציגס, מיט איין ווייסען פלעק צווישען די אייגאַליך, וואָס זעהען דעריבער אויס, ווי געבלענדט. און פיסליך האָט עס דינינקע, אינטען — די פיסבלעטליך — איבערגעבויגענע, עס זעהט אויס, אַז עס געהט אויף די קניען... און אין גאַנצען אַ ציטעריגס, מיט אַ ציטעריג ביי־קול׳עכיל. און אַז עס ווערט מיעד, זיצענדיג ביי דעם סמאָטריטעלס פלונית׳טע אויף דער שויס, ביים פאַסיאַנס, און עס חאַפּט זיך אַ ביסעל לופט צו שעפּען, אַ ווײלע אַרויס פאַר דער טהיר, און דערזעהט אונז, אונז יודישע קינדערלעך, הייבט עס אויף דאָס ציטעריג בייקול׳עכיל און וועקט אויף דעם סמאָטריטעל, וואָס ווייסט שוין, וואָס עס בעטייט. און שיקט אונז נאָך זיינע לייט, אונזער אָנטהון צו פערנעמען... איז אַ חרפּה, און אַ האַרצווייטאָג — די ציצית ביי גוים אין די הענד! מוז מען זיך אָבקויפען אָדער אַזוי לאַנג שרייען און וויינען, ביז די לייט קריגען רחמנות, אָדער עמיץ קומט אָן און לייזט אויס.

טאַטע־מאַמע זאָגען: „אַ לעבונג אויפ׳ן סמאָטריטעלס קאָפּ! עס וואָלט דען איינגעזעסען אין חדר נאָך ספירה!“

פון הינט פערציילט איך מיין קראַנק ברודערילס ניאַניע. אַ קרענקליך ברודעריל געווען, נאָך מיר דאָס דריטע... עס דאַרף השגחה. דער טאַטע פאָהרט אַרום צו פריצים וועגען מסחר, די מאַמע — אין געוועלב, דאָס שוועסטעריל — צו קליין, שפּיעלט זיך נאָך אין ציילען, אָדער פאַרן געוועלב אין זאַמד. צום ברודעריל נעמט מען צו אַ גויע פון דאָרף.

איז עס אַ קליינע, אַלטע גוי׳ע, שיטערליכע ווייסע האָהר, איין איינגעדאַרט פנים; קליינע, נור שטילע אייגאַליך, און פייכטע, האַלב־פער׳שכור׳טע; זי טרינקט, און טרינקענדיג ווערט זי נאָך בעסער, נאָך געטרייער. האָט אַ מאַן אין דאָרף, צו וועלכען זי בענקט, חאַפּט זיך אַרויס פון צייט צו צייט, און קומט צוריק — צושלאָגען, צובײלט, אָבגעצויגען, האַלב נאַקיט... און ווערט צום הויז נאָך צוגעבונדענער, נאָך געטרייער... שלעפּט זי מיין קראַנק ברודעריל איין מיט געזאַנג און מיט מעשיות... פערשטעה איך ווענג פויליש, נור איך שטויס מיך, טרעף, וואָס מען מיינט.

חאַפּ איך מיך אַמאָל, פאַרנאַכט, אין שטוב אַריין, לעג מיך אויפ'ן בעט, מכלומר'שט — קאָפּ-ווייטאָג, און הער מיך איין, ביז די מאַמע קומט און גיט „ווייעציערע" — אַ אשה, אָבער עס ציהט! זינגט זי איהם „קאָלענדים", געצויגענע, לאַנג געצויגענע, און איך וואַרט אָב מיט שטילען האַרץ-קלאַפּעניש אויפ'ן רעפרען:

— העי, קאָלענדאָ, קאָ—לענדאָ!

און האָב דערביי אַ שרעקליך רחמנות אויף דער אָרימער, פערלאָזטער, געשטופּעלטער גויע. איך וויים, אַז עס איז מעהר ווי וויעגען-ליעדער, אַז עס איז איהר געבעט, איהר תּפלה, און — ווער הערט זי? די תּפלה צוגעהט זיך אין אַויר... אַפילו זייער קלויסטער זינקט דאָך יעדען טאָג אין דער ערד אַריין, אויף אַ האָהר (איך האָלט אַ בעלן געווען מעסטען, געפינען אַ „ספּאָסאָב"!)... אויס רחמנות וואָלט איך איהר „די אויגען געעפענט", זאָל זי אַוועקלעגען דעם טעות... אוי, אַ יישר! יונה, וואָס האָט נישט געוואָלט וואָרענען נגוה, איז בעשטראָפט געוואָרען... מוז איך אָבער וואַרטען, ביז איך וועל אויסלערנען צו רעדען בעסער פּויליש... (אַז איך האָב שוין געקאָנט, איז זי שוין נישט געווען, און איך האָב שוין דעם חשק נישט געהאַט...) אַמאָל, פאַלט איהר איין, פערציילט זי (האַלב שכור) פון אַ גוי'שען מלאך המות — אַ פאַנגע, וואָס פליהט אַרום אין דער לופטען און האַלט, און פאָכט מיט אַ ווייס לייכיל... און דער, אויף וועלכען זי פאָכט, — געהט פון דער וועלט; איז עס אַ שטאָדט, ווערט אַ מגפה... נאָך מעהר טעות! איך וויים דאָך: דער מלאך המות איז אַ מאַנספערשוין, האָט טויזענד אויגען...

איז אַמליעבסטען, ווען זי פערציילט וועגען חיות ובהמות פון דאָרף. ליעבער פון פריצישע און דאָרפישע הינד. דאָס מערציילט זי לעבעדיג, מיט בעוועגונגען, מאַכט נאָך מימיש דאָס בילען, דאָס חאַפּען, דאָס לויפען...

די פריצישע הינד זענען פלינקע, געהען אויף געיעג; אויף לאַנגע שנירען נעפיהרט. אַז מען גיט אַ בלאָז, לאָזט מען זיי אָב, פליהען זיי, ווי די ווינטען...יאָגען נאָך די חיות...און—גבורים!—פאַלען אָן אַפילו אויף ווילדע חזירים, אויף בערען און וועלף, חאַפּען געשיקט האָזען און פיקסען... אויף חזירים — אַ מצוה! אויף די האָזען וועקט זיך רחמנות, אויבוואָהל איך האָב קיינמאָל קיין האָז

נישט געזעהען און ווייס פֿון איהם נור פֿון דער תּורה, וואו ער ווערט פֿערגלײכט צווישען די „נישט ריינע"... אָבער אַ ציטעריגס איז עס, לויט זי פֿערציילט, אַ שטיל ציטעריגס. אויף די פּיקסען—אויך אַ מצוה; ווערגען די היהנער, אַזוי פֿערציילט זי! און לויפֿען, דאָס ווייס איך, איבער די חורבות פֿון בית-המקדש... און פֿון „שיר השירים" ווייס איך, אַז זיי פֿערדאַרבען די וויינגערטנער אין ארץ-ישראל... קלוג זענען זיי, די פּיקסען, איך ווייס: „משלי שועלים".
אָבער וואָס טויג מיר זייער חכמה, אַז עס איז נור צום שלעכטען?

די פּויערישע הינט זענען אויך בּריה'ס. היטען פֿאַר גנבים... זיי ליידען פֿיעל. מען האַלט זיי, דאָס מעהרסט, אויף קייטען, אַזוי הייסט די פּאָליציי. און די גנבים סמ'ען זיי... און די הינט זענען אַזוי געטריי! זיי בּילען און וועקען דאָס דאָרף, קים בּעווייזט זיך אַ פֿונק, אַ שׂרפֿה. אָדער ווינטער-צייט, אין די גרויסע פֿרעסט, ווען די חיות, פֿון הונגער געטריבּען, לאָזען זיך פֿון וואַלד אַרויס צום ישוב — בּאַלד אַ רעש, אַ געפּילדער! האַפּען זיך די פּויערן אויף, לויפֿט מען אַרויס מיט שטעקענס, מיט דרענגער, מיסט-גאָפּלען, הו-האַ! מען רינגעלט אַרום, מען קלאַפּט דער חיה אין קאָפּ אַריין, מען צושמעטערט איהר דעם קאָפּ.

„און פֿאַר וואָס האַפּען זיי אין שטאָט די „היצל'ים"(הינד-שלעגער)?

— — — — — —

און בּאַלד איז מיר בּעשערט געווען צו בּעקענען זיך מיט לעבּעדיגע פּריצישע הינד.

דער טאַטע, ווי דערמאָנט, האַנדעלט מיט פּריצים. דאַרף ער אַמאָל, אין אַ ווינטער-טאָג, אַרויספֿאָהרען צום פּריץ קיין סטאַבּ-ראָוו, פֿאַלט איהם איין, מיך מיטצונעמען. פֿערפֿאָהרט ער צום „הייפּעל" צו, קומט אין חדר אַריין. — אַ מאמר המוסגר: עס איז קיין מנהג נישט, צו פֿאָהרען איבּער דער שטאָט. ווער דאַרף וויסען, ווער וואו אַהין עס פֿאָהרט, וואָס פֿאַר אַ געשעפֿטען עמיץ האָט? אַ קליינגקייט: קאָנקורענץ און עין הרע!

אַפֿילו מיין רייבּער קאַלטער פֿעטער, דער דערמאָנטער י. מ., וואָס גערעדט איבּער דער שטאָט מיט פֿערלעגטע הענד הינטער זיך, אַפֿילו ער, וואָס מען שיקט נאָך איהם זיינע אייגענע פֿערד פֿון

פאָלוואַרק, פאָהרט אויף אַרויס נישט פון מאַרק, נור פון הינטער־געסיל; געהט דורכ'ן הויף צו דער בריטשקע. אַנדערע געהען אַרויס פון שטאָט און זעצען זיך אויף. מאַכט מיין טאַטענס פערפאָהרען פאַרן הייפעל אַ רושם. אַז ער געהט אַרויף אויף די טרעפ, געהט מען איהם נאָך; עס מוז נישט זיין אומזיסט! געעפענט די טהיר, לאָזט מען זי איהם ניט צומאַכען: הינטער איהם אין טהיר בלייבט שטעהן מיט אויסגעגלאָצטע אויגען אַ יוד, הינטער איהם — עטליכע ווייבער. דאָס חדר גאַפט. און אַז דער טאַטע זאָגט, נאָך וואָס ער איז געקומען, גאַפט מען נאָך מעהר. מיין טאַטען האַלט מען „אויך" שוין לאַנג פאַר אַ „נישט גלייכען"; „אויך", וויל איך בין שוין גאָר אַ „פערלוירענער"...

— ר' יודעל — פרובט זיך דער רבי, ס'טייטש, בטול־תורה?

דער טאַטע צולאַכט זיך. ער ווייסט און אַלע ווייסען, אַז איך און יחזקאל זענען מיר פריי פינף אויף זעקס טעג אין וואָך. ער, אַ געלאַסענער, הערט זיך איין צום שיעור באַלד זונטאָג און פערטרעט דעם רבי'ן, וואָס איז אַמאָל פערנומען מיט אַ ביי־פרנסה, אַ שדכנות צי אַ בוררות, און גאָריט מיט די חברים. איך ווייטער לערן ערשט פרייטאָג... פרייטאָג קריגט דער רבי „בחצי חנם" אַ באָבעלע פון ר' משה יצחק'ס גאָרקיך, פאַר אויספיהרען עפּיס אַ שדוך. איז פאַר'ן באָבעלע די ערשטע רעפּעטיציע צום פערהערען אויף שבת, און איך לערן, — נאָכן באָבעלע. האַלט זיך דער רבי ביי איין ווישען די פעטע וואָנסען און אָבשאָקלען די באָרד, און איך פיהר דאָס חדר ביד רמה!

פאָהר איך. יחזקאל וויל מיט. דער טאַטע האָט'ס מורא צו נעמען. ער וועט זיך, חס ושלום, פערקיהלען, וועט ער זיך ביי פריידאַלין (זיין מוטער) קיינמאָל נישט אויסקויפען...

מען קומט אין פעלד אַריין — עס חאַפּט מיך אַרום אַ ווייסע, דאָס ערשטע מאָל געזעהענע, ווייטקייט. דער טאַטע איז שוין פערטראַכט אין די חשבונות מיט'ן סטאַבראָווער פריץ, און איך בין געבלענד פון שניי, און פון די „בריליאַנטען" איבערן שניי, פון דער ציכטיגקייט און ריינקייט... די שטימונג, וואָס איך האָב איבערגעגעבען אין „וואָס אין פידעלע שטעקט"; יואל פערציילט זי. איך גיב אַ קוק צום הימעל, און חאַפּ אָן דעם טאַטען ביים אַרביל:

— טאטע, טאטע, זעה א געגליווערטע זוז, ווי אונזער אתרוג-פושקע!

געווען ביי אונז איין אתרוג-פושקע א מאט-זילבערנע...

דער טאטע אבער לאזט זיך פון זיינע חשבונות ניט אבפירען:

— רעד נישט קיין נארישקייטען... זייץ שטיל...

דערזעה איך דעם שמייסערס אקסעל, אזוינע ברייטע, און די קאמישע, פוטערנע קוטשמע אויפ'ן קאפ... און קוק פאר מיר... און זעה, ווי די פערדליך לויפען, לויפען... קליינע, פלינקע פערדא-ליך, שפריצען פון אונטער די פיסליך גאנצע וואלקען שניי-שטויב. און דער פויער זיצט און ריהרט זיך נישט, ווי א שטיק זאלץ (דער פערגלייך—פון לוט'ס ווייב!) זיצט ער, און די בייטש שטעהט איהם ביי דער זייט. ער דארף זי נישט! דער שליטען גליטשט זיך. נעמען די בייטש? וואס וועט זאגען דער פויער? א בייטש איז דאך א יצר-הרע! איך שטרעק אויס די האנד. דער טאטע, אונגעדולדיג:

— ניטע!

איך ציה די האנד צוריק. עס ווערט מיר קאלט, דעם טאטען זאג איך נישט, איך בין אויפ'ן ברוגז. דערווייל פערפאהרט מען פאר'ן הויף. ווי א שטעטיש-הויז... נור הינד שפרינגען ארויס, ערגיץ פון א ווינקעל... איינס, צוויי דריי, פיער — — איך ציי הל, נישט אהן שרעק... הינד גרויסע, מיט די צונגען אויס די מיילער, טהייל בילען... אלע שפרינגען צו... דער טאטע מאכט זיך נישט פון זיי. שפרינגט אראב פון דער פוהר, טהוט אויס דעם פעלץ, וויקעלט מיך מיט איהם ארום, געהט צום הויף צו. (א גבור, דער טאטע!) טהייל הינד געהען איהם נאך, בילענדיג... („איי, א גבור!!!“). צוויי אבער בלייבען, שטעלען זיך, פון ביידע זייטען שליטען, אויף די הינטערשטע, אנגעשפארט אויפ'ן שליטען מיט די פעדערשטע פיס. איך זעה בחוש, זיי נישטערן מיט די אויגען אין שליטען, זוכען מיט די ציטעריגע נעז, — נישטא עפיס גוטס? דער פויער, וואס האט אנגעהאנגען האבער פאר די פערד און זיך אויך גענומען צום עסען, ווארפט זיי שטיקליך ברויט און שטיקליך חזיר-פעטס. דאס ברויט ריהרען זיי נישט, דאס חזיר-פעטס שלינגט מען!

דאס געפעלט מיר נישט!

ווערט אַ גרויסע ענדערונג.

שבת, פֿערהער איך מיך ביי ר׳ משה וואהל, ביים רב. פֿון איהם האָב איך געמאָלט אין די „פּיער דורות“ ר׳ זישען... אַ מזג טוב. מיך האָט ער ליעב, און זאָגט דעם טאַטען:

— ער דאַרף אַיין אַנדערן מלמד.

— וואו נעמט מען?

— שיק איהם קיין שעבערשין צו פּנחס׳לען... (פֿון ר׳ פּנחס־לען — שפּעטער).

— וואָס וועט זאָגען ריוועלע?

— ווייסט דו וואָס, יודעל? פּריוו אַ זמן אין בית המדרש. זאָל ער לערנען אַליין.

בלייבט אַזוי. עס איז טאַקי ענדע זמן. איך זאָג צו, אַז איך וועל גוט זיין, פֿרום זיין, אַ מתמיד זיין. און ווער פֿריי! און חאַפּ מיך מיט געשמאַק צו חקירה און קבלה־ספרים... און נאָך מעהר לויף איך אַרום... תהו מעשים.

טויג נישט. בלייבט, מען מוז בעקומען אַ רעכטען מלמד. דערוויל זאָל איך לערנען אין דער היים. און, כדי איך זאָל ניט קענען אַרומלויפֿען, נעמט מען מיר די שטיוועל צו אויף אַ גאַנצע וואָך. מיר מאַכט ניט אויס. לויף איך אַרום אין די שטעק־שיך אין הויף. ווערט ענג, וואַרף איך מיט פֿיס־בעוועגונגען די שטעק־שיך אויפ׳ן דאַך אַרויף, און חאַפּ מיך, דורך אונזער גאַניק אַרויף אויפ׳ן דאַך פֿון צווייטשטאָקיגען הויז אַרויף, אַראָבצונעמען זיי. דערזעה איך די שטאָט דאָס ערשטע מאָל פֿון דער הייך, מאַכט עס אויף מיר קיין גרויסען רושם נישט. העכערע, דריי־שטאָקיגע הייזער, פֿערשטעלען זי... דערמאָן איך מיך, וואָס איך האָב געהערט, אַז פֿון גאַניקיל, אַרום זייגער־טהורם איבער׳ן מאַגיסטראַט, זעהט מען נישט נור די גאַנצע שטאָט, נור אַרום און אַרום שטאָט אויף אַ מהלך! חאַפּט מיך אָן אַ גליסטונג דאָס צו זעהען. קריך איך אַראָב פֿון דאַך און געה אַרום טעג און טראַכט, ווי אַזוי גנב׳ט מען אַוועק די שטיוועל, און ווי אַזוי בעקען איך מיך מיט׳ן אַלטען זייגער־מאַכער, וואָס געהט יעדען טאָג אַרויף, אָנציהען דעם זייגער, ער זאָל מיך מיטנעמען...

זאָגט מען: אַ ביסעל געלאַסענער געוואָרען... שמייכעל איך אין מיר אַריין און טראַכט ווייטער... דערוויל, שטעהענדיג אַמאָל פֿער־

י. ל. פּרצ׳ס באָבע

י. ל. פּרצ׳ס פאָטער

טראַכט אויפֿן גאַניקל, הער איך, ווי דער טאַטע, אַרויסקומענדיק פֿון טהיר צום גאַניקל (מיך, שטאַרק פֿערנומען, זעהט ער ניט), רופֿט צו דער צווייטער טהיר, אין קיך אַריין:

— מירעל, זייטשע מוחל, לויפֿט אַראָב, נעמט אַ שליח און שיקט צו ישׂראל'ן קיין זשדאַנאָוו, ער זאָל תּיכּף ומיד קומען מיט די פֿערד...

מירעל ענטפֿערט: גוט, גוט! זי וועט זיך נור אָנטהון, נור חאַפּען אויף זיך עפּיס... דאָס וועט דויערן! נעם איך, חאַפּ און לויף קיין זשדאַנאָוו. דאָס גאַניקל פֿון זייגער ווערט דערווייל אָבגעלעגט. לויף אין די שטעק-שיך. אין גאַס קוקט מען מיר נאָך, מען רופֿט: משוגענער! מען וויל מיך פֿערהאַלטען. איך דרעה מיך אויס, ווי אַ שלאַנג. חאַפּט מען מיך אומגעריכט, רייס איך מיך אויס, און לויף, און קום... און פֿרעג (אַזוי פֿיעל פּויליש קאָן איך שוין) אַ פּויער פֿון דאָרף, וואו ישׂראל'ס הייזעל איז? „טאַם", און ווייזט מיר מיט'ן פֿינגער. איך מיין, איך ווייס, און לויף, און פֿאַל אַריין צו'ן אַ שכן אַ דייטש, אַ רייכען קאָלאָניסט. און באַלד נאָך דער פֿורטקע פֿאַלט צו אַ הונד, גיט אַ שפּרונג צו דער ברוסט, לעגט מיר די פֿעדערשטע לאַפּעס אויפֿ'ן אַקסעל, און קוקט מיט זיינע גרויסע, רויט-קלוגע אויגען אין מיינע אויגען אַריין: ביסט אפשר אַ גנב! אַ געלערנטער הונד, און וואַרט, עמיץ זאָל אַרויסקומען... וואָס איך פֿיהל, מאָלט אייך אַליין. דעם הונד פֿערשטעה איך ווייניג. און אַ הונד איז ער אַ גרויסער, אַ ברוינער, אַ האָהריגער... דער מוטערס מילך ווערט מיר ענטרינען. און שרייען קען איך נישט, פֿערשניערט דער האַלז. אַ מערכה, מען האָט מיך, נאָך אויפֿ'ן וועג, פֿון ישׂראל'ס פֿענסטער'ל דערזעהען. תּוך כּדי דבור שפּרינגט איבערן פּלויט אַ מיידעל, חאַפּט אָן דעם הונד ביים אַקסעל, גיט איהם אַ שליידער אַוועק און פֿיהרט מיך אַרויס צו ישׂראל'ן...

זיין טאָכטער געוועזן...

אַ מיידעל, אַ יונגס — בלוט און מילך. אויגען קלאָרע, קלוגע און זיסע. אַ נעץ פֿון שוואַרץ-גלאַנציגע האָהר. אַ שטיק פּירוש צו שיר השירים... און אַזאַ גבורה... וואָלט איך געקאָנט קומען פֿון די לעמפּערט-בערג...

און אַז עס מאַכט זיך שפּעטער אַ מעשה, אַז איך פֿאַל שיער

נישט אין ברונען אַריין, פֿערדריסט מיך, פֿאַר וואָס האָט מיך פֿערהאַלטען עפּיס איין עלטערע יודענע און נישט זי...

זי חלומט זיך מיר יעדע נאַכט... נור אַרויסגעהן קיין זשדאַנאָוו, זי זעהען, פֿאַלט מיר אַפילו נישט איין...

פֿאַר דאָס פֿאַלט מיר איין גאָר צו בעווייזען אַ גבורה און אָנהאַפּען אַ געלען גרויסען הונד ביים עק... און ער גיט זיך אַ רוק אָב, אַ שפּרונג אַרונטער, און אַ שפּרונג אַרויף מיר אויפ'ן אַקסעל...

איך האָב ביז היינט אַ צייכען...

האָט זיך שוין איבערגעפּילט די מאָס, שיקט מען מיך קיין שעבערשין, צו ר' פנחס'לען...

— — = — — — —

אָט אַזוי רייסט זיך אַריין, וועניגסטענס האָט זיך אַריינגעריסען אַ שטיקעל נאַטור צו'ן אַ יודיש יונגעל אין האַרץ אַריין...

זאַמושץ — שעבּערשין — זאַמושץ. — די לעצטע צוויי מלמדים. — חלומות.

— איהר, אַלס קינסטלער, רעאַגירט נישט דירעקט אויף געגענוואַרטיגע פֿאַקטען... זיי מוזען פֿריהער ווערען פֿערגאַנגענהייט, ערינערונג. העכסטענס שפּיצט איהר צו איין עפּילאָג צו לאַנג הינטער די קוליסען אָבגעשפּיעלטע אַקטען...

די בעמערקונג האָט מיר אַמאָל געמאַכט אַ צופעליגער ריי־זע־בעקאַנטער, און דערביי אַ זוינער, וואָס האָט, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אין ווייטערן געשפּרעך, געלעזען פֿון מיינע זאַכען וועניג און אויך נור אין דייטשער און רוסישער איבערזעצונג.

— איהר — האָט ער צוגעגעבען מיט אַ שמייכעל — עסט פּיללייכט פּרוכטען פֿון בוים אַראָב, אונז גיט איהר זייער עקסטראַקט. אַ דאַנק, וואָס מיט'ן פֿרישען גערוך.

וואָהר איז: אויף געגענוואַרטיגע פֿאַקטען, זאָגאַר אין פּריוואַטען לעבען, רעאַגיר איך שוואַך אָדער גאָר נישט. די פֿאַק־טען זענען דאָס מעהרסטע מאָל מיר צו טריוויאַל. די מאָטיווען גע־מישטע, פֿערפּלאָנטערטע; די פֿאַרבען — גרעל, די טענער — צו־שרייענדיג, די ליניען — גראָב!

אין דער ערינערונג ווערט אַלץ פֿערפֿיינערט און געריי־ניגט... אין לעבען בעט איך נור: זאָל דער וואַל אַריבער! פֿאַרן אַריבערגעהן, פֿערמאָג איך פֿאַר יעדען וואַל אַ גרויסע דאָזע מיסטישע רעזיגנאַציאָן און פֿילאָזאָפֿישע שטאַנדהאַפֿטיגקייט. צובּרעכען לאָז איך מיך נישט. מיין אינערליכקייט היט איך אָב פֿאַר יעדער מינדסטער אַריינמישונג. עס רעגענט מיט אַל־דאָס בייז; אינערליך ווער איך נישט נאַס... די אַלע וואַלען אָבער, אָבגעשווימען אין לעבען און בעגייט אין דער ערינערונג, בעקום איך ליעב. פֿון די־

ובֿהו, „פֿון אונטער דער בעוואוסטזיניגער שוועל“ קומען זיי אַרויס ריין-גאָלדען; פֿון זאַמד געריינינגט און געוואַשען...
ווער וועקט די טויטע, וואָס בלאָזט אויף תחית המתים?

דאָס מעהרסטע ביי מיר — דער קאָנטראַסט. פֿון אַלע אַסאָציאַציאָנס-פֿאָרמען איז ביי מיר די שטאַרקסטע די קאָנטראַסטען-פֿאָרם. דער קאָנטראַסטען-עלעוואַטאָר איז שטענדיג טעטיג. און דער „זאַץ“ —דער געגענוואַרטיגער, בלייבט אויף אַמאָל שטעהען,—ווערט מיר בולט זאַץ און געגענזאַץ צוזאַמען — אַ וואָג-שאָל-בילד. זאָל דער לעער לעגען זיין סימפּאַטיש געוויכט רעכטס אָדער לינקס...

געבוירען און ערצויגען אין זאַמושטש, מוז איך, אום זאַמושטש צו זעהען, פֿערטריבען ווערען דריי מיילען ווייט — קיין שעברשין.

ערשט אין דער הילצערנער שטאָדט (די איינציגע מויער איז דעמאָלט געווען דאָס פּריצישע איינקופּטס הויז און מיט מאַרק— איין איינפֿאָהר-הויז, טראַקטיער און קלייטען צוזאַמען); ערשט אין נידריג-געבייטען, שינדעל- און אויך שטרוי-געדעקטען שעברשין, פּלאַנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פֿאַר מיינע פֿייכט-פֿערבענקטע אויגען, מיין געמויערטע, דריי שטאָקינע, אייזען- און דאַך-ציגעל-געדעקטע הייס... וואָס ציהט זיך נישט אויס אין דער לענג, „ווי איין אָבגעשטאַנענער פּיש“, נור מוז, צווישען וואלען געדרענגט, וואַקסען אַרויף, צו דער הייך.

איך האָב געמוזט בעקומען צו זעהען דאָס אומגעלומפּערט הילצערנע מיסגעבורט פֿון שטאָטזייגער אין שעברשין, — איך זאָל דערפֿיהלען די גאַנצע הויכע פּראַכט פֿון מיין היימישען זייגער-טהורם, וואָס קראַצט, ווי מיר האָט זיך דעמאָלט געדאַכט, די וואָלקען! און געמוזט בעקומען צו זעהען דאָס שטיק „בּרכי-נפשי“ אַרום שעברשין, די „לבשו כרים הצאן“ — דאָס גרינע טישטוך, בפֿעלעקט מיט'ן בהמה'שען געל ... רויט, מיט'ן בריקעל צום וואַסער און צו דער, פֿון דער עלטער פֿערשוואַרצטער און פֿון מעהל פֿערווייסטער, וואַסערמיהל, — איך זאָל בעמערקען און קאָנען אָבשאַצען דעם בעזונדער'ן חן פֿון אונזער „אונטער'ן פֿעסטונג“, וואָס איך האָב איבערגעגעבען אין „משיחס צייטען“; פֿון קליינע פֿערשאָטענטע שפּאַציער-פּלעץ צווישען וואַלען, אין דער בעהאַל-

טענער „אוציעצקאַ“*, וואו איך האָב געלאָזט שפּאַצירען דעם קאַצקער און בעלזער אין „שהשמחה במעונו“... ווי אויך די פּייטטע לאָנקים מיט פרעש-זומפען, בעשיטע מיט „משוגענע גרייפליך“ און קליינע היעגעל פון שלאַנקע, געלב-גאָלדענע קעניגס-קערצען...

עס וועקט זיך דאָס ערשט נישט לאַנג פערבאָרגענע, און אין די „זעהענישען“ פון דער היים, וואָס איך האָב ווירקליך מיט אייגענע אויגען געזעהען, מישט זיך אַריין דאָס געהערטע, דאָס עלטערע זאַמושץ, פון וועלכען נור מיין אויער האָט פערנומען.

שוין איינגעזעסען בין איך אַ פערחלומ׳טער....

מען האָט מיך איבערגעגעבען אַ שעברשינער יוד, וואָס האָט מבטיח געווען, אַז ער וועט מיך בשלום צושטעלען צו ר׳ פנחס׳לען אין שטוב אַריין, — איך זעה איהם נישט; פערנעפּעלטע אויגען האָב איך. איך פיהל איהם נור מאָגער — אַזוי פיעל פלאַץ האָט ער מיר איבערגעלאָזט אויפ׳ן געזעס, שאַרף-ביינ׳ — אויף בייא אַ וואָגען-בעוועגונג אונזערע עלענבויגענס שטויסען זיך צוזאַמען, און הויך, — זיין שטימע קומט אין מיין אויער אַריין פון דער הייך. דאָס אויער מיינס איז אָפען: איך האָב נישט געזעהען, ווער עס איז אַראָבגעקומען פון דער היים צו דער פוהר, נור איך האָב געהערט, ווי דער יוד האָט געזאָגט:

— זאָרג נישט (בלשון אתה — אַ היימישער יוד!), ריבעלע, — עלי ועל צוארי.

און זיך צום פוהרמאַן ווענדענדיג:

— וויאָ!

די פוהר רירט. קולות: פאָהר לחיים ולשלום! געמישטע: יונגע און אַלטע. דער טאַטע.

— און ווי אַ מענש...

קלאַפּט דער וואָגען איבער׳ן ברוק פון גאַס, פאַלט אַריין אין שאָטען פון קלויסטער, נעמט זיך לינקס, אַריין אין טונקעלקייט פון דער שעברשינער ברום; אַרויס אויף דער ליכטיגער שיין, ווערט באַלד שטילער; שוין שאָסעע.

הייסט עס: איך פאָהר. קיין שעברשין. לערנען ביי ר׳

* א וועג צום אנטלויפען.

פנחס׳לען! ווער ר׳ פנחס׳ל איז און וואָס ער איז, ווייס איך נישט. אפשר האָט מען מיר אויסגעזוכט אַ תלין? איך דערפיהל אַ ביטערקייט אויף דער צונג. און אינעווייניג הער איך אַ שטימע:

— שאָד נישט!

שעברשין איז מיר נישט פרעמד... די שעברשינער ייִדען רופט מען לגנאי: שעברשינער „פלאַכטעס". פאַרוואָס, ווייס איך נישט, ווי איך ווייס נישט, פאַרוואָס מען רופט די נייִשטעטער: „לעשניקים" און אונז — „זאַמושצער פרעסער"; נישט אַלע זענען דאָך טוהמע-פריידעלס, וואָס באַקט שטענדיג קעז-קוכען... ביי אונז אין דער היים עסט מען אַלע טאָג קאַשע מיט יויך...

פון שעברשין האָב איך אפילו פיעל געהערט. זאַמושץ האָט בעשטענדיג מגע ומשא מיט שעברעשין. פערענגט, ווי געזאָגט, צווישען וואַלען, אַלס געוועזענע פעסטונג, וואָס לאָזט זיך נישט צושפרייטען, האָט זאַמושץ נאָך היינט איהר פאָסט-אַמט אויף דער ניי-שטאָט, און דעמאָלט — דעם אַלטען סאָנד (סוד, געריכט) אין שעברשין, דאָרט זיצט דער אַסעסאָר, וואָס פסקית אי דיני ממונות אי דיני נפשות און האָט צו שאַפען איבער טויט און לעבען. פון זאַמושץ פיהרט מען צו איהם אין קייטען גנבים... פון טאָמאַשאָוו, וואָס ביי דער גרעניץ, אָבטרעטענדיג אין זאַמאָשץ ביים פאָוויאַט, וואו מען מאַכט נאָך אַמאָל אַ פראָטאָקאָל — קאָנטראַבאַנד, אַרומגערינגעלט מיט אַ וואַך פון גרעניץ-זעלנער אין גרינגע לאַמפאַסען... פון הויף פון פאָוויאט האָט איינמאָל דודי׳ל גנב, אביגדור מלמד׳ס פערלאָזטער יתום, אַראָבגע׳גנב׳עט פון דער פוהר, אין דער וואַכ׳ס אויג, אַ פעקילע ווידענצייג, און בעפרייט אַ יִיד, אַ מאַן פון אַ ווייב און אַ פאָטער פון אַכט קינדער, פון תפיסה. דעמאָלט האָט איהם די שטאָט אַליין מוחל געווען; געלעט איבער׳ן היטעל, געקניפען, פאַר דער קונץ-שטיק, אין בעקיל. און נישט איינער האָט געזאָגט:

— קום צו מיר אַריין נאָך אַ העמד.

אין ציוויל-זאַכען פאָהרען צו די „ערכאות" בעלי-דינים, וואָס די בוררים האָבען נישט אויסגעגלייכט, דער רב נישט געקאָנט פסק׳ינען, מענשען איינגעשפאַרטע, נצחונ׳דיגע, — נישט קיין לייטישע מענשען...

קיין שעבערשין פּאַדרט אָפּט מיין חבר יצחקילס פאָטער פ. ג.

פ. ג. איז אַ שם דבר. אַ מושלם („איי-איי, נאָך וואָס פאַר אַ מושלם, כמעט אַ מלומד!") און איין אפּיקורס, אויף וואָס די וועלט שטעהט; זיין חלק לעולם הבא וואָלט מען נישט געקויפט פאַר אַ דרייער! און ער האָט עס בירושה, זיין פאָטער איז שוין אויך געווען פון די לייט... אַ מדקדק, איין בעל קורא אין דער וועלט, אַ חבר פון צעדערבוים, אייכענבוים און אַנדערע אַמאָליגע משכילים...

דאָס האָט ער עס מיך און מיין חבר יצחקיל, זיין אייניקעל, פּ. ג.'ס זוהן, געבראַכט צום „מורה נבוכים". מיר האָבען גלאַט געגישטעדט אין די שענק. אַראָפּגעלאָפּט גראַד דעם מורה נבוכים. ער איז גראָד דערביי געווען, —

— נישט פאַר אייך, קונדיסים, נישט פאַר אייערע קעפּ!

דאָס איז געגוג געווען, מיר זאָלען שוין דאָס ספר נישט אַרויסלאָזען פון די הענד און דערנאָך האַלטען פאַר איהם עק-זאַמען...

זיין זוהן פ. ג. שטייגט איהם איבער.

גאַנצע מעשיות פערצעהלט מען פון איהם, די אויערן ווע-רען פול.

זענען די מעשיות וועגען פ. ג. וואָהר? מען פערציילט אַזוי פיעל נישט אמת... און איך קען פרעגען מיין חבר יצחקיל, היינט אַרצט אין זאַמושץ, און ער וואָלט מיר באַלד געענטפערט דעם אמת. איך וויל עס נישט טהון. ווייל...

ווייל די פאַבעל איז שטענדיג וואָהרהאַפטיגער פאַר'ן ווירק-ליך געשעהענעם; די פאָלקס-דיכטונג — פאַר'ן אמת'ן פאַקט... דער מענש פערבייגט זיין ווילען, פערשטעלט זיין אמת פנים און טהוט, וואָס עס פאַסט. דער עולם האָט אַ נאָז, דערשפירט דעם תוך און דעם עצם-ענין פון מענש, און פערציילט פון איהם דאָס, וואָס ער וואָלט געטהון, ווען ער וואָלט געווען זיך אַליין געטריי; דאָס געשעהענע, וואָס וואָלט, ווען נישט צופעלינע שטערונגען, פון איהם אַרויסגעשטראַהלט...

„אחרי מות קדושים" קומט אויך דערפון. די צופע-ליגקייטען, די קליינע אַבעראַציאָנען, די „מעשים צוליעב פרנסה", צוליעב כעס, אַ רגע נצחון — פאַלען אָב, פערזינקען אין פער-

געמענקייט, און עס קומט אַרויס אַ נשמה, כמעט אַ נאַקיטע... און מען בעקליידט זי אויפ'ס ניי, אין איהר פּאַסיגע קליידער, און עס קומען אַרויס גאַנצע מענשען; גאַנצע, שטאַרקע, נישט וואַקעלדיגע שאַטען, ווי ביים לעבען...

דאָס איז אויך דער צויבער און די וואָהרהייט און פאָלקסטימליכע ערצעהלונגען... ווי איבערהויפּט דער צויבער און די וואהרהאַפטיגקייט פון דער „קונסט"...

לאָמיר צוריקגעהן צו פ. ג.

פ. ג. איז, ווי געזאָגט, אַיין אַפּקורס: שפּייט נישט אויס ביי „עלינו", היפּט איבער די מלאכים פון שופר-בלאָזען, בלייבט שטעהן ביי „כורעים". און איהר ווייסט, וואָס ער טהוט אין דערהיים? דאַווינט שחרית, אין טלית ותפלין, זאָגט שמנה עשרה, און זיך אַיילענדיג צו פאָהרען קיין שעבערשין, פּוצט ער זיך אין איין וועגס מיט באַרשט און שוה וואַקס די שטיוועל... אויפ'ן טיש שטעהט שוין ברויט מיט פּוטער מיט קאַווע, און אַז דאָס מעסער איז שטומפּיג, שאַרפט ער עס אָן אָן דער רצועה... כפּרות שלאָגט ער נישט, הושענות — מנהג נביאים — אויך נישט. און קען דוקא „פּסוק"; גאַנץ תנ"ך אויסענווייניג.

און — אַיין אַייזערנער מח... און אַ מלומד פון זיך אַליין. האָט איינמאָל צופעליג געקויפט אין מאַרק, ביי אַ שכור'ן גוי, פאַר אַ צענעריל אַ פּוילישען קאָדעקס, און האָט זיך אויסגעלערנט „פּראַווע" מיט פּויליש צוזאַמען; אַזוי אויך — געפונען, ערגיץ אויף אַ בוידעם, אַ פראַנצעזישע מאַטעמאַטיק, (נאָך פון נאַפּאָלעאָנ'ס צייטען, זינט מען טראָגט די רויטע פּלאַרינע, נאָז-טיכליך און מען זאָגט „עגאַל" און „מאלער"), און אויסשטודירט פראַנצעזיש מיט חשבון און מדידה צוזאַמען; דער פון וואַרשוי געקומענער לעהדער לאַכט אַפילו אין די פויסטען. באשר בכן — דאָס פראַנצעזישע לשון האָט „קרי וכתיב", נישט ווי עס שרייבט און דרוקט זיך, רעדט מען, און פ. ג. לייענט דברים כהויתן... לאַכט מען אויס'ן לעהרער. ער קען פּלאַפּלען פראַנצעזיש מיט'ן אַפּאָטייקערס ווייב; און דער קען טאַקע מדידה!

— איהר שפּיעלט אַייך מיט פ. ג.?!

חשבון קומט איהם וועניג צו נוץ. אָט, אַז עס מאַכט

אַ שווערע משנה אין זרעים, אַז אַפילו מיכל שמש (שוין דערמאַנט) הויבט אָן „שטאַמלען מיט דער צונג און פינטלען מיט די אייגען", לויפט מען אַהיים צו פ. ג. (אין איין וועגס, זיך צוצוקוקען צו זיין התנהגות), און מען הערט שוין קלאָרע דבורים...

איינמאָל איז מען צוריק געקומען און פערציילט, ווי אַזוי פ. ג. האָט זיך אַרויסגענומען אַ שלעכטען צאָהן. נישט געגאַנגען צום רופא. פ. ג. האָט פיינט אַרויס צו וואַרפען געלד! גענומען אַ גרויסען נאָגעל, אַריינגעשלאָגען כמעט ביז'ן קעפיל אין גרויסען טיש אַריין. גענומען דערנאָך אַ קורץ שטריקעל, איין עק פערקניפט ביים נאָגעלס קאָפּ, גענומען אַ האַמער און נאָך אַ זעץ אין קאָפּ אַריין. ער איז אַריין אין בלאַט פון טיש. דערנאָך אַרומגעבונדען מיט'ן צווייטען עק פון שטריקעל דעם שלעכטען צאָהן... שטעהט ער אַזוי אַ ווײַלע איינגעבויגען איבער'ן טיש, גיט פלוצלינג אַ וואָרף אַרונטער דעם קאָפּ. דער טיש — אַ שפּרינג אונטער, דער צאָהן — אַ שפּרונג אַרויס...

„אפילו זיך נישט אויסגעוואַשען דאס מויל און גענומען די משנה, און געזאָגט..."

דער עיקר קומט איהם חשבון צו נוץ צום פלינקען לפ"קין מאַכען. אַ שוואַכקייט האָט ער צו לפ"קין. גאַנצע בריעף שרייבט מיט לפ"קין, שטעגרייף: „וואָס אַ שורה — אַ לפ"ק!"

און זאָגען זאָגט ער, אַז ווען ער דאַרף שרייבען אַזאַ בריעף, לעגט ער זיך שלאָפען, כאַפּט ער אויף שוין מיט גרייטע לפ"קין; „דער קאָפּ אַרבייט ביי'ן איהם אין שלאָף!"

איינמאָל איז ער אַפילו אַרויסגעטרעטען מיט זיין חכמת החשבון והמדידה פאַר דער וועלט; אינ'ם ויכוח צווישען גבריאל יהודה ליכטענפעלד און סלאָנימסקי, מיט איין אָפענעם בריעף פון ליכטענפעלד'ס צד...

יודי האָט איהם בעסער געדיענט, געגעבען פרנסה, נישט די גאַנצע; דאָס ווייב האָט עפּיס אַ געוועלב. אָבער ער פיהרט גאַנץ אָפט פּראָצעסען, שרייבט „פּראָשבים", פאָהרט צום אַסעסאָר קיין שעברשין. אין דעם פאַך איז ער אַ גרויסער בעל נצחון, טרעט נישט אָב. דער אמת מוז אַרויס ווי בוימעל אויפ'ן וואַסער. קיין פאַלשען פּראָצעס וועט ער נִיט אָננעמען; די ערליכקייט אַליין.

האָט ער, פערציידלט מען, געפירט 12 יאָהר נאָכאַנאַנד אַ פּראָ-
צעס וועגן אַ פונט פוטער. די פּראָצעס-קאָסטען האָבן דערגרייכט
ביז 600, זאָג אַרוים: זעקס הונדערט גילדען; „אַזוי פיעל, וויפיעל
עס האָט געקאָסט דאָס הינטעל, וואָס דער (רייך-געוואָרענער)
פעלדשער האָט געקויפט ביים סמאָטריטעלס פלונית'טע"... וועלכ'ס
צד עס האָט געזאָלט די קאָסטען בעצאָהלען, ווייס איך נישט...

סיי ווי סיי, פערציילט מיין חבר יצחקיל גאַנץ אָפט:

— מיין טאַטע איז געפאָהרען —

און עפטער:

— מיין טאַטע איז געגאַנגען קיין שעברשין...

פ. ג. פיהרט זיך פראָסט, נאַטור-מעסיג.

„אַ יוד — זאָגט ער — דאַרף זיין געזונד, ווי אַ פויער". און
איהם — זאָגט דער עולם — איז זעהר לייכט צו זיין געזונד: „כאַפּט זיך
אויף ביינאַכט, און כאַפּט אַריין אַ מאָן-קיכעל" (מען מיינט: אַ
גאַנצע חלה) און — אומגעוואַשען! (ער האַלט נור פון מים אחרונים-
חובה). געהט דער יוד דריי מייל קיין שעברשין צו פוס...

— ס'טייטש, ר' פ., אין אייערע יאָהרען — דריי מייל...

— איך געה צו פוס נור אַ וויאָרסט...

— און דערנאָך?

— דערנאָך — נאָך אַ וויאָרסט און נאָך אַ וויאָרסט...

און אַזוי, ביז ער קומט קיין שעברשין.

און געהן געהט ער ווי אַבא חלקיה אויפ'ן וועג — באָרוועס,
מיט די שטיוועל אויף אַ שטעקען איבער די אַקסעל. דער שאַסעע
האָט שאַרפע שטיינדלעך. אַ פוס הייבט זיך אַליין אויס, אַ שטי-
וועל מוז מען שיקען צום שוסטער; און שפּרייזט! מאַרשירט,
ווי אַ זעלנער אין פראָנט, און קאָמאַנדירט זיך אַליין:

— ראַז-דוואַ, ראַז-דוואַ, ראַז-דוואַ; „מפּני — זאָגט מען, און
זיין נאָמען: שהקול יפה להליכה..." „אומות העולם האָבן שכל".

ווייס איך, אַז איך פאָהר אויף פ. ג.'ס וועג.

און קוים אַזאַ טראַכט געטהן, דערזעה איך איהם; ווער
איך איבערליך פערגאַפט, ווי שאַרף און בולט איך זעה איהם; אַט
געהט ער... גלייך מיט דער פוהר. עפּיס טראַכט ער, געוויס מאַכט
ער לח"קין, אָדער חשבונט אַזוי... די ברעמען — די לאַנגע, די

געלע און שטעכעדיגע — איבער די אויגן אַראָב. איך האָב קיינמאָל זיינע אויגן נישט געזעהען, און ווייס נישט, וואָס פֿאַר אַ קאָליער זיי האָבן געהאַט... נישט בעהאַלטען האָט ער זיי, אײן אָפֿענער מענש געווען, — אײן אָפֿענער, געראַכטער און פֿעסטער מענש! — נור אַזוינע לאַנגע, געלע, שפּיציגע ברעמען געהאַט, וואָס האָבן נאָך לענגערע שאָטען געוואָרפֿען!

מיט יאָהרען שפּעטער, אַז איך בין אויף זיין לויה געווען, ער ליגט אַם ראַנד פֿון קבֿר, און מיך כאַפּט פּלוצלונג אָן אַ ווילד פֿערלאַנג, צו זעהן זיינע אויגן. „אם לא עכשיו אימתי?" — די לעצטע רגע, דער קברן שפּרינגט שוין אין אָפֿענעם קבֿר אַריין — איך מוז איהם אָבדעקען. שטאַרט אַרויס פֿון דער ווייסער טיכע אַ שטיק זילבערנע באָרד און לאָזט מיך נישט... איך וויל אַריבער טהון מיט דער האַנד, אַ זילבערהאָר גיט אַ ציטער...

דערווייל גערעדט ער, מאַרשירט ער... אַ קורץ, פֿעסט יודעל, די פּאָלים פֿערקאַשערט. די הענד, רעכטס, לינקס, רעגעלמעסיג געוואָרפֿען, נור קאָמאַנדירען קאָמאַנדירט ער זיך נישט.

טהו איך עס פֿאַר איהם, הייב אָן:

— ראַז-דוואַ, ראַז-דוואַ!

מיין הויכען שכנ'ס קול:

— פֿע!

„אַ יונגעל פֿאָדערט צו ר' פּנחס'לען, תורה לערנען... ווייסט, קונדאס איינער, ווער און וואָס אַזוינס ר' פּנחס'ל איז? ר' פּנחס'ל איז אַיין אַלטער קאָצקער"...

„אײן אַלטער קאָצקער" אינטערעסירט מיך. איך פֿערשווייג.

פֿ. ג. פֿערשווינד. איך וויל הערען; אַ מאָדנע פֿאָלק — די אַלטע קאָצקער... מען קען — און מען לערנט נישט, דבקות — און מען דאַווינט נישט... דער לאַנגער יוד אָבער האָט נישט וואָס, צי ער קען נישט פֿערציילען... עס פֿאַלען איינצעלנע, טרוקענע ווערטער מיט אַ הייזעריגען צו-פּייף: פּיש, פּיש! „ר' פּנחס'ל, פּיש, פּיש! אַ קאָצקער פּיש-פּיש..." און איך ווער האַלב פֿערדריכעלט, און אויפ'ן אָרט פֿון פֿ. ג. גערעדט שוין איבער'ן וועג „ר' ליבוש צימעלעס".

דער לאַנגער, קליינבערטיגער, בלאַסער יוד, מיט די אויסגעלאָשענע אויגן, מיט דער בעשטענדיגער ליולקע-ציבוק צווישען די

פערגעלטע ליפען... דער שווייגענדיגער, פערייתומ'טער, אלטער קאצקער, וואס גיעהט שטענדיג אויף און אב איבער'ן בית-המדרש, פון ארון-קודש ביז'ן פענסטעריל צו דער שמש'טע, מיט'ן ביטערן טראפען און אייערקיכליך צום פערבייסען (זעה „הציץ ונפגע"), און — צוריק... מאנכמאל שטעלט ער זיך אב ביים פענסטעריל, פויקט אן מיט א פינגער, שטיל, פויל און פערבענקט, בעקומט א קעלע-שיקיל מיט א קיכעל... טרינקט אוים, פערבייסט א פיציל קיכעל... און ווידער — אויף און אב... און קיינער פערהאלט איהם נישט, דער גרעסטער קינדאס טרעט איהם אב פון וועג. מען ווייסט, ער איז דער יתום פון זיין דור, ער האט מיט אונז נישט וואס טהון, האט אונז גאר נישט צו פרעגען, גאר נישט צו פערציילען... פערהאן נאך איינער א קאצקער, אין זיינע יאהרען, נור יענער איז איין עושר, האלט א מיאוסע שענק... (ר' „בעריל" פון די „רייזע בילדער") נישט זיינס גלייכען...

און אט גיעהט ער איבערן שאסע. וואו אהין? מן הסתם קיין קאצק... אויף קבר אבות... איבערן וועג קיין שעברשין? בלאזט ער... איך וויל רופען צו איהם, און קען דאס קול נישט ארויסברענגען פון האלז... איך ליג שוין מיט קאפ און אקסעל אויפ'ן געזעס...

... איין איינפאל! געחלומ'ט, איך פאהר קיין שעברשין! וואס איז, פערשיקט האט מען מיך? דער טאטע האט מיך געלאזט? די מאמע — פיינד געקריגען?! איך בין אין דער היים! אויף דער סאפע ליג איך, ביים פענסטער. זעה, ווי דער עולם גיעהט איבער דער גאס אין מרחץ. דער „תם" מיט'ן בעזעמיל, די „בהמה!"... באלד נאך שבת, וועל'מיר איהם אונטערשיקען נאך א כתב-רבנות פון ערגיץ א שטעטיל, וועט ער לויפען אהיים צום ווייב מיט א בשורה, און בעטען רשות, צו פאהרען....

אבער פאר וואס ליג איך? מן הסתם — קראנק. יא, די פליי-צעס ברעכען מיך אזוי. עס מוז אבער נישט זיין געפעהרליך. דער טאטע איז רוהיג אוועקגעגאנגען צו קבלת שבת, און די מאמע נעמט זיך צו בענשען ליכט. א שיינע צוויי פאר זילבער לייכ-טער מיר האבען. דער עיקר די הויכע פאר, די מיט די רייזע-ליך און קריינדאליך... די מאמע בענשט ליכט ערנסט, אוי, ווי

פרום מיין מאַמע איז! און דאָך בין איך זיכער, אַז זי קוקט אויף מיר פון צווישען די פינגער... אַזוי, גלייך, קוקט זי אויף קיינעם נישט... קוקט און שמייכעלט אַוודאַי... אָט, שטעהט זי שוין ביים צווייטען פענסטער... ליכט אָבגעבענשט און קוקט אויס דעם טאַטען. לכּבוד שבת: אין שטוב אין דער טערקישער שאַל; די לאַנגע אויערינגליך ציטערן איהר אין אויערען. וויל אָבווישען די פערהויכטע שויב, דערמאַנט זיך: שבת, און טהוט עס נישט. אין גאַס איז פינסטער, און דעם טאַטען וועט זי דערקענען אינ'ם גאַנג... אַז זי דערזעהט איהם, רייטעלט זי זיך שטיל, שטיל און ווענדט אָב, זעצט זיך אין אַ ווינקעלע, מיט אַ האַלב פּנים צו דער וואַנד... פאַר וואָס קומט נאָך דער טאַטע נישט? שטיקער ליכט שוין אָבגעברענט... פעררעד זיך אַוודאַי... קלויבט זיך איין אורח צום טיש... און אָט — עס עפענט זיך די טהיר...

— גוט שבת, גוט שבת! דער טאַטע — פריילך, נאָך איהם דער אורח — עפּיס גרילעכציג און גרעבליך. די מאַמע ענטפערט שטיל: „גוט שבת, גוט יאָהר“, און געהט איבער דער שטוב און שטעלט זיך מיר צו קאָפּענס. איך ענטפער נישט, מיר האָט דער טאַטע קיין „גוט שבת“ נישט געזאָגט, ער האָט מיך נישט געזעהען! זאָל ער זיך דערמאָנען און פרעגען, וואו ליבוש איז. ער פרעגט נישט, מאַכט קדוש. קוקט אויף מיר, און רעדט נישט אַ וואָרט. איך בין קראַנק, און ער מיינט, איך שלאָף. קוקט מיט גרויס באַרמהערציגקייט. ער וואָלט געקרעכצט, נור שבת... עס מוז מיר זיין ערגער. דעריבער שטעהט מיר די מאַמע צוקאָפּענס. פאַר וואָס לעגט זי מיר נישט די האַנד אויפ'ן שטערען? זי וועט עס טהון, זי מוז עס טהון. אַניט, וועל איך מיך צווויינען!— דערווייל וואַשט מען זיך; דער טאַטע, דערנאָך דער אורח. נעמט ער, דער אורח, אונזער גרויסע, שווערע, צוויי־אויערינדיגע פולע קופּערנע קוואָרט אין איין האַנד אַריין, גיט מיט אַמאָל אַ גאָס אויף דער צווייטער, — שעפּט אָן פון פעסיל, טוישט די הענד — ווידער מיט אַמאָל אַ פולע קוואָרט וואַסער. און אַזוי דריי מאָל... ביי אונז טראָגט וואַסער דאָס קראַנקע קליינע אייזיקיל, וואָס איז מפרנס מיט וואַסער־טראָגען אַ ווייב מיט אַכט קינדער, און נעמען נעמט מען ביי אונז נישט פון דער קאַן, נור פאַר דער וואָך;

דאָס פּעסיל טאָר נישט זיין לעדיג... מאַכט די מאַמע, וואָס שטעהט מיר צוקאָפּענס, שטיל צו זיך, נור איך הער:

— פּרום אויף אַייזיקילס חשבון!

דעם טאַטענס „אַ וועלט זעצט מען נישט אַיין“, און דער מאַמעס: „פּרום אויף אַייזיקילס חשבון“—די צוויי זאָמען, די צוויי קערנדליך, וואָס מען האָט מיר, אין דער יונגער נשמה אַריינגעוואָרפען, זענען קיינמאָל נישט פּערלוירען געגאַנגען. שטענדיג, שטיל און בעהאַלטען, געשפּראָצט און אין אַלע מיינע זאַכען אויסגעשפּראָצט...

דערווייל אָבער עסט מען אָהן מיר.

בין איך ווירקליך אַזוי קראַנק?...

אָבער, איך פּאָהר נישט קיין שעבּרשין! קראַנקערהייט אַוודאי נישט! ווי די פּליצעם בּרעכען, אָבער צו וואָס שעבּרשין? קיין שעבּרשין פּאָהרט ר' זלמן דער שענקער. צום בּרייהויז, הייבּען בּעשטעלען... דינגט ער בּיי ישראל זשדאַנאָווער די פוהר. איז דאָך אָבער „רע-פּוילין“ — מוז מען דאָך פּאָהרען אָדער מיט דער פּאָסט אָדער מיט אייגענע פּערד, אָדער אָבּצאָהלען שטייער פּאַר נישט ניצען די פּאָסט... יאָ, „רע-פּוילין“ — זיפּצט ער, פּערצײלענדיג — שיקט ער אין מאַגיסטראַט אַריין, אויף דער נייִשטאָט אַרויס, און לאָזט זיך בּרענגען אַ צייגעניש, אַז עס זענען זיינע אייגענע פּערד. אָבער „רע-פּוילין“, דער שומר וועט צולעגען נאָז און אויגען צום חותם מיט דער חתימה און פּריווען, און אפשר נאָך אַ פּרעג טהון: אפשר געפּעלשט? און ר' זלמן שענקער וועט דער מוטערס מילך ענטרינען, — שיקט ער דעם אייגענעם שליח נאָך אַמאָל אויף דער ניישטאָט און קויפט אויס איין ערלויבּעניש צו פּאָהרען אויף אַ געדונגענער פוהר... און איז זיך מישב: „רע-פּוילין“, און שיקט צום דריטען מאָל אויף דער ניישטאָדט אַרויס און לאָזט זיך בּרענגען די פּאָסט...

דאָס פּאָהרט ער קיין שעבּרשין...

מען טראָמפּייטערט — טראַ—טראַ—טראַ...

און, אין מיטען טראָמפּייטערן:

— טפּרו—ו—ו! — — —

אָנגעקומען...

דער לאַנגער יוד כאַפּט זיין פּעקיל און ווערט נעלם אין דער פערשאָטענטער הילצערנער פּאָדציענע *, צווישען קלייטען, שטע־לען און שרייענדיגע וויבער... ר׳ פּנחס׳ל, האָט זיך אויסגעווי־זען, איז נישט אין דער היים... געקומען פון דאָרף אַ זייגענדיגע טאָכטער, וואָס איז קראַנק געוואָרען אויף דער ברוסט, צו׳ן אַ דאָקטאָר און פערנומען זיין אַלקיר... איז ער אויף די פּאָר טעג אַוועק צום איידעם אין דאָרף אַריין: קאָצקער האָבען פיינד עצבות, מחלות, געקרעכצערייען...

מיך מיט׳ן קעסטיל נעמט אַראָב די רביצין. אַ שוואַרצע, האָדריגע, הויך־געוואַקסענע יודינע...

אַ מאַמר המוסגר: מחויב צו גלייבען זענט איהר מיר נ י ש ט. איך מאָל נישט קיין מענשען, נור זייער אָבבילדונג אין מיר, און די אָבבילדונגען זענען זעלטען ענליך צום מענש; איך מיין: צום אויסערליכען פון מענש. עס בלייבט ביי מיר אַ שוואַרצע פאָ־טאָגראַפיע פון אַ בלאָנדען מענש, וואָס האָט מיר אַרויסגעזאָגט אַ שוואַרצען געדאַנקען. און דוקא אַ העלע און גאָלדענע — פון אַ שוואַרצע, וואָס האָט מיר אַ שטראַהל אין האַרץ אַריינגעוואָרפען, פון נאָך אַ שוואַרצער אויג... די זעלישע ליניען און פאַרבען פערדעקען פאַר מיר די אויסערליכע ליניען און פאַרבען פון קער־פער... די רביצין האָט געקענט גאַנץ אַנדערש אויסזעהן...

נור, ווי זי האָט נישט אויסגעזעהען, זי נעמט מיך אַראָב, מיך מיט׳ן קעסטיל, רייסט אונז ביידע קוים אַרויס פון צווישען אַ קרענציל וויבער, וואָס האָט זיך שוין אַרום אונז פערזאַמעלט... פון די וויבער פליהען צו מיר ווערטער:

— ר׳ יודעלעס... ריבעלים... זוהן... עלסטער זוהן... אַהער געשיקט... מן הסתם — סחורה! צו ר׳ פּנחסל׳ען — ער וועט איהם שוין מאַכען מאַר אַ לייט... אַ שאלה... אַ יונג ביימעל...

— אָבער, וואָס מאַר אַיין אויגאַנים! זעהט! זעהט! —

לאָז איך די אויגען אַראָב. און די רביצין פיהרט... און זי פיהרט מיך אַריין אין אַ פערשאָטענטער שטוב, — נור אַ טהיר

* פּאָד־ציען—פּויליש—אונטערן שאָטען.

מיט אַ פענסטער אויף דער טונקעלער פּאָדציענע אַרויס... אין שטוב, קוים איך דערזעה — קוימען־איבען, אַ טיש און אַ לאַנגע באַנק, אַ פּאָר בענקלעך... בײ די ווענד — זעק... גראָהע, וויינענדיגע ווענד (פונקט מיין היים, מיין אויסגעמאָלטע, ליכטיגע...) זעק מיט קאַרטאָפעל, פון איינעם אַ ביסעל אויסגעשיט... הויפען ציבעלים, מייערן... זי ציהט מיך ווייטער, אין אַ נאָך פינסטערער שטוב אַריין, וואָס ציהט איהר ליכטיגע חונה דורך איין אָפענער טהיר אין ערשטען צימער אַריין, און האָט נאָך אַ פערמאַכטע טהיר צום אַלקיר...

— ר' פנחסלס אַלקיר, צינד פערנומען... מיין טאָכטער נעביך... מיט גאָט זיין הילף... געזונד אָבפאָהרען די טעג. ר' פנחס'ל וועט קומען... אין אַלקיר וועסטו לערנען מיט איהם תורה...

דאָס קול איז אויך שוואַרצליך און האָהריג, און פערגעסט נישט צוצוגעבען:

— ליכט, יונגעלע, וועסטו קויפען...

און גיט עפּיס אַ וויסטען שמייכעל אין דער פינסטער:

— נישט אמת, יונגעלע, די מאַמע האָט דאָך דיר מיטגעגעבען קליין־געלד...

און דרינגענדיג:

— יאָ?

— יאָ, יאָ! זאָגען אָבער קען איך נישט, קלינג איך מיט דער האַנד אין קעשענע.

—אַ סך, אַ סך... נו, יונגעלע, דערוויי'ל זעץ דיך... ביסט דאָך מיעד פון וועג. אָט דאָ, יונגעלע! דאָס בענקעל שאָקעלט זיך נישט...

זי זעצט מיך.

— און דאָ, זעהסטו בײ דער וואַנד, צווישען דער שאַנק און דעם פעסיל וואַסער (פון אַלקיר הערט זיך קרעכצען. זי: באַלד, באַלד, טאָכטערשי, איך לויף שוין אָקעגען דעם דאָקטאָר! —) דאָ וועט זיין דיין געלעגער. איך וועל דיר פיין אויסבעטען. אין דערוויי'ל (אַ קרעכץ און — באַלד, באַלד, אותי הרגע... ס'יונגעל איז דאָך הונגעריג!) אָט זעהסט, אַ שיסעלע ציבעלקים, ערשט געמאַכט;

י. ל. פרץ און זיין פרוי

געוואוסט, דו קומסט. און רעטיך אַ ביסעלע, שוויצט פון זאַלץ... עס, עס... איך לויף נור אַ קעגען דעם דאָקטאָר, ברענג איך דיר נאָך אַ גלאָז מילך... אָט אַיין אייער-קיכעל. זאָלסט דיך נישט דאַרפען וואַשען.

זי פערשווינד. דער הונגער טהוט זיינס, איך וויל אויך „פערעסען" דאָס קרעכצען פון אַלקיר... איך עס, און די טרערען (פאַר וואָס?) רינען מיר פון די אויגען איבער די באַקען אין שיסעלע אַריין... אָבער — פאַר וואָס האָט מען עס מיך פערטריבען פון דער היים? וואָס האָב איך אַזוינס געזינדיגט? — איך וויל נאָכ־קלערען, דערמאַנען זיך, פערטראַכט זיך און קען זיך נישט דער־מאַנען. פערטראַכטערהייט, אויפגעגעסען דאָס גאַנצע שיסעלע, עס וועקט מיך אַ שרעקליכער דורשט. געוואָהנט שוין אַ ביסל צו דער פינסטערקייט, דערזעה איך אויפ'ן טיש אַ גלאָז מילך. מיין איך, די רביצין איז שוין געווען, געברענגט, און איך האָב נישט געהערט. כאַפּ איך, טרינק אויס, — און, דאָס גלאָז נאָך אין דער האַנד, — די רביצין, מיט אַ גלאָז מילך!

— אַ בראָך איז צו מיר! אַ קלאָג איז צו מיר!

צוויי גלעזער פאַלען; פון מיין האַנד און איהר האַנד. צוויי קלינג און געפלאַצעריי. אַ טויט-שרעק-געשריי פון אַלקיר...

עס ווייזט זיך אויס, אַז איך האָב אויסגעטרונקען דאָס גלאָז־מילך, וואָס מען האָט אָבגעצאַפּט פון דער קראַנקער ברוסט, צו ווייזען דעם דאָקטאָר.

די רביצין, ענדליך, זאָגט:

— אַ מען זאָגט משוגע, גלייב!

— — — — — —

ווייזט שוין שעברשין אויך פון מיין משוגעת, פון מיין פערי־הלומטקייט, טהוען אַלץ קאַפּויער. און ווער עס וויל, נעמט אין בית המדרש אַ שטיקעל קרייד, מאַכט אויפ'ן טיש אַ ראָד, אין מיט'ן ראָד — אַ פינטעלע. אַרום ראָד שרייבט מען אויף אַלע מעלות טובות, וואָס אַ מענש קען האָבען: אַ גוטער קאָפּ, אַ גוט האַרץ, אַ גוט אויג... און אין מיטן, ביים קליינעם פינ־טעלע — „משוגע"...

„אַ ביסל משוגע וואָלט נישט געשאַט, נור, אַז דאָס משוגעת

איז אין דער מיט, און אַלע מעלות אַרום, — איז אַלץ משוגע"...

דערווייל איז דאָס ווייבעל געזונד געוואָרען, אָבגעפּאָהרען געזונטערהייט. ר' פּנחס'ל — געקומען, דעם אַלקיר פערנומען... ליכט, צו בעליכטען דעם אַלקיר נעמט מען ביי מיר; נישט ער, די רביצין... יעדעס מאָל זאָגט זי: „ר' פּנחס'ל זאָל וויסען, וואָלט ער מיר די קאָפּקע אָבגעריסען..." איך בעמערק, אַז עס איז „צום גראַם", און בין אידר מוחל... אָבער לערנען אין אַלקיר לערן איך זעהר זעלטען. ביי טאָג איז ר' פּנחס'ל דאָס מיינסט פערנומען מיט כּוררותן... פאָהרט אַמאָל אויף אַ טאָג אין אַ כּוררות ערגיץ אין אַ דאָרף, צי אין אַ נאָהנט שטעטיל אַריין. ביינאַכט האָט ער אין אַלקיר התבודדות, טרעט אויף און אָב, אָדער זיצט און שרייבט „חדושי תורה"... אַ מחבר — ר' פּנחס'ל! אַמאָל, זאָגט מען, ווערט די וועלט אַ גרויס ליכט דערזעהען, אַ גרויס ליכט מק"ק שעבערשין... דאָס ליכט האָט מען נישט געזעהען... ר' פּנחס'ל איז געקומען אין זיין צייט צו קבר ישראל, — וואו די „חדושי תורה" זענען אַהין געקומען, — איך האָב מיך שפּעטער נאָכגעפרעגט, — ווייסט קיינער נישט; אַפילו די רביצין נישט... און איך לערן אָהן איהם. „דער עקר — זאָגט ער — איז דאָס לייענען... דאָס לערנען פאַר זיך. דאָס שאַרפען זיך אַליין דעם מח... צום רבין דאַרפען מען קומען מיט ספקות, מיט שאַלות... מיט „הדבר הקשה"...

„און דער עקר לערנען איז פאַר טאָג... מאימתי....

און ער טהוט זיך זיינס ביי מיינע ליכט אין אַלקיר גאַנצע נעכט, און מיר שאַפט ער אַ חבר, צו לערנען פאַר טאָג אין בית המדרש... אַהיים דערפון שרייב איך נישט. ערשטענס — פויל צום שרייבען בריעף, ביזן היינטיגען טאָג! צווייטענס — עס שמעקט מיט מסירה! דריטענס, אַז „זיי" האָבען מיך אַוועקגעשיקט, איז נישט זייער דאַגה... פערהאַן נאָך אַ פירטענס — און דאָס איז דער עקר — איך בין איהם דאַנקבאַר פאַר'ן חבר. דעם עלטערן חבר האָב איך ליעב בעקומען אהבת נפש. מיט פרייד כאַפּ מיך מיך אַראָב, פיערען פאַר טאָג, פון געלעגער. און לויף צום חבר... און וואַרט אָב זיין קומען מיט יונג-האַרץ-קלאַפּעניש! לערנען לערנען מיר „זבחים", און איך קריעג ליעב, צו ליעב איהם, די סוגיא... אַ יונגער

מאַן, וואָס דערמאַנט מיך מיין פעטער שמואל-ליבוש מיט די בלאָהע, טאַנצענדיגע, דינע אָדערליך ביי די שלעפען. יענער האָט אויך ליעב צו לערנען פאַר טאָג. איך בין אַמאָל קראַנק געלעגען ביי דער באָבען אין דער גרויסער שטוב. און יעדען פאַרטאָג זיך איינגעהערט, ווי ער לערנט, שטיל, שטיל-זינגענדיג. דער יונגער מאַן, מיין חבר, לערנט אויך האַרציג. די שטימע — ווייך, סאַמיטען, פערגנבית זיך אַזוי צום האַרץ. און שוואַרצע, שוואַרץ-גלאַנצענדיגע פאות געלאָקטע האָט ער. און כאַפט אָפּט אַיין עק פאה אין מויל אַריין. דורך די רויט-זאַפטיגע ליפען, צווישען די מילך-ווייסע ציינער. און אויגען אונטערן שטערן, היינט וואָלט איך געזאָגט: „פייכט פערבענקטע", דעמאָלט: „אַזוינע גוטע, גוטע"... „גוט" און „טרויער" איז דעמאָלט ביי מיר דאָס זעלבע. און באַקען עטוואָס געלבליכע, פערשאָטענטע, נור מיט אָבגלאַנצען פון די „גוטע" אויגען... איינמאָל, לויפענדיג אַזוי פאַר טאָג אין בית-המדרש אַריין, האָב איך דערזעהען אַ „רוח". ער האָט זיך געוויעגט אין דער לופט, אַראָבהענגענדיג פון אַ פענסטער אין אַיין אַלט הויז... „נישט דאָ קיין רוח", ווייס איך! דאָס האַרץ אָבער קלאַפט, דאָס בלוט פולסירט אָבער — איך זעה דאָך פאָרט... דאָס האַלט מיך נישט אָב. איך לויף פאַרביי, נישט צום מקום קדוש, נישט צו „זבחים", — איך ווייס יעצט בעשטימט — צו מיין „חבר"... זיינע אויגען רופען מיך... שפּעטער האָט זיך אויסגעוויזען: עמיץ האָט אַרויסגעהאַנגען אַ העמד צו טריקענען... אָבער מיין שרעק, און דער לוין פאַר דער שרעק — זיין צערטליכקייט!..

און עטליכע יאָהר אַרום איז דער יונגער מאַן געקומען קיין זאַמושץ, זוכען פרנסה. זיין פאָטער איז שטענדיג געווען אַיין אָרימאַן און געטהון מיט איהם אַ געלד-שדוך, מיט אַ רייכען אַרענדאַר פון אַ מיהל. דער פּריץ האָט זיך געענדערט, אָנגעהויבען פערלאַנגען הוספות, דאָס געשעפט איז ערגער און ערגער געוואָרען, דער מילנער — בדיל הדל. און מיין יונגער-מאַן איז געקומען זעהען זיך עפּיס אַ געשעפט, מפרנס צו זיין — זיך, זיין ווייב און קינד, און דעם אַלטען שווער מיט'ן הויז-געזינד. אַיין אַנדערער מענש. דאָס פנים האַרט-ביינינ, און די אויגען — דאגת פרנסה, שרעקיגע דאגת פרנסה.. איך האָב מיט איהם מיט-

לייד און דאָך מייד איך אידם אויס. איך האָב אין האַרץ אַ שײן בילד פֿון אַ געליעבטען מענש; ביי יעדען טרעפֿען זיך מיט איהם ווערט דאָס בילד טונקעלער, פֿערשאָטענטער, און איך וויל עס היטען ווי איין אוצר... מייד איך איהם אויס...

שטעה איך אויף, ווי געזאָגט, פֿיערען פֿאַר טאָג, און ביי נאַכט שלאָף איך זעהר שלעכט. דאָס פֿעסיל־וואַסער קיהלט מיר דעם קאָפּ; וויל איך איבערדרעהען דאָס געלענער; מיין שוואַרצע רביצין פּאַטשט מיט די הענד:

— אַזאַ משוגעת, מיט די פּ״ז צו דער טהיר וויל ער לײנען...

שלאָף איך און שלאָף נישט, און הער אַלץ, וואָס אַרום טהוט זיך. הער איך, ווי ר׳ פּנחס׳ל געהט אויף און אָב אין זיין אַלקיר, אָדער סקריפּיט מיט דער גענזענער פֿעדער איבער׳ן פּאַפּיער, אָדער שטעלט זיך אַרויף אויף אַ בענקיל און זוכט אַ ספר אין הענגענדיגען וואַנד־שענקיל... אַ ביסל „אנגערידהרט“ בין איך שוין, קלער איך, וואָס זוכט ער: אַ „קולא“ צי אַ „חומרא“? — געשריבען אָבער האָט ער פּשט׳ליך... געוואָלט אַרויסגעבען אַ ספר מיט פּשט׳ליך פֿאַר בר־מצוה׳ס און חתנים... ווי געזאָגט, פֿערלירען געגאַנגען!

די רביצין קלאָגט זיך אַמאָל:

— ער זאָל מיר עס אַמאָל צוהעלפֿען צו דער אַרבייט...

און ער ענטפֿערט אין דער חדיטער פֿערזאָן:

— זאָג איהר, אַז איך וועל מיין ספר ענדיגען, וועל איך איהר קויפֿען פּעריל...

די שוואַרצע האָהריגע רביצין, מיט׳ן וואַרצעל (וואָס איך דערזעה ערשט) אויפ׳ן שטערן, רייטעלט זיך פֿאַר נחת, די אייגאַליך גיבען אַ פֿינקעל, פּעריל האָט אַ יודינע ליעב, תורה — אויך! און גיט זיך, זיך נישט אויסצוגעבען, אַ ווענד אָב צו דער וואַנד... מיין מאַמעס בעוועגונג, נור אַזוי אומגעלומפּערט און (וואָס נאָך מיאוס׳ער איז) אַ כאַפּ דעם פֿאַרטוך צו דער נאָז.

און אָפֿט בעקום איך צו הערען, ווי די רביצין רעכענט זיך, ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין, מיט שכנות, מיט וועלכע זי האָט געקויפֿט און פֿערקויפֿט בשותפֿות אַ מציאה...

הייבען הייבט זיך עס אָן שטיל, זעהר שטיל... גלייך שטילע פֿייערליך צישען, שלענגליך וואַרפֿען זיך איבער צישענדיג

(דערמאָנדיגער אײַנדרוק; וואו איך האָב דעם אויסדרוק גענומען, ווייס איך נישט!) און אַלע מאָל: טסס... דאָס יונגעל שלאָפֿט. אָדער: „וועקט נישט דאָס משוגעת'ל", און „ר' פּנחס'ל שרייבט תורה!". פּלוצלינג — אַ הויך וואָרט, באַלד אַ גראָבס, און נאָך, און נאָך...

— „גנבֿ'טע, גזלנטע"... אַ קללה אַ שאַרפֿע... און שטענדיג מיינט מען „מיין" רביצין... און: שאַ, שאַ!

זי גיט נאָך! איהר געלד, זייער נשמה! לאָ'מען נור איהר פּנחס'לען נישט וועקען... און דעם „תכשיט", וואָס קען אַהיים שרייבען אַ בריעף...

און עס ווערט רוהיגער... און, נאָך די חשבונות — גלאַט אַ גערייד... מען געניצט, און עס פֿעדימט זיך איין אַ שמועס. דאָס מעהרסט רעד די רביצין, וואָס זיצט ביים קוימען־אויבען, נישט ווייט פֿון טהיר און מיין געלעגער. און רעדען רעד זי פֿון איהר קינפֿטיגער שנור פעריל און שפּעטערן חלק לעולם־הבא — פֿון איהר ר' פּנחס'לען. און — גאַנץ אָפֿט פֿון מיר...

דעמאָלט ווער איך אין גאַנצען וואַך. עס אינטערעסירט מיך. איך ווער פֿון איהר זעהר פֿיעל געוואָהר און דערמאַנט. איך טהו פֿיעל זאַכען אונבעוואוסט און פֿערגעסען פֿערגעס איך נאָך מעהר.

זי רעד, שטריקענדיג אַ זאָק, אָדער צערינדיג איין אַלט בגד. אַנדערע טהוען דאָס זעלבע; מען געהט נישט פֿון שטוב אַרויס, אָהן איין אַרבייט אין בוזעם. און אַלע אינטערעסירען זיך מיט מיר, מיט'ן „תכשיט", מיט'ן „משוגעת", מיט „די גרויסע, ברענענדיגע אויגען". „ווי ברענענדיגע הבדלות", האָט איינע פֿערגלייכט; איך האָב עס גענומען אין „מאָגניש" אַריין. און די רביצין רעכענט אויס מיינע שגעונות. פֿערציילט, ווי איך רייס אַלץ פֿון מיר אַראָב. ווי איך שליף אָב די אָבצאַסען פֿון די שטיוועל. „אַפֿילו דאָס היטעל צורייסט ער"...

— אַ וואונדער! אַז אַ יונג לויפֿט אַרום גאַנצע טעג... ר' פּנחס'ל איז דאָך שטענדיג אַ פֿערטראַכטער, אַזאַ למדן! און איידער ער קוקט זיך אום, והילד איננו! (שקר, ער קוקט זיך גאָר נישט אום!) זוכט מען (אויך זעלטען אמת). וואו געפֿינט מען איהם? אונטער דער שטאָט. וואו איז ער דער בחור? ביים וואַסער, אויף

דער לאָנקע אויסגעצויגען. קוקט אין הימעל אַריין אָדער מיט'ן פּנים צום גראָז... אָדער רוקט זיך ביז צום ראָד פון דער וואַסער־מיהל (מיין יונגען־מאַנס שווערס אַרענדא). און „אַז ער גיט אַ קאָ־לער זיך ווייטער? און אַז אַ קוה, וואָס פּאַשעט זיך, וועט איהם געבען אַ כאַפּ אויף די הערנער? — ווער וועט זיין שולדיג?“

און נאָך, און נאָך. אַ מאַסע קליינינקייטען: דורכגעלאָפען די פּאָרציענע און, מעשה שטן, פּערציעפּיט זיך אָן זיין קנאָפּ מנחם־מענדיל'ס בת יחידה'ס צאָפּ... ווערט אַ געשריי: מזל־טוב! מזל־טוב, חתן כלה! די ווייבערישע צונג האָט דאָך קיין ביינער נישט! גערעדט דער יונג, שטרעקט אויס די הענד צום מיידעל'ס קאָפּ — האַלט זיך איהם גלייך פאַר'ן פּנים און זאָגט: אדרבא, אַ שיין מיידעל! געהערט אַזוינס!..

— און מיינט איהר — גערעדט מען איבער, נישט אָהן גדלות, צו מיין אָבשטאַמונג! — מיינט איהר „אַבי ווער?“ — פון אַ שטיין איז גאַס געקומען? פון פאָטערס — ר' יודעל'ס צד — אויסגעוויקט אין תורה, אין גדלות, אין עשירות, ביז צום רבין ר' העשיל:..

אַ שפּרונג, ווייל פון דעם צד נישט „בעהאָוועגט“. פאַר דאָס אויספיהרליכער פון דער מאַמעס צד, — זאַמושץ! —

און איך ווער געוואָהר (איב אמת), אַז מיין עלטער זיידען פון דער מאַמעס צד האָט מען גערופען „דער סטאַראָסטער“. „ר' ליבוש סטאַראָסטער“; איך הייס נאָך איהם — דער משוגענער ליבוש! (איך פאַל דאָך ביי מיר נישט אָב!) און פאַר וואָס האָט מען איהם גערופען סטאַראָסטער? ווייל ער האָט זיך געפיהרט ווי אַ סטאַראָסטא, ווי אַ שררה! געהאַט זיך זיין בעזונדערע שטוב, נישט קיין אַלקיר! רויט געפאַרבטע טיש און בענקליך, געטראָגען זיידענע זאָקען, גערעדט דייטש ווי אַ וואַסער, און אַז עס איז געקומען דער שררה זאַמאָיסקי, דער אַרדינאַט, וואָס האָט זאַמושץ געבויט, פלעגט ער איהם רופען און רעדען מיט איהם פּה־אל־פּה. און נישט: „סלוכיי, זשידקו!“ נור מיט גרויס דרך ארץ...

און די עלטער־באָבע האָט אַ געוועלב געהאַט, אַ גרויס געשעפט פון קאָלאָניאַל סחורה, טאַקי מכל טוב און — מעבר לים... סחורה פון לייפּסק: היינט האָט דאָס געשעפט בירושה מיין פעטער

אינ'ם האַרטען קאַפּעליוש, ווי דערמאָנט — דער שפּעטער זאַמלער פון מיינע היימיש-געבאַקענע שירים. און אין דעם געוועלב — הערט, וואָס אַ יודענע אַ צדקת קען! — זענען געווען אָבגעטיילט צוויי שופלאָדען: איינס מיט ראָזינקים, דאָס צווייטע מיט מאַנדלען, פאַר אָרימע לייט. דער גאַנצער פדיון — אויף צדקה! און קומט אַריין איין אייגען קינד און וויל אַ ראָזינקע, קריגט עס איבער די הענטליך; מוז עס אַריינוואַרפען אין בעזונדערן שופלעדיל פאַר אָרימע לייט אַ גראָשען... אַ פּרוטה... (דעמאָלט נאָך פּרוטות געגאַנגען).

און ווערט שטיל, אָדער איך דרימעל עטוואָס פעסטער איין. בויט זיך אויף פאַר מיר „מיין" און מיין זאַמאָסקי'ס זאַמושץ — דאָס קליינע פּאַריז. און, ווי דערמאָנט, אויסגעמישט מיט'ן עלטערן זאַמושץ, פון וועלכען איך האָב קינדווייז געהערט.

און איך זעה זאַמושץ נאָך אַלס פעסטונג אין איהר מאַכט, פּראַכט און אַרומגעוואָרפענער שרעק... אַרום — נישט פערלאָזטע, נישט אָבגעשיטע, נישט אָבגעשטאָכענע וואַלען; צווישען וואַלען און וואַלען — פּאַסען מיט וואַסער; טיעף, קלאָר וואַסער... אַ זעלנער, פון אַ דאָרף אין טיעף רוסלאַנד, האָט זיך אַמאָל אַהיים פערבענקט, ענטלאָפען פון קאַזאַרמע, געוואָלט אַריבערשווימען דאָס וואַסער, צו שווערע שטיוועל געהאַט, און — דערטרונקען געוואָרען. אַרום, אויף די וואַלען — אַרמאַטען, קאַרטעציען, דריי- און פיער-עקען מיט קוילען, — מען טאָר אויף זיי נישט ווייזען מיט אַ פינגער! עס געהט אויף און אָב אויף דער וואַך אַ בעוואָפענטער זעלנער, און ניט מען אַ וויז מיט אַ פינגער — „פיף-פאַף!", געשאָסען, און לית-דין ולית-דיין! ס'קומט אַזוי!

די בראָמען זענען נאָך ברומען. אין דער פריה, בלאָזט אַ טראָמפּייט, עפענט מען. פאַרנאַכט שפּיעלט מען „זאָרים" — פערמאַכט מען... די לובלינער ברום איז ווי-זאָ-ווי צו די בית-המדרש-פענסטער... צווישען דער וואַך אין דער ברום איז פאַראַן אַ זעלנער אַ קאַנטאָניסט.... אַ גאַנצען טאָג ליגט ער אין דרויסען, מיט די אייגען פערקוקט און די אויערן אויסגעשפּיצט צו די בית-המדרש-פענסטער צו... נאָך זאָרים, אַז די וואַך געהט

אויף און אָב, פערגנבֿעט זיך דער קאַנטאָניסט אין בית־המדרש אַריין און זעצט זיך לערנען...

מען האָט איהם אַמאָל געכאַפּט, אויס׳ן פּלאַץ, צווישען וואָך אין בית המדרש, „סקוואָז סטראָי“ געטריבען... בלוט האָט געשפּריצט, ער האָט קיין קרעכץ נישט געטהון... מיט׳ן איינגעשפּאַרטען שווייגען דעם אָפיציער, וואָס איז דערבּיי געשטאַנען, אין צאָרן אַריין געבראַכט: וואָט זשיד! אַ קאָמאַנדיער געטהון: זשיוועי, רעביאַטאַ! האָט זיך ערשט אָנגעהויבען אַ שמייסעניש... ווי אין די „דריי מתנות“... אין בית המדרש האָט מען געחלשט... די קלאָג אין עזרת נשים, וואו ווייבער זענען זיך צוזאַמענגעלאָפען, איז אין לשער — „כל נדרי“ איז גאָר נישט!

אַכציג ריטער האָט ער בעקומען און פערשוואונדען... ערגיץ פערשיקט געוואָרען...

און איבער די „וואַסערן“ פון די פּאָסען, הינטער אַלע דריי בראָמען, — דריי אייזערנע הענגעל־בריקען אויף קייטען... פאַר׳ן עפענען די בראָם לאָזט מען זיי אַראָפּ, פאַר׳ן פערמאַכען ווערען זיי אויפגעהויבען...

פּלוצלונג ענדערט זיך דאָס בילד, און איך זעה „שעלמעווען“ אַ פערזינדיגטען אין מיט׳ן מאַרק... איך בין נאָך אַ קינד, געה אַהיים פון דרדקי־חדר און קען אַהיים נישט קומען. „מען וועט שעלמעווען“...

אין מיט׳ן מאַרק שטעהט אַ טיש, אויפ׳ן טיש ברענט, אין עפּיס אַ כלי, אַ פייערל. אויפ׳ן טיש שטעהט דער האַלב נאַקיטער פערזינדיגטער... בּיי׳ן איהם — דער היצעל (הונד־שלעגער, תליין). ער האַלט מיט דער לינקער צו דעם זינדיגען, און אין דער רעכטער — אַ הילצערנע שטוהל פון אַ חתימה, וואָס גליהט אין פייער... עפּיס אַ מיאוס שרעקליך וואָרט שטעהט אויף דער חתימה. גנב, צי רוצח... איך געדענק נישט... אַרום טיש — דער גאַרניזאָן מיט דער מוזיק, אַרום מיליטער מיט דער מוזיק — עולם... שטאָטלייט. „מעשציאַנים“ פון די פאָרשטעט — קינד און קייט, אפילו פיערען מיט פיערדים, וואָס זענען צופעליג פון דאָרף געקומען. דער מאַרק — געפּראָפּט. פול קעפּ — די פענסטער, פול דעם אַפּטייקערס באַלקאָן... קליינע מענשאליך — אויף די דעכער, אַרום

די קײמענס*. „דודל גנבֿ" קריכט אַרויף אויף אַ בלעכענע רינע...
מען בעמערקט עס:

— די רינע װעט זיך אָפּרײסען!

שפּרינגט ער אַראָפּ, װי אַ קאַץ...

פֿליצלינג — אַ שטילקײט פֿון פּאַר שופֿר בלאָזען, דער היצעל כאַפּט אַרױס די חתימה, די מוזיק גיט אַ שמעטער, די חתימה װערט צוגעלעגט צום זינגדיגענס שטערען, דערנאָך צום נאַקיטען עלענבויגען...

װערט מיר פֿלוצלונג קאַלט, כ׳ציה אַרויף די קאָלדערע, איך ציטער אין גאַנצען, עפּיס אַ האַנד (אַ האַרטע, דער רביצינס:) טאַפּט מיר דעם שטערן...

— פּנחס׳ל, פּנחס׳ל... היץ האָט ער!

— — — — — — —

געזונד געװאָרען, צו׳ם זמן איז קײן ספֿק נישט געבליבען, שיקט מען מיך אָפּ, ר׳ פּנחס׳ל דאַרף סײ װי סײ פּאָטרען כשר׳ן מיהלען אויף פּסח. און אַזאַ תּלמיד דאַרף ער נישט. פֿון מײן קרענק אָבער פֿערצײלט מען נישט, און מען שיקט מיך אָפּ מיט אַ גאַנץ פּעקיל מסירות. „עס איז פֿון מיר נישט אויסצוהאַלטען. אמת משוגע". פּאַקטיש, װאָס מען האָט געמסרט, געדענק איך נישט. עס האָט מיך באַלד נישט אינטערעסירט, אָבער װאָרט בײ װאָרט פּאַלש. מיך צו פֿערטײדיגען האָב איך קײן צונג נישט אין מויל. דער טאַטע שרײט אַ ביסעל, װעט ער זיך אויסשרײען. די מאַמע װיל אַ ביסעל װײנען, װאַרפֿט אָבער אויף מיר אַ בליק, זעהט מײן רוהיגקײט און ציהט צוריק די טרערען; דאַכט זיך, אײנגעװאָיסט איבערצײגט, אַז — נישט קשה...

אין בית המדרש רעד מען אַ ביסעל. דערנאָך אינטערעסירט מען זיך מעהר צו װיסען, װאָס און װער ר׳ פּנחס׳ל איז... איך װײס נישט, װאָס צו זאָגען. כמעט איהם נישט געזעהען אָדער פֿערגעסען.

— װאָס האָט ער מיט דיר געלערנט?

דאַכט זיך, גאָר נישט...

* אויך „דרײ מתּנות"

און עס גליסט זיך נישט דערמאָנען. גוט, אַז אויסגעלייזט, פֿריי געוואָרען...

אָבער נישט אויף לאַנג. „וועסט לערנען אין דער היים" — (שלעכט!) „אַ פּאָר שעה אין טאָג" (אַה!) בײַ ר' אַבֿרהם יהושע... דאָ אין... מען רופֿט מיר אָן אַ חבֿר, מיט וועלכן איך האָב ווירקליך אַ קורצע צײַט געלערנט, און קען מיך יעצט בשום אופֿן נישט דערמאָנען, נישט מײַן חבֿר'ס נאָמען, נישט זײַן געשטאַלט, און נישט וואָס מיר האָבען צוזאַמען געלערנט. בכלל פֿליהען מיר אין קאָפּ אַרום גאַנצע סוגיות, גמרא־שטיקער, אָבער בײַ וועמען געלערנט און ווען? געדענק איך נישט.

ר' אַבֿרהם יהושע איז פֿריהער דײַן געווען. פֿאַר וואָס איז דײַן געוואָרען? אַז איך פֿרעג, פֿערשווייגט מען. האָט אַפֿילו קיין גליק נישט צו בוררות. מען נעמט איהם נישט נערן. אַ „דרײַ־קאָפּ!" זאָגט מען. אַ למדן איז ער. פֿון די גריבלער, און האַלט פֿון אייגענעם קאָפּ עולם ומלואו... פֿון אויבען־אויף — אַ גרויסער ירא שמים. נור עפּיס גלויבט זיך נישט... אַ קורצזיכטיגער, לאַנגקעפּיגער, פּערטאַבּיקטער ייד אין איין אַלט ספּאָדיקל מיט לעצליך. בײַ אונז אין שטוב הענגען צוויי פּאָרטרעטען, פֿון טאַטען צופֿעליג ערגיץ אויף אַ ליציטאַציע געקויפֿט, נאַפּאָלעאָן דער דריטער און זײַן ווײַב — די יפֿהפֿיה, די קיסר'טע עזשעניע. הענגען מיר איבער די יפֿהפֿיה אויפֿ'ן ירא־שמים'ס זײַט. וואַרפֿט ער אַ בליק, ווענד איהם ראש אָפּ און קוקט שוין נור צו דער קעגענאיבערדיגער וואַנד, וואו מיר האָבען געטווישט און אויפֿגעהאַנגען נאַפּאָלעאָנען. צו מאָרגענס — הענגט עזשעניע צוריק אויף איהר אָרט... ער ברידהט ווידער זיך אָב, קוקט שוין נישט אויף די וואַנד...

קומט אָבער צו „קענטעניש", קריכט שוין זײַן גאוה אַרויס פֿון דער שייט אין גאַנצען.

שפּראַכען? הבֿלים! ווען ער זאָל וועלען קענען אַ שפּראַך, נעמט ער אַ ווערטערבוך און לערנט עס אויס, אין אַ חודש צײַט, אויסענווייניג, קען ער די שפּראַך...

— און אײַערע חכמות!

— רבי, ווי אזוי, למשל, קען מען וויסען, ווי ווייט עס איז פון אונז די זון?

— חזק!

„מען נעמט א ליכט, מען מעסט איט די הייך מיט דער ברייט — דעם גאנצען פערנעם פון פלעטיל. דערנאך נעמט מען און מען רוקט פאמעליך, פאמעליך פון זיך אב דאס ליכט, למשל: אויף ד׳ אמות,. און מען מעסט איבער... ווערט מען, אז דאס פלעטיל איז, אויף ד׳ אמות, אויף אזוי פיעל און אזוי פיעל קלענער געווארען, ווייסט מען, אז אויף ד׳ אמות ווערט א פלע־מיל אויף אזוי פיעל און אזוי פיעל קלענער. טהיילט מען דעם מהלך צו דער זון אויף ד׳ אמות, א פשוט׳ער חלוק, און מען טאפעלט מיט דער צאהל פון קלענער ווערען... א פשוט׳ער כפל“...

פלאצען מיר ארויס מיט א געלעכטער:

— און ווי מעסט מען דעם מהלך פון דער זון?

איך פשוט, און נעמט א שמעק טאביק: א פשוט׳ער חשבון, נור פערקעהרט... אז מען ווייסט, ווי גרויס די זון איז און ווי קליין זי זעהט אויס, דאס מעסט מען שוין מיט׳ן אויג — — — — — — — — — — —

עס הילכט א ניי געלעכטער. בעליידיגט, פערשווייגט ער און נעמט זיך צום לערנען.

דער ויכוח שמעקט, ווי איהר האט געוויס בעמערקט, מיט „בערנשטיין“...

ווי קומען מיר צו בערנשטיין?

„הנצנים נראו בארץ!“ — עס שמעקט שוין אין „קליין פא־דיז“ מיט השכלה...

דערפון אין די וויטערע פרקים!

השכלה. אַ בלבול. אברהם מאַנים. צוריק השכלה.

„הנצנים נראו בארץ“ — עס הויבט אָן שפּראָצען אין פּוילין־לאַנד.

און דאַרפען זיך בעווייזען נייע שפּראָצונגען, איז (נאַטיר־ליך, אויסער וואַרשוי), זאַמושץ די שטאָדט מיט פולען רעכט אויף בכורים!

דער געברויך וועט זיין!

אַפילו ראש־חדש רעטעכליך בעווייזען זיך ביי אונז (אַזוי ריהמט מען זיך) פריהער ווי אומעטום, אַזוי שפּעטער אַלע פּרוכטען. מעגליך, ווי עס פאַלט מיר יעצט איין, אַז דאַרום רופט מען אונז, ווי שוין דערמאָנט: „זאַמושצער פּרעסער!“

די השכלה, אַז זי וועט זיך בעווייזען, וועט ביי אונז קיין אַסימילאַטאָרישע פאַרבען נישט טראָגען. עס קען ביי אונז טאָגען. עס קען זיין, אַז גאָלדענפאַדען האָט רעכט, קלאַפּענ־דיג אין די לעדען: עס איז שוין לאַנג טאָג! מען דאַרף, עס איז שוין צייט אַרויסצוגעהן אין גאַס. אָבער אין גאַס וואַרטען אויף אונז די אומות העולם נישט, פון געארמט שפּאַציערען און געמיינזאַמע כאָראָוואָדען איז דערווייל ביי אונז נישט וואָס צו רעדען...

קליין פּאַריז איז אַ בעזונדער, שאַרף־אָבגעגרעניצט וועלטיל.

עס פאַלט גאָר נישט איין, זיך מיט עמיצען צו מישען, און עס איז נישטאָ מיט וועמען!

אַ בעזונדער ידיש־בעל־בתיש קעניגרייך. אַ פיער־עקיגער מאַרק (אונטערגאַסען קומען צו שפּעטער) מיט אַ שתי וערב פון צוויי ברוקירטע גאַסען. שטעלט אייך אַיך, למשל, אין מיט שטאָט, אויפ׳ן פּונקט, וואו די ברוקירטע גאַסען לויפען זיך צוזאַמען, מיט׳ן געזיכט צום מאַגיסטראַט מיט׳ן זייגער־טהורם, — האָט

אידער אַרום זיך די גאַנצע, שאַרף אָפּגעגרעניצטע, רוהיג־בעל־בתּישע מלוכה.

האָט אידער: פאַר זיך — אַ שמאָל געסיל צום טאַרג; פון טאַרג — אויך אַ שמאָלס, צו דער לובלינער בראָם.

רעכטס, עטוואָס אונטער זיך — די לעמבערגער בראָם... אַמאָל — נאָהנט געווען לעמבערג. היינט דאַרף מען אַיין אויסלענדישען פּאַס, אַהין צו קומען. מיר זענען יוצא מיט טאָמאַשאָוו, פון פאַר דער גרעניץ, אין דער רעזידענץ פון „שמע ישראל“.

צווישען ביידע בראָמען, אין און איבערן וואַל — קאַזאַרמען. קאָשאַרען גרויסע, פעסטע, מיט רויטע ציגעל בוזעצטע, געדעקט מיט אַייזען.

לינקס, פיהרט די ברוקאָוואַנע גאַס צום שלאָס. אַ גערטיל, פון דער שטאָדט זייט — אָפען, הינטען — דרייקאַנטיג אַרומגעמויערט מיט הייזער, וואו די אָפיציערען וואָהנען. צווי דורכגענג, נישט זעהר צוגענגליכע, צווישען די הייזער, ביי די ווינקעל, וואָס פיהרען צו'ן אַ פּאָסע אַראָב, צום צעך־הויז, צום פּלאַץ פון קוילען און האַרמאַטען, און דאָס אַלץ לויפט צו צום קאָסעמאַט ביי דער שעברשינער בראָם, וואָס אידער האָט אונטער זיך, לינקס, — אויף דער זעלבער, האַלב רונדער ליניע, — דאָס שמאָלע וועגיל, צום סמאָטריטעלס הויז, צום טייך; דער אָפיציערען־קלוב — די בלאַגאָראָדנאָיע סאָבראַניע. — פאַר'ן קלוב — די רייטשוהל, און ווייטער, ביז דער לעמבערגער בראָם ווידער — וואָלען, קאַזיאָנע געביידען א. ד. ג.

אַרום געקרייד...

וועמען האָבען מיר אין שטאָט פון פּאָליאַקען?

דעם אַפּטייקער, וואָס פערקויפט מיט אַ שטיל־שטאָלצע איינגעהאַלטענקייט פון איין אָבגעקימענעם שררה — מעדיקאַמענטען (דאָס מעהרסטע געהט „וויענער־טרענקעל“ און ביטער־וואַסער) און זיצט זיך, אויב ער האָט צייט, ביי זיך, אויפ'ן גאַניקעל אין מאַרק אַריין, און בלעטערט אַ בוך מיט בילדער פון אַלט־פּוילישע מלכים. זענען די שויבען־טהירען אין שטוב אַריין אָפען, הערט זיך פון דאָרט די פּיאַנע. דאָס ווייב און צוויי טעכטער שפּיעלען. זענען דאָס ווייב מיט ביידע טעכטער העסליך, ווי דריי אויסגעצויגענע

שוואַרצע נעכט, און שפּיעלען נישט שען. — דער זוהן
זיינער, וואָס וועט איהם אַמאָל פערטרעטען, שטודירט נאָך ערגיץ.
דעם קימענקעהרער־מייסטער, וואָס וואָהנט אין הייזעל מיט'ן
גרויסען הויף לעבען דער רייטשוהל; פערברענגט די ווינטער־
אָבענדען שפּילענדיג מיט'ן ווייב. (קיין קינדער נישט דאָ, ווע־
ניגסטענס — אויפ'ן אָרט) אין טערטיל־מערטיל. זעצט און פלאַנצט
פריהלינגס־צייט זיין גערטיל אין הויף, און בעווייזט ער זיך זומער
אַמאָל אין מאַרק, אויף דער פּאָדציענע, בליהען איהם די אייגאַליך,
רייטלען זיך די בעקאַליך, און מאַכען מאַכט ער טריטליך, ווי
אויף ריסאָרען; ווייכע, האַלב־רונד געהויבענע, — ווייכט מען
איהם; האָט אַ שוואַכקייט — זיך צו קושען! נישט זיין שולד;
נור זיין „בעהאַלטען" ווייבס, וואָס קיינער זעהט פאַר די אויגען
נישט! אַזאַ ווישניאַק שטעלט זי איהם. „א—ל—פ—ה מעט"; רעד
אַ פּאָר ווערטער יודיש!
דעם דאָקטאָר סקרשינסקי, דעם גוט־האַרציגען, נאָר לע־
בעדליך צאָרניג־שוימענדיגען אַלטען „אינטעליגענט" — אויך —
אַ ווייב און דריי טעכטער, אויך — שוואַרצע נעכט. און ער אַליין—
אויסגעוועבט. נאָכען עקזאַמען דאָס בוך פערמאַכט און מעהר נישט
געעפענט. פערזאָרגט זיין פאַך, געדענקט אויסענווייניג, קומט
אין שפּיטאָל אַריין, געהט דורך צווישען די צוויי רייהען בעטען,
וואַרפט אַ בליק, הייסט ווייזען און בעקוקט די צונג, — רעכטס,
צוריק־צו וועגס — לינקס, און לאָזט זיך אין קאַנצעליי אַריין. דער
פעלשער נאָך, קומט צום טיש, פערשרייבט מיט אימעפּט
עטליכע דרייסיג רעצעפּטען מיט אַמאָל און — „מאַש, פּשאַקרעוו";
גיט איבער דעם פעלשער...
וואָס עס איז געשעהען אין דער מעדיצין נאָך זיין עקזאַ־
זאַמען, — נישט זיין זאַך. שפּעטער, אַז מיין רייכע קאַלטע מוהמע,
מיט די בריליאַנטען אין די אויערען, מיט'ן קעלנעריל, איבגע־
נייט מיט פעריל, י. מ...'ס קליין שמייכעלדיג ווייבעל, וועט
קראַנק ווערען, און מען וועט אַראָפּברענגען אויף אַ קאָנסיליום אַ
בעריהמטהייט פון וואַרשוי, און די בעריהמטהייט וועט אויסהערען
דאָס האַרץ, — וועט זיך סקרשינסקי נישט איינהאַלטען, זאַפּען
די פלאַכע האַנד פאַר'ן מויל און אַרויספּלאַצען מיט אַ געלעכטער:

— קאָלעגאַ, דו גלויבסט אויך אין די שוואַרצע קונצען? ווּעמען נאָך?

איך געדענק נישט מעהר. אַ שבת־גוי? דאַכט זיך, גאָר אַ שבת־גויע...

עפּיס אַ „לאַפּיי“ — אַזוי רופט מען איין אַלטע, נישט־גאַנץ־ביים־שׂכל׳דיגע, גראָהע, אַזוי גערופענע „לאַפּיי“, וואָס גייט איבער דער שטאָט נישט איפּ׳ן גאַנצען געשטעל פון פוס, נור אויף די שפּיץ פינגער, מיט די פוס־באַלען קאַפּויער, מיט׳ן גראָהען קאָפּ, וואַסערדיגע אויגען אין האַלב אָפענעם מויל, מיט צוויי קרומע ציינער, און מיט׳ן קאָפּ אַרויף, גלייך — צום הימעל מיט אַ טעמפּע טענה: צו וואָס האָסטו מיך בעשאַפען? צו וואַשען פּאָדלאָגעס? — בין איך אָבער נישט זיכער, צי איז לאַפּיי נישט קיין יודיש קינד...

וואָס נאָך? אויף דער לאַנגער פּאָדציענע זיצען אַלטע גויעס, ביי שטעלען פון דינע, שוואַרצע קעלבאַסעס און חזיר־פעטס... אין דער טיעף פון דער לינקער פּאָדציענע צום מאַגיסטראַט — אַ קריסט־ליך הויז פאַר אַלטע; שיטען זיך אַמאָל פון דאָרט אַרויס אַלטע גויעס (מענער זעהט מען נישט), געהויקערטע, בלינדליכע, געביינענע, שוואַרץ געקליידטע, מיט שוואַרצע ציפּקעס אויף די קעפּ, שוואַרצע קרייצען אויף דער ברוסט, שוואַרצע „פּאַציאָרקעס“ אויף שוואַרצע שנירליך — אויפ׳ן האַלז. און עס געהט, און שטאָלפּערט, און ברומט עפּיס ביי זיך, און מורמעלט עפּיס — צום קלויסטער צו און צוריק....

איין אָפטער גאַסט אין שטאָט איז: „דיעדע“. אַ מולער פון פאָרשטאָט. אַ הויכער, שטענדיג שכור, שטענדיג שלעכט געגאָלט, אַ האָהריג געל פּנים, ווי איין ערשט אָבגעשניטען פעלד, — געהט איבער די פּאָדציענעס, מיט די פערגעפּעלטע אויגען, עפּיס אין דער לופט זוכענדיג, גלייך, פאַר זיך, און קרועה־בלועה, אָבגעריסענע ליינוואַנד... שטאָלפּערט מיט די לאַנגע קרומע פיס, איבער וואָס עס ליגט אויף דער פּאָדלאָגע, פערציעפּעט מיט די אומגעלומפּערטע הענד ביינעל און איבס אויף די שטעלען, און שילט מיט שוים איבער׳ן מויל, און קיינער הערט נישט וועמען. מען זאָגט: ווייב און קינד, וואָס האָבען אים זיין געלד, וואָס ער האָט

מיט מילעריי פּערדיענט, אַז ער איז אַ שכּור געוואָרען, צוגענומען; מיט'ן הויז, מיט אַ שטיק־פעלד, און איהם אַליין געלאָזט הפקר...

רעכטע פּריצים האָבּ'מיר נישט. איין אָרדינאַט זאַמיאָסקי, ווייזט ער זיך נישט... קומט, זאָגט מען, אַמאָל אויף „קבר אָבוֹת“ אין ווייסען קלויסטער אַריין, וואו זיי ליגען אין אַייזערנע, שטאָלערנע, בּראָנז־ און זילבּערנע טרומנים אין די קעלער, און הענגען אין דער הייך אין קלויסטער אַלס פּאָרטרעטען אין דעליעס, מיט אַ מין שטריימליך אויף די קעפּ און געלע שטיוועל אויף די פיס. אָפּט קומען זיינע פּאַסעסאָרען. אַמאָל, זאָגט מען, זענען עס יודען געווען, איינציגווייז אַרויסגעשטופּט, איין י. מ. בּיי'ן אַ פּאַסעסיע געבּליבּען. קומען זיי אַמאָל אויף רייט־און פעלד־וועגעליך, קויפען עפּיס איין, מענער — אין די אַייזען־געשעפטען, די פרויען — אין קאָלאָניאַל־האַנדלען, אַמאָל אויך אין איינציגען מאָדע־מאַגאַזין, וואָס עס האַלט אַ יודישע אַלמנה מיט צוויי דיקע איבּערגעוואַקסענע טעכטער (אויף וועלכע מען רעד; אָפּיציערען קומען אַריין) און עסען אַמאָל אַ מיטאָג אין ק—נ'ס ווייניהאַנדעל אויף דער „בּרוקאָוואַנע“ גאַס.

בּלייבּט דאָס פּויערן־פאָלק אַרום... וואָס קומט זונטאָג אויפ'ן מאַרק, זונטאָג און יעדער חגא נאָך אין קלויסטער אַריין. — אַ שטיל אונטערטעניג פאָלק... ערשט פון דער „פּאַנשצינא“ בּעפרייט; די אַלטע בּענקען נאָך נאָך איהר, ווי מיר אַמאָל, נאָך מצרים צום פלייש־טאָפּ, די יונגע — ווייסען נאָך נישט, מיט דער פרייהייט וואָס צו טהון, לעבּען נאָך אונטער דער השפּעה פון די אַלטע, פון וועלכע מען קריגט נאָך פּעטש, אייבּ מען גריסט נישט דעם פּריץ מיט'ן קאָפּ צו דער ערד, אָהן אַ היטעל, צו די קניהען צופאַלענדיג... אין שטאָט זענען זיי עפּיס אָבּהענדיג, אונרוהיג־שרעקיג, קאָמיש־שטאָלפּערנדיג אויף טרעפּ. געפעהרליך ווערען די יונגע לייט נור דאַן, ווען זיי קומען צו דער „סובּרעוויזיע“ — בּין המצרים: צוגענומען, פון דאָרף־רעזשים בּעפרייט, אין מיליטערישע נאָך נישט אַריין, — מאַכט מען „סיקציעסען“, אַריס אַ יוד בּיי'ן אַ פּאה, אַ כּאַפּ אַ בּייגעל בּיי'ן אַ זיצערין; אויסגעהאַקט אַ שויבּ אין שענק... און ווידער שטיל און מיט דרך ארץ פאַר'ן יוד, וואָס איז ערשט נישט לאַנג געשטאַנען צווי־

י. ל. פרץ אין זיין געבורטס־שטאט זאמאשץ אין יאר 1913

שען איהם און דעם פּריץ. אין דאָרף איז מען מיט מאָשקען „כל ולך“. אָהן איהם גערהט מען צו קיין רופא נישט, ראָט מען זיך מיט קיין אַדוואָקאַט נישט, — און ער איז אויך אָפּט דער בורר אין דאָרף...

מיט'ן „חם“ זיך אַסימילירען?

בלייבט דאָס מיליטער אין שטאָט.

דעם סאָלדאַט לאָזט מען אַפילו נישט איבער דער פאָרציענע. „אַ מזיק, לקחנ'ט מיט די אויגען“.... די אינטעראָפיציע־רען, די פעלדפעבעלס, שוין ליטישער, זיצען ביי מענדיל שענקער אין בעזונדערן אַלקער און לאָזען זיך שמעקען די יודישע פּופּיקליך מיט די העלזליך, וואָס ווערען דאָרט געבראָטען. פערטרינקען זיי מיט י"ש און — רעדען אָן די טאָכטער צו שמד... קוים בעפרייט זי...

קיין „געזעלשאַפט“ איז דאָס מיליטער נישט...

בלייבען די אָפיציערען...

מיט זיי האָט מען שוין מגע ומשא... זיי טרינקען ווײַן ביי ק—נ'ען אין ווײַן־הויז, צוברעכען נאָכ'ן טרינקען די גלעזער, קריצען אויס זייערע נעמען מיט די דימענטענע פינגערליך אויפ'ן גרויסען שפּיגעל אין דער מאַכאָנענער רעם; אויף די שויבען פון פענסטער... זיי באָרגען ק—נ'ס קליינער, בלאָנדער, שטילער טאָכטער רוסישע ביכליך... זיי „ביוזען“ זעהר אָפּט, נאָכפרעגענדיג אויף די ווייבער אָדער „גלאַט אַזוי“ אין דערמאָנטען מאָדע־מאַגאַזין פון דער אלמנה מיט די צווי בוגרת'ן און (וואָס איך האָב נאָך נישט דערמאָנט) דעם זוהן — יונה'ציע...

אויף די טעכטער, ווי געזאָגט, רעד מען... זיי זענען אויך דער יצר־הרע פון נישט איין ישיבה בחור: „ווען אַ גרויסער, קנאַקענדיגער פּראָסט, ווען מען פאָהרט מיט איינע פון זיי, אַליין איינס וועלכע, אַליין אין אַ בויד... מאָלט, זי מוז זיך צורוקען... נענטער, נענטער...“ און יונה'ציע — מוקצה מחמת מאוס... אַ דיקער, איין אַראָפּגעזעצטער, אַ רויט פּרצוף, אַ געגאָלטע מאָרדע, האַלט אין איין אויסקראַצען זיך מיט די נעגעל די ווײַנפערליך פון דער געגאָלטער מאָרדע... „שילאַטען־שמש“ ביי די אָפיציערען, טראָגט „בריוועליך“ און חבר'ט זיך מיט דיענסט־מיידען...

— פוי! און שטילערהייט — אַ ביסל מקנא...

סיי ווי סיי — אַ פרעמדע וועלט. און דאָך עס הויבט זיך אָן שפּינען אַ שטיקעל בעציהונג... נישט חס ושלום קעגען פּאָלאַקען... פּאָלאַקען זענען מיר הייסע! ווי לאַנג איז, ווי מיר האָבען תהלים געזאָגט פאַר'ן נצחון פון דער צווייטער מרידה?!

קיין פּויליש חיל, קיין בעוואָפענטען פּאָלאַק האָבּ'מיר פאַר די אויגען נישט געזעהען. פון לעמבערג איז אַ געהיימע דעפּעשע געקומען (דער פּאָסט-קאַסטען איז אַ לאָך אין מויער פון אַ פּאָדציענע-אַרקאַדע), אַז זאַמושץ איז גענומען; עס איז אַפילו נישט בעלעגערט געווען. אַפילו פון זייגער-גאַניקעל האָט מען אַרום און אַרום קיין בעוואָפענטען פּאָלאַק נישט געזעהן... זענען מיר יונגליך, חדר און בית-המדרש-יונגליך, פּויליש היל געווען! און אין גאַנצען איין איינציגען שונא געהאַט: אַ בחור, ערשט פון ביאַליסטאָק צו'ן אַ פעטער געקומען; אַ בלינדען אויף איין אויג. האָבּ'מיר איהם טאַקי שיער נישט אויסגעקראַצט דאָס צווייטע, אין אַזוי, איין מאָל, די ביינער געבראָכען, אַז ער איז חדשים לאַנג געלעגען און קוים זיך אויסגעלעקט... און ווער איז דער פּוילישער נאַציעלניק פּאָוויאַטו? ווער שיקט אַרויס אין וואַלד אַריין ברויט מיט קליידער צוזאַמענגעקליבענע, און אַמאָל אויך אַ ביסל אַמוניציע, פון צעך-הויז גע'גנב'ט? י. מ.'ס אַ [פערלאָרענער] זוהן... וואָס האָט איהם טאַקי, דעם פאָטער, אַז מען האָט איהם, צוריק פאָהרענדיג פון וואַרשוי, אין וואַלד געכאַפּט, אין קעשענע אַ רוסישען פּאַס געפונען, און אין די שטיוועל — אַ קאָנטראַקט צוצושטעלען היי און האָבער פאַר קאָזאַקען — פון דער תליה אַראָפּגענומען! גראָד אָנגעקומען....

און פונדעסטוועגען — פּאָדריאַדען! מען טרעפט זיך מיט אָפיציערען אין רייטשוהל... יודישע טעכטער זענען חנו'דיג... אַ ביכעל אַ רוסיש באָרגט מען... אַפילו מיך הייבט מען אָן צו לערנען רוסיש... נאָך „פקד-פקדתי", נאָך „אָלענדאָרף" אויף דייטש, מוז איך ענטלויפען פון גרעטשעס גראַמאַטיק, און פון לעהרערס (אַ „שרייבער" אין פּאָלק) מויל, פון וועלכען עס יאָגט „סיבוכאַ"...

עס שפּינט זיך עפּיס, און פּלוצלינג — דאָס שפּינוועבס רייסט זיך אָבער איבער!

„עקומען אַ בלבול!

— — — — — —

צווישען אונז און די אָפֿיציערען שטעלט זיך אַ וואַנד און זי וואַקסט...

אין גערטיל פֿאַר'ן שלאָס, וואו די אָפֿיציערען וואָהנען, שטעהט, צווישען די קליינע גרינע ביימליך, די קאַסע פֿון פֿאָלק. בעוואַכט, פֿערשטעהט זיך, פֿון אַ זעלנער, אין שווערד און ביקס בעוואָפֿענט. קומט ווער אין זיינע ד׳ אמות — שיעסט ער!

אין איינמאָל, פֿאַר־טאָג, מען קומט אידהם אָבוועקסלען, מיין סאָלדאַט מיט'ן קיווער, מיט'ן גאַנצען געווער ליגט אין אַ זאַק געבונדען. .די קאַסע — אויפֿגעבראָכען, דאָס אַייזערנע קעסטיל מיט'ן געלד — פֿערשוואונדען!

דאָס אַייזערנע קעסטיל געפֿינט דעם זעלבען טאָג אַ פֿויער אונטער דער שטאָדט, אויפֿגעשלאָגען און אין גראָז אַריינגעוואָרפֿען.

וויים די גאַנצע שטאָט, וואָס דאָס אַלץ בעטייט:

דער פֿאָלקאָווניק — איין אַלטער מאַן, לאַנגע שפּיציגע וואָנסען, אַ געגאָלטער אַלטער קאָפּ, טריפֿענדיגע אויגאַליך, אַ נאָכגעשלעפּטער פֿוס, — דער פֿאָלקאָווניק האָט אַ יונג ווייב; מילך און בלוט און אַ „וואהלע״ — רייט אויף פֿערד, טרינקט שאַמפּאַניער, קלייבט זיך אין לובלין און אין וואַרשוי, ווערט פֿערשוואונדען אויף גאַנצע מעת לעת'ן אין וועלדער אויף פּיקניקס... און דריי יונגע אָפֿיציערען, וואָס דרעהען זיך אַרום איהר — מאַכען חובות... שטעלען אוים וועקסאַליך... צום טערמין טוישט מען די וועקסאַליך... און אַזוי לאַנג ווערט געטוישט, ביז מען מוז אַמאָל צאָהלען...

פֿאַר זיי האָט זיך דער צאַסאָוואָי, אַ פֿרישער סאָלדאַט פֿון קאָסטראָמאַ, אַ פֿויערן־יונג — געקאָנט דערשרעקען...

די שטאָט ווייסט, אָבער נישט דער שלאָס! בפרט, אַז איינער פֿון די דריי לעב־יונגען איז דער אודיטאָר אין פֿאָלק...

דעם קאָסטראָמער גביר וואַרפֿט• מען קודם כל אין קאַסעמאַט אַריין... איבערן וועג פֿאַלען איפֿ'ן האַלב דערשטיקטען, פֿאַר שרעק האַלב טויטען סאָלדאַט קלעפּ ווי האָגעל, מיט די שווערדען, מיט די קאָלבים — פֿערשוועכט דעם כבוד פֿון גאַנצען פֿאָלק!

פון דער גאַנצער אַרמעע! דער שלאָס קלערט אַליין: וואָס טהוט מען? איז דער סאָלדאַט שוין צוויי טעג אויף ברויט און וואַסער, נאָר אָהן ברויט און וואַסער... און ערשט צום דריטען טאָג בע־וויזט זיך אונזער אודיטאָר אין דער בעגלייטונג פון סאָלדאַטען מיט ריטער... מען שמייסט, און דער אודיטאָר פרעגט און פערשרייבט...

דער סאָלדאַט זאָגט: ידישע גנבים... געקומען פּלוצלינג... באָרוויסע... דעם זאַק פון הינטען פערוואָרפען... ער האָט זיי קיינ־מאָל פריהער נישט געזעהען... נור יודען... באָרד און פאות... און — —

פערגעדט אינ'ם בלוט...

אַליין איינס, — אונטערשרייבען סיי ווי סיי נישט געקאָנט. דער אודיטאָר שרייבט אונטער און שיקט צום פּאָלקאָווניק דעם פּראָטאָקאָל... כתוב וחתום.

שיקט דער פּאָלקאָווניק נאָך די סאָלדאַטען, וואָס זענען דערביי געווען.

— אידהר האָט געהערט?

— טאַק טאָטשנאָ!

— וואָס?

— ער האָט געשריבען...

— וואָס האָט ער געשריבען?..

— ניע מאָגים זנאַט! (מיר קענען נישט וויסען)

— נישט גוט געהערט?

— טאַק טאָטשנאָ (ריכטיג).

—און דער אודיטאָר האָט געהערט?

— ער איז עפּיס אַנדערש, אוטשאָני!

און שוין בייזליך:

— ער האָט געהערט?

— מן הסתם...

— זאָג בפירוש? שאַרף!!

— טאַק טאָטשנאָ!

— שווערען דערויף??!

— אַז מען וועט הייסען...

— ערליך שווערן?
— טאַק טאַטשנאַ...
בלייבט — „ידישע גנבים"...
געהט באַלד אַ פּאַפּיער צום מאַגיסטראַט: היות די קאַסע, ווי עס האָט זיך אויסגעוויזן, האָבן בעגנבעט יודישע גנבים, זאָל דאָס מאַגיסטראַט תיכף ומיד צושטעלן די אַדרעסן פון אַלע יודישע גנבים אין שטאָט...
ענטפערט דער מאַגיסטראַט: נישטאָ! געווען אַ יונגער חוד'ל, נעלם געוואָרען. נאָך אַ יונגעל, בע'גנב'ט אַ געוועלב מיט באַקאַליען, — זיצט ער תפוס אין שעברשין... אויסער אויף דער ניישטאָט....
— זאָל זיין — ניישטאָט.
מאַכט מען אַ רשימה... שיקט מען נאָך די פּערציי־לענטע, ברענגט מען זיי פון דער ניישטאָט אין קייטען, און מען וואַרפט זיי אַריין אין פינסטער־נאַסען קאַסעמאַט אין וואָל...
קומען באַלד ווייבער און קינדער אין שטאָט אַריין מיט אַ געוויין... בעהיגט מען זיי, דער אמת וועט אַרויס, ווי בוימעל איפ'ן וואַסער, נישט אַמאָליגע צייטען!
„זיי זענען דאָך אָבער די נאָכט גאָר איז דער היים נישט געווען"...
„מיינער האָט געהאַט אַ גנבה אין"... און פערשלינגט דעם נאָמען פון אָרט.
„מיינער איז געווען אין שליחות אין דאָרף, ביים פּריץ"... איז דאָך גוט, וועלען זיי דאָס זאָגען, עדות שטעלען... און ווירקליך, גנבים זענען זיי דאָך, וועלען זיי זיצען אַ ביסל... געהט אָבער אַזוי אַוועק אַ וואָך, נאָך אַ וואָך, און עס לאָזט זיך פּלוצלינג אַרויס אַ קול:
— מודה געווען!
נישט מעגליך... קומט אָבער צו די אויערן: געניט! אויף הייסע, אייזערנע פּליטעס באָרוויס געלאָזט... אונטער די נעגיל געברענט... נעגיל פון די פיס מיט צוועגליך געריסען... האָר פון די ברעמען געצופּט...
ווייטער אַ ילה פון ווייבער און קינדער...

שווייגט מען שוין נישט. שרייבט מען פּראָשעניעס. ווער שרייבט? אונזער אַדוואָקאַט פּ. ג....

שרייבט ער פּוילישׁ, שיקט מען צוריק... שרייבט ער רו־סיש, קען ער ווירקליך קיין רוסיש נישט, שיקט מען ווייטער צוריק: פּאָ ניעגראַמאָטנאָסטי...

רופט מען מיין לעהרער... ער וויל נישט, ער טאָר נישט... גיסט מען אידם אַריין אין פּוס׳ע, אַ צווייטע, אַ דריטע אַ גע־מישטע, אַ פיערטע — אַ געמישטע מיט עפּיס צוגעמישט. מיין לעה־רער צעוויינט זיך איך אַ קול. כאַפּט זיך קושען... ער וועט שריי־בען, ער האָט אונז ליעב דאָס לעבען, „גאָטאָוו" פּאַר אַ יוד צו געהן אויף סיביר; און ער שרייבט...

דעם צווייטען טאָג — דער שרייבער נעלם געוואָרען... מען האָט אידם מעהר נישט געזעהען. אָבער די פּראָשעניע האָט געפּועלט. געקומען אַ פריקאַז פון העכער: נאָך אַמאָל איבערפרעגען די תפוסים, איבערפרעגען אין מאַגיסטראַט, און דערביי זאָל זיין דער רב פון שטאָט...

זענען זיי זיך מודה, אין געגענוואַרט פון רב, ר׳ משה וואהל: זיי האָבען דעם זאַק פערוואָרפען, די קאַסע בערויבט... דאָס קעסטיל איפּגעהאַקט, אונטערגעוואָרפען...

ר׳ משה וואהל פרעגט:

— און וואו האָט איהר אַהין געטהון דאָס געלד?

מאַכט אידם דער אודיטאר אויפמערקזאַם, אַז לויט׳ן פּרי־קאַז דאַרף אַלץ געשעהען: „וו יעוואָ, ראַווינאָ, פּריסוטסטוויע", אָבער קיין דעה האָט ער נישט. איבערפרעגען טאָר ער נישט. און לעזט איבער דעם פּראָטאָקאָל און פרעגט: ווירנאָ?

די תפוסים ענטפערן: ווירנאָ...

און ר׳ משה וואהל מוז אונטער חתמענען...

און ער קומט אַראָב פון מאַגיסטראַט, און מען פרעגט אידם:

— וואָס הערט זיך? ווי זעהען זיי אויס?

צעוויינט ער זיך, ווי אַ קליין קינד...

מוז מען שוין עפּיס טהון, זיך נעמען צו דער זאַך. מען מוז דאָך דערגעהען, מיט וואָס מען האָט אויף זיי אַזאַ שרעק געוואָרפען... לאָז נור קומען י. מ. פון וואַרשוי, ער וועט גע־

וואָהר ווערען... אָבער אסיפות מאַכט מען, קלערען־קלערט מען, טהון עפּיס מוז מען...

פלוצלינג אַ נייע מעשה:

אַ קול לאָזט זיך אַרוים אין שטאָט, מען ווייסט נישט פון וואַנען, נור איין זיכער — איינער פון די ידען איז געשטאָרבען אין קאַסעמאַט!

מען דערמאָנט זיך אָן ציאַסאוואַ'ס טויט; מן הסתם איך דערשימיסען. און מען ווייסט שוין איך קלאָר, אַז יציאת נשמה איז געווען נאָך פאַר עטליכע טעג... זיי ווילען איהם נישט אַרויס־געבען. אוים מורא, מען זאָל נישט זעהען, וואָס מען האָט איהם געטהון. זיי ווילען, ער זאָל פערפוילט ווערען... און אפשר ווילען זיי איהם ערגיץ אין אַ הייל אַריינוואַרפען, צי אין וואַסער, — דער יוד וועט גאָר צו קבר ישראל נישט קומען! און מען ווייסט שוין, ווער עס איז דער קרבן: משה! און אין אַלע גאַסען שטעהט איין קול: משה! משה! און נישט אָפגערעדט, מיט אַמאָל אַלט און יונג, קינד און קייט, מענער און ווייבער, — אַלאָז זיך גע־טהון צו די קאַסעמאַט! און איין געשריי, איין יללה:

— גיט אונז אָב דעם בר מנן!..

שטעהט איין אָפיציער ביים קאַסעמאַט: שרייט ער:

— משה לעבט...

און רופט אין קאַסעמאַט אַריין: זאָל ער זיך בעוויזען! און אין שמאָלען קאַסעמאַט פענסטערל אין דער הייך בעווייזט זיך משה'ס קאָפּ, אַ לעבעדיגער —

מען גלויבט זיך קוים, שרייט מען צו איהם אַרויף:

— מאַך מיט'ן מויל, מאַך מיט די אויגען!

ער טהוט עס. איז נאָך ווייניג:

— שריי אַרויס אַ וואָרט:

ער מאַכט מיט די ליפּען, הערען הערט מען נישט... קיין כח נישט צו רעדען... אָבער אַבי ער לעבט, מען גייהט אַהיים מיט אַ פרייד: ער לעבט, ער לעבט...

אין דעמזעלבען טאָג געהט אַ דאָקלאַד קיין לובלין:

— ידען אַ בונט געמאַכט, בעפאַלען דאָס קאַסעמאַט, גע־

וואָלט איפּרייסען... געמוזט זיי ווייזען די גנבֿים... געוואָלט זיי מיט געוואַלט בעפרייען... אַ מעשׂה דער אין דער אָפיציער... קריגט דער אָפיציער אַ דאַנק, ווערט פאָרגעשטעלט אויף איין אָרדער: „זאַ כראַבראָסט“, און אין שטאָט ווערט אַיינגעפירט קריגס־צושטאַנד. נישט מאַכען קיין רעדליך. מעהר ווי צוויי צוזאַמען נישט געהען... נאָך אונטערגאַנג פון דער זון — די לעדען פערמאַכען, אין גאַס זיך ניט ווייזען... קיין אַסיפות נישט מאַכען, נישט אין בתּי מדרשים, נישט אין הייזער... און קאָזאַקען אויף פערד רייטען אַרום אַלס פאַטרולען מיט נאַגייקעס... ביי נאַכט — טאָפּעלטע פאַטרולען... בעווייזט זיך ווער — מיט נאַגייקעס אין קאַסעמאַט אַריין... פיעל ווערען אין מיט'ן גאַס בעפאַלען אויף ביי־טאָג און בעזולט. געפינט מען עפּיס אַ צייכען וועגען עניין — מיט נאַגייקעס, אין קאַסעמאַט אַריין... אַ שרעק בעפאַלט...

לויפט מען אין בית־המדרש אַריין תּהלים זאָגען, — מען צוטרייבט מיט נאַגייקעס... ווייבער לויפען אַיינרייסען די שוהל — קאָזאַקען רייטען אָן, רייטען אַרויף מיט די פערד... מען רייסט אַראָב די קאַפּקעס; די שאַלען, און ווערען נעלם... פון דער נייַ־שטאָט לויפט מען אויפ'ן בית עולם אַרויף, זאָלען זיך די טויטע מיהען... אַרויסגעלאָפען שטילערהייט, ביינאַכט, אין אַ פינסטערער נאַכט, צוגעפאַלען צו דער ערד, מיט די מיילער צו די מצבֿות, פערשטיקטע ילולות... „בית פּרעה“ — דער שלאָס דערהערט, אַרומגערינגעלט דאָס בית עלמין, איינציגווייז אַרויסגעלאָזט פון טויער.

זיי האָבען מורא פאַר טויטע!

איין איסגעשטאָרבענע שטאָט... און י. מ., די איינציגע, די לעצטע האָפענונג קומט אַליך נישט... טהייל זאָגען: קראַנק, אַנדערע: מורא צו קומען...

היוצא מזה: אל תּבטחו בנדיבים...

און אין דער טויטער שטילקייט דערהערט זיך:

— אַ פעלד־געריכט געקומען...

אַ פּאָר טאָג שפּעטער:

— ווידער מודה געווען...

— געהאַנגען — תּליה!

— אַוועקגעשיקט דעם פּסק צום בעשטעטיגען...

דערמאָנט מען זיך:

פערהאַן דאָך ערגיץ ידען, וואָס האָבען אַ דעה; וואָס קע־נען, וואָס מוזען העלפען!

אָבער ווי קומט מען צו זיי? די בראָמען — טאָ־פּעלט בעוואַכט, קיין פּעסער גיט מען נישט; קיין אויס־לענדישע וועט מען געוויס נישט געבען... קיין דעפּעשען וועט מען נישט אָננעמען, און ווער עס וועט גיהן מיט אַ דעפּעש, וועט אַריינפאַלען אין קאַסעמאַט...

זאָל זיך עמיץ מוסר נפש זיין, אַריבערלאַפען די גרע־ניץ אין טאָמאַשאָוו, דריי מייל אין גאַנצען, פון דאָרט קיין לעמ־בערג, פאַרהאַן דאָרט אַ פרעדיגער לעווינשטיין, פון דאָרט טע־לעגראַפירען צו משה מאָנטיפיורע קיין לאָנדאָן, צו קרעמיע קיין פּאַריז...

— ווער וויל זיך קויפען עולם הבא, זוכה זיין אין איי־ביגען לעבען?

געפינען זיך אַזוינער...

אברהם מאַניס — זיין נאָמען; נאָכען ווייב: אברהם מאַניס דער ראָניאַניס; זיין ווייב הייסט ראָניע...

ווער איז ער?

אַ בעל הבית? אַ דאָזאָר? אַ מתעסק בצרכי צבור? אַ מושלם? אַ משכיל?

גאָר נישט פון דעם אַלעם...

איין אַלטער יוד, קרוב לשמונים, קלייבט זיך שוין לאַנג צו פאָהרען שטאַרבען קיין ארץ ישראל, נור זוגתו ראָניע תחיי וויל נישט. זי וויל נישט און קען נישט איבערלאָזען דאָס זאַמושציער בית עולם, וואו זי האָט אידר גאַנצע משפחה... אין בית המקדש וואָלט זי אָהן די מתים אַ יתומה געווען... און אָהן ראָניען וועט אברהם מאַניס נישט פאָהרען... ווי פאָהרט עס אַ יוד אָהן אַ ווייב?

און שפּעטער מיט אַ צוויי יאָהר, אַז ער האָט זי איבער־געדייבערט, און זי פאָהרט מיט איהם, איז זי איהם פון צפת, וואו זי האָט איהם איבערגעגעבען אין זיליכע הענד אַריין, אונ־

טער די הענד אַוועקגעקומען, אַהיים, צו׳ן איהר בית עלמין ענטלאָפען... אַבּי אבֿרהם מאַניס איז בשלום אַריבּער דעם ים!.. און צוגעפאַלען איז זי צום בית עלמין מיט אַ פרייד און אַ געוויין, די ערד געקושט און געקושט, קוים מען האָט זי אָבּגעריסען...

ווי וועט דאָרט לעבען אָהן איהר אבֿרהם מאַניס? צוגעבּונדען איז ער צו׳ן איהר געווען... אַ בעל תוקע איז ער געווען, איינמאָל נאָך שחרית אַהיים געגאַנגען זיך איבּערדרימלען, און געבּרענגט, אַ פערחושטער יוד, איפּ׳ן אָרט פון קיטעל—ראָנים אַ וויים העמד...

- נישט קשה, זאָגט ער, איין אשה צנועה ראָניע, אַ צדקת, מען מעג אין איהר העמד בּלאָזען...

וואָס נאָך איז ער געווען?

אַ חסיד — אַ בטלן, פריהער אַ בּעהאַלטענער; שוהט געווען: אויף דער עלטער, אַז די אויגען זענען איהם אַ ביסעל שוואַך געוואָרען, זיך פון שחיטות אָבּגעזאָגט, און ערשט דעמאָלט מודה געווען: ער איז אַ בעלזער חסיד. קיין מושלם אַלזאָ נישט; אַפילו אַ שטיקעל עם הארץ אין תנ״ך... זאָגט אַמאָל, אין בעלזער׳ס נאָמען, אַ נוטריקון אויף יעקב אבֿינו׳ס לייטער, און ווייסט נישט, אַז „סלם" אין תנ״ך איז אָהן אַ וי״ו...

בּיי די זייטען האָבּ׳מיר זיך דעמאָלט געהאַלטען!

און ער, דער אַלטער בטלן, וועט פאָהרען..

און ער איז געפאָהרען...

די „איבּאַרבּייטונג" וועגען ענין, וואָס מען איהם איבּער געגעבען פאַר׳ן פרעדיגער לעווינשטיין, און אין וועלכער איך האָבּ אויך אַ חלק געהאַט, האָט מען איהם אין העמד פערנייט... דורך בשלום די בּראָס... אַריבּער בשלום, אָהן אַ פּאַס, די גרעניץ—

אין דריי טאָג אַרום:

בטל דאָס משפט!

די אָפּיציערען האָט מען שפּעטער געזעהן אין וואַרשוי. אָהן עפּאָלעטען, אַפילו אָהן שטיוועל... אָבּגעריסענע...

— אַה, אַ זאַמושציער? שענק אַ פּאָר גראָשען...

— — — — — — —

און מען פערגעסט די צרות... אבֿרהם מאַניס בעגלייט מען

קיין ארץ־ישראל מיט גרויס פאַראַד און — מיט דער צייט הויבט זיך אָן צו בלעזלען אויפ׳ם ניי... השכלה!

צו „בלעזלען", ווייל ביי אונז אין קליין פּאַריז וועט דער פּראָצעס נישט זיין געפערליך, גאָר אָהן אַ הויכע טעמפּעראַטור. און אַז איך און מיין חבר יחזקאל וועלען זיך מיט אַמאָל, אין אַ שיינעם העלען פרייטאָגדיגען טאָג, בעווייזען זיך פּלוצלינג אין גאַס, איף די פּאָדציענים, אָנגעטהון „דייטש", און מאַריי־נאַרקים, — און אַז מיין חבר יצחק׳ל וועט אַריין אינ׳ם ניי־געעפענטען פּראָגימנאַזיום, וועט צו קיין עקצעסען קעגען השכלה נישט קומען...

דער השכלה־פּראָצעס וועט הורגעהן, ווי ווייט מעגליך, שטיל, די געבורט אָהן גרויסע וועהען, — די הימלישע טאַטער וועט נישט אָבגענומען ווערען מיט צוואַנגען, — דאָס קעפּיל איז גאָר נישט אַזוי גרויס, און קיין ערשטלינג וועט עס נישט זיין...

דערפון אָבער שפּעטער. —

השׂכלה. ר׳ משה וואָהל. דריי־שוועסטער־ליבע.

צו קיין עקצעסען וועט נישט קומען.
זאַמושץ — אַ לייטישע שטאָט!
פֿון אייביג אויף איין „עיר מלאה חכמים וסופרים“, — געווען אַ שטאָט פֿון תורה, „און וואו תורה — דאָ חכמה“ —
אַ קונץ היינט צו זיין איין עלוי?

שפּעטער, אַלס „מאַניש“, פֿערזעץ איך בעסער אין יענע צייטען אַריין... ווען —

גֿעלעבט האָבען די אַלטע בעל־בתים,
מעשענע ברילען, זילבערנע בתים
גאָלדנע עטרות, אַייזערנע מחות...
אַנדערע יאָהרען, אַנדערע כחות...

דאָס בית המדרש איז „פֿול מיט קאַרפּען קעפּ“, און עס איז ענג: „מען לערנט נאָך אין פּאָליש, מען לערנט נאָך אויף די טרעפּ“... און ווי געזאָגט: „וואו תורה — דאָ חכמה“. איז שטענדיג אַזוי געווען. אַזוי דערצעהלט מען! נישט מיר; איך הער אונטער. „וואו מען זיידט מיך נישט“, — אויב עס ווערט נאָר עפּיס פֿערצייהלט, „וואַקס איך אויף“, און „זיץ, ווי אַ גולם“ מיט איין אָפּען מויל. עלטערע וואונדערן זיך: „איין עלויישער קאָפּ“; חברים: אַ יונג, ווי אַ „קוועקזילבער“ און לעגט אַוועק פֿאַר מעשה־ליך; אַ בלאַט גמרא — גליטש און טייך! איך אַליין פֿערשטעה עס איך נישט, נור עס ציהט מיך. איך וואָלט פֿאַר אַ מעשה־לע אַפּילו חתן־כלה־שפּיעל אין חורבה אַוועקגעלעגט, — האָט עס אָבער אַליין אויפֿגעהערט... מיידליך ווערען פֿריהער רייף; כלה־מיידליך! מיט מיין כלה פֿון חורבה וואהן איך אויף איין און דיזעלבע טרעפּ און טרעף זי נישט...

— — — — — — — — —

אינסטינקטיוו האָב איך ליעב מעשה׳ליך.

דאַווינען אין בית המדרש צוויי גראָהע טויבען, צווילינג־ברידער, זיך ענליכע, ווי צוויי טראָפּען וואַסער. מען פערשטעהט נישט, ווי די ווייבער אונטערשיידען זיי, ווי די קינדער דערקענען... „מעגליך — שמייכעלט מען, עס טרעפען זיך טעותים!“ האַלטען זיי זיך שטענדיג צו זאַמען, האָבען בשותפות איין איינפאָהר־הויז אויף דער ברוקאָוואנער גאַס, און זיצען אין בית־המדרש שטאָט־ביי־שטאָט, מיט׳ן רוקען צום שלחן, מיט׳ן פּנים צו ארון קודש. און טרעטען זיך נישט אָב, און וואורקען, אויב זיי בלייבען עטוואָס לענגער נאָכען דאַווינען, ווי די טויבען, וועגען אַלטע צייטען; און איך בין שוין ביים שלחן, האַלט שוין די אויערען צווישען די גראָהע קעפּ.

„אַ שפּאַס אַמאָליג זאַמושץ“, דער „גאון“ — „דער אַייזערנער קאָפּ!“

דאָס מיינט מען איין אַמאָליגען רב אין זאַמושץ. און „חי־חי־חי!“ — איין שפּראַך און איין געלעכטעריל. און צוויי פלאַכע הענד — אַ האַפּ זיך פאַר די ליפּען, מנהג פראַנצויז; ד״ר סקשינסקי טהוט אויך אַזוי: אַ מענש זאָל נישט שפּריצען מיט׳ן מויל. און פערציילען פערציילען זיי זיך איין אַנעקדאָט, ווער ווייסט, צום טויזענדסטען מאָל — פון „גאון“:

מאַכט זיך אַ מעשה: אַ זומער טאָג, אָפען די טהיר. קומט אַ דיענסט־מיידעל מיט אַ שאלה, מיט אַ וואַרים גענזיל אויף אַ טעלער... פריש געבראָטען, צושניטען און עפּיס געפונען... געהט דאָס מיידיל באָרוויס, הערט ער נישט איהר קומען; זיצט איבער אַ ספר!.. קומט זי צו צום טיש, שטעלט פאַר איהם די „שאלה“, ער זעהט נישט, אין ספר פערקוקט. רוקט זי זיך אָב צוריק צו דער טהיר און שטעלט זיך וואַרטען, זי וועט דאָך איהם נישט מבטל זיין... האָט ער, דער גאון, אַ חוש הריח, דער־פיהלט ער און דערזעהט... מיינט ער, ער זיצט און עסט... קוקט זיך צו — אַ גענזיל. „איי, אַ רביצין!“ — ווי זי „קע־בילט איהם!“ לעדנט ער ווייטער מיט די אויגען, און די הענד חאַפּען און וואַרפען שטיקער „שאלה“, צווישען באָרד און וואָנ־סען, אין מויל אַריין... די מויד — פערשטיינערט פאַר שרעק. און איידער זי קומט צו זיך, איידער זי גיט אַ געשריי צו

דער רבּיצין אין קיך אַריין, און איידער די רבּיצין קומט, — אויס גענזיל!

מאַכט ער —

— שאַ, שאַ, רבּיצין! אַז איך האָב גענעסען, איז כּשר!

פינטעלט די רבּיצין מיט די אויגען, און ער:

— זאָג איהר, זיי מוחל, — די כּלים כּשר!

און דער אייגענער גאון איז אַ בקי בשבע חכמות. פירט, פערציילען זיי, וויכּוחים מיט'ן קאַנאָניק, און דער גערעט שטענדיג אַוועק אבל וחפוי ראש, „ווי אַ קוימענקעהרער!"

און אַ שוהל-שמש געווען — —

— איין אביון...

- אַ מטופל!

— מען האָט גאָר נישט געוואוסט, אַז ער איז אַזאַ מזיק...

און דער יוד האָט געפונען „אַ נייעם אופן צו חשבונען", מען זאָל אויסרעכענען „אויף הונדערטער יאָהרען להבא" אַלע לקוי חמות און אַלע לקוי לבנות. נאָך דער פּטירה געפינט מען די קאָרעספּאָנדענציע, וואָס ער האָט געפיהרט דעריבער מיט דער פאַריזער אַקאַדעמיע. ווי ווייט עס איז אמת, און וואו די כּתבים זענען אַהינגעקומען, ווייסט מען נישט. צו חצות — זאָגט מען — פלעגט ער, דער שמש, און ר' ישׂראל זאַמושיץ, דער בעל מחבּר פון „הטבע" (אויב איך האָב קיין טעות נישט) צו-זאַמענקומען זיך ביים „אַייזערנעם קאָפּ", און נאָך חצות, פאַר עלות השחר, זיך מתוכּח זיין אין חכמה... פון ישׂראל זאַמושיץ (ווען די מעשה זאָל אַפילו אמת זיין) רעד מען ווייניג. דעם דעסויערס רבּי; גלייכער מען שווייגט. נישט קיין גוטס, נישט קיין שלעכטס.

און גבירים געווען...

— פּאָסעסאָרען, גרויסע גיטער געהאַלטען.

— רע-פוילין, אַרויסגעטריבען.

— נאָך פּראָצעסען געמאַכט. תקיפים אין סאָנד, דער עקאָנאָם זאָגט, וואָס דער פּריץ הייסט, און מען ליציטיערט נאָך אַזאַ יוד, וואָס גערעט אַליין נישט אַוועק פאַר'ן טערמין, למשל-

— ר' יוסל!

— נפטר געוואָרען אין שטאָט, — איין אביון...
— אַ יתומה געלאָזט — אַ בוגרת...

פון דעם ווייס איך אויך עפּיס. די יתומה קען איך. אַ הויכע, אַ מאָגערע, מיט שלעפּעדיגע פּיס, וואַסערדיגע אויגען און האָהר — ווייסע, ווי פלאַקס; דאַרפישע האָהר. אָבער מען לויבט זעהר איהר פּוילישׂ רעדען. און — די פּאָר פּאָרטרעטען, וואָס העֶנגען בּיי אונז אויף די וואַנד: נאַפּאָלעאָן דער דריטער און זיין קיסערטע אאוגעניא, מיט וועלכער איך האָב מיין לעצטען רבּי׳ן געפּייניגט, — די רויטע גרויסע, הויכע און ברייטע שאַפע („אַ שאַפע, ווי אַ הויז״), און וועלכער, זיך בּעהאַלטענדיג פאַר׳ן ד״ר סקשינסקים נקמה, איך האָב איבּערגעפיהרט אַ פולען טאָפּ מיט אייער, און די צוויי לאַנגע, שוואַרצע שטאַנגען, מיט די מעשענע גאַלקים צו פאָר־האַנגען, וואָס די מאַמע לאָזט נישט קויפען („משוגע מיינע שונאים!״) און וואַלגערן זיך דעריבּער אַרום אויפ׳ן בּוידעם, — די אַלע דריי מציאות (די ליעבּשאַפט צו מציאות, וואָס איך האָב געירשנט!) האָט דער טאַטע אויף דער ליציטאַציע בּיי דעם יוסל אין דאָרף געקויפט.

— „רע־פּוילין״... איינציגוויז אין שטאָט אַריין געטריבּען.
— ווער איז געבּליבּען? איין י. מ....
— איז ער דאָך י. מ.!

אָבער די פּאַסעסאָרען זענען געווען „אויסגעמישט״ מיט פריצים, געפיהרט זיך פריציש, געקומען און געבּרענגט אין שטאָט אַריין פריצישע מנהגים, ווי די „לייפּסקער סוחרים״ פון לייפּציג — אַ בּיסעלע דייטש! — (דן דייטשקע, וואָס איז אַ גלגול געוואָרען!)

— אַ מהלך קיין לייפּסק!
— גזלנים אויפ׳ן וועג!
— מען פלעגט דאָך פאַר׳ן פאָהרען שרייבּען צוואות, אי־בּערגעלאָזען גיטין על תנאי...
— נישט אונזערע צייטען!

— — — — — — — —

— אָבער געהערט האָט מען, פערצייהלט האָט מען!
און „אונזערע צייטען״ זענען אויך נישט אַזוי שלעכט.

ערשט נאָך אייכענבוים, צעדערבוים און אַנדערע. עס קומט קיין זאַמושטש צו י. מ. אין הויז אַריין — יעקבֿ רייפֿמאַן, דער גרויסער אַפּיקורס" און „חוקר קדמוניות".. מיין פֿעטער, וואָס וועט זאַמלען מיינע כּתבֿים — מיינע חטאת נעורים, טראָגט זיך דייטשמעריש, נישט גאָר קורץ, אָבער נישט איבער די קניען. (צוויי מאָסען געווען: ביז צו קניען — דייטשמעריש. גאָר קורץ, אַ מען זעצט זיך און די מאַרינקע ריהרט קוים אָן מיט די זוימען דאָס געזעס — עכּט דייטש). פֿאָהרען דורך בּראָדער זינגער, קומען זיי צו איהם, זינגען... בּיי איהם איז דאָ אַ סך קליינע ספֿרימלעך אין אַ „גלעזערנער" שאַנק. צווישען אַנדערע: ד"ר עטינגערס „סערקעלע", זיין „קוגעל", וואָס ער האָט איבערגעמאַכט פֿון שילערס „גלאָקע", און די משלים... און דעם אַלטען ר' זלמנ'ס הויז? ער אַליין — אַ פֿערצייטישער פֿליישיגער יוד. אין אַ ברייטען טיזליק אין דער האַנד — אַ שטאָק מיט אַ זילבערנע גאַלקע, געהט (צוזאַמענמאַכענדיג נדבֿות) מיט'ן שטאָק פֿאָראויס, דער שמש טראָגט נאָך די זילבערנע פּושקע... זיין ווייב (איהר נאָמען האָב איך פֿערגעסען), אַ יודענע מיט „אַ דריי-גאָרענדיגען-גוידער", נישט קיין געלעכערטע אויערען; די „געהענגען" — לאַנגע בּרילאַנטענע אויערינג — באָמבּלען זיך אויף זיידענע פֿעדעם פֿון שטערענטיכעל אַראָב, און אין זייער הויז: אַ גערטיל אין מיט'ן הויף, אַ הילצערנער גאַניק, וואָס לויפֿט אַרום שטאָק, פֿאָרהאַנגען אין די פֿענסטער. און אונטער די פֿאָרהאַנגען (איז לינדער דאָס וועטער — אויפ'ן גאַניק, זומער-צייט — איז אין גערטיל, אויף אַ באַנק אַרום דעם איינציגען בוים אין דער מיט, אין מיט'ן קראַנץ פֿון אַלערליי בלומען אַרום), זיצט אַ טאָכטער איין אלמנה, צוויי מיידליך (אַ העלם און אַ שוואַרצ'ס) און לערנען פֿראַנצויזיש פֿון אָלענדאָרף און לעזען דייטש „ווי אַ וואַסער", עפּיס אַ גרויסע ביבליאָטעק דאָרט פֿאַרהאַן, שפּעטער האָב איך פֿון איהר אַרויסבעקומען אַ פּ'זיק.

און א.... ל... טראָגט זיך שוין אַליין דייטש, עכט דייטש, וואוינט אין עק שטאָט, רעכטס (פֿון מאַרק גערעכענט) צום אָפּיציערען-קלוב, אין אַ בעזונדער הייזעל, שוין מיט אַ גרויסען גאָרטען, הויך מיט ברעטער אַרומגעצוימט, איז דורך די שפּאַלטען פֿון צווישען די ברעטער, אַז מען געהט זיך באָדען, — עס איז

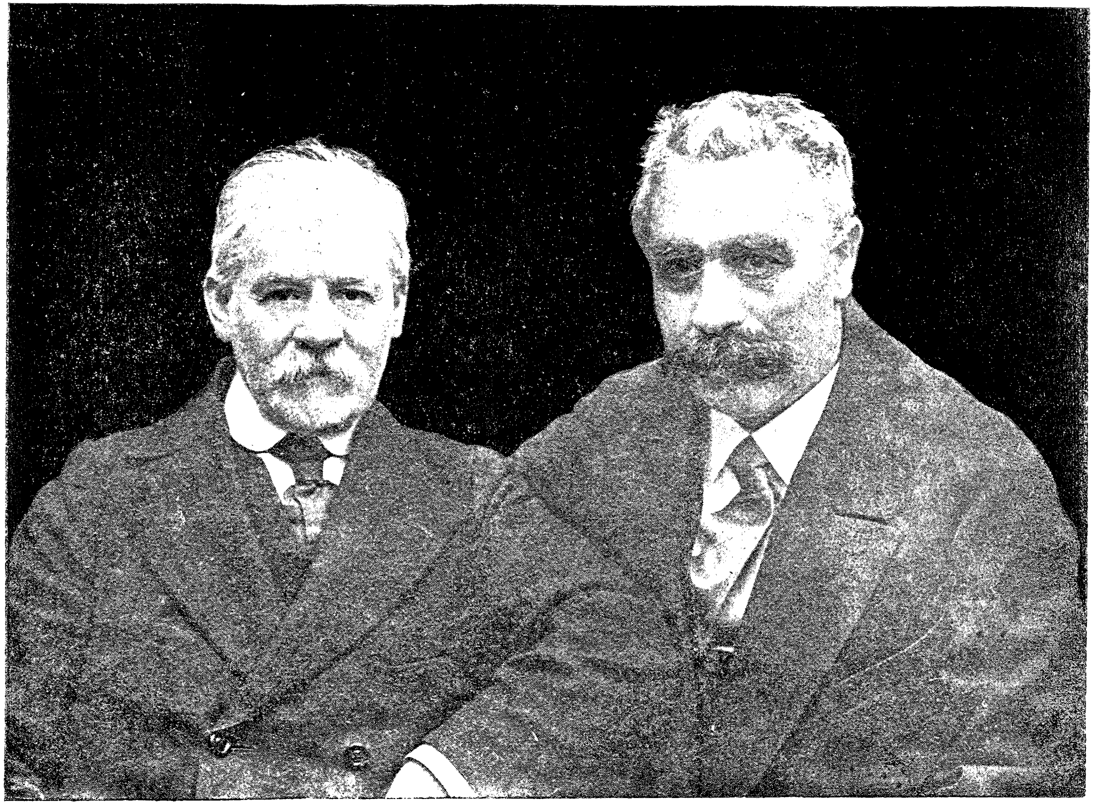

י. ל. פרץ און יעקב דינעזאָן

ביים שמאָלען וועגעל, — זעהט מען, ווי אין גאָרטען דרעהט זיך אַרום זיין איינציגע טאָכטער, אַ הויקעריל, וואָס שעמט זיך אַרויסצווייזען אין גאַס אַריין, און רייסט בלומען אָדער קוקט אַריין אין אַ ביכעל.

פֿערהאַן אין גערטיל עפּיל־און באַרען־ביימליך. — מיר קריכען נישט איבערן פּלויט. דרך־ארץ און אָבשיי פֿאַרן קליינעם געבילדעטען הויקער און — פֿאַרן סמאָטריטעלס הינטעל....

און ק... דער וואָס האַלט דעם וויינהאַנדעל, וואו די אָפּיצירען טרינקען און פּריצים פֿון אַרום — עסען און קויפֿען אַהיים וויין און באַקאַליע. פֿערהאַן דאָרט אַ פֿיין, בלאָנד „פּאָרצעלייען“ מיידעל, מיט זיידענע, לאַנגע בלאָנדע צעפּ (זי וועט דערמאָנט ווערען), וואָס לעזט ביכער, געבאָרגטע פֿון פּריצים און אָפּיצירען.

און י. מ.׳ס הויז, וואו גרויסע אָפּיצירען שפּיעלען פּרעפֿעראַנץ, וואו אַהין דער גרויסער אַפּיקורס יעקב רייפֿמאַן וועט קומען אַלס לעהרער?! און — אַ היימיש מנין דאָרט פֿערהאַן, מעהר פֿאַר די קינדער; י. מ. אַליין איז דאָס מעהרסט אין וואַרשוי. פֿאַרן עמוד אַלס חזן פּראָדוציערט זיך אַ היטעל־מאַכער, דער כאָהר — זיינע ברידער, אויך היטעל־מאַכער. נישט זעהר קיין פֿרומע יודען. אַ ברודער האָבען זיי אַ שטיקעל אַפּיקורס — אַ לערער פֿון קאַליגראַפֿיע, וואָס שרייבט יודישע שירים, אַלאַ עטינגער! איינער פֿון די „זינגער“ וועט אין קורצען געהען פֿון דער וועלט, וועט מען פֿערציילען, אַז ער האָט זיך, פֿאַר גסיסה, געהייסען געבען אַ ווערמיגע פּלוים צו עסען. אַז מען וועט אויף יענער וועלט שמייסען און אויסרופֿען פֿאַר וואָס, און מען וועט דערמאַנען די ווערמיגע פּלוים, וועט ער ווייסען — אַ סוף! און זיי זאָגען אַלע „עברי!“, נישט ליטוויש, דאָס וואָלט מען נאָך דעמאָלט נישט פֿערטראָגען. אַ ליטוואַק איז „אַ צלם קאָפּ“. אַ ליטוואַק זעצט זיך אין אַ קרעטשמע ביין אַיין ערלית און לערנט. און זאָגט צום פֿערגאַפֿטען אורח: „איהר ווייסט גאָר נישט, אַיין אשה צנועה דאָס איז!“ זי איז דאָך איהם מאכיל ומשקה און לאָזט איהם נישט מפסיק זיין פֿון לערנען! (זעה — „דער חלום פֿון ליטווישען מלמד“). אַ ליטוואַק, אַז דער צווייטער רופֿט איהם צו שמד, ענטפֿערט: „וואַרט, איך וועל נור אָבדאַווינען מנחה“ — און אַ ליטוואַק איז נאָך אַ יקר המציאות אין דער גאַנצער גע-

געגנד. אין זאַמושטש געווען איינער, אַפילו גראָד אַ פיינער, גאָר אַ פיינער יונגער מאַן. טאַקי ר׳ זיינוועלס אײדעם, איז ער, נעבּיך, אַוועקגעקומען; די אַלמנה וויל פּערזיצען...

זיי זאָגען פּוילישע עבֿרי. שמחת תורה, די גבֿירה אין די גרויסע בּריליאַנטען אין די אויערן, מיט׳ן קעלנעריל, מיט פּעריל איס־געשטיקט, איבּער׳ן האַלז (אַזוי אין לעבּען, ווי אויפ׳ן פּאָר־טרעט אין סאַליע). — די גבֿירה שמייכעלט ליעבּליך און דערלאַנגט כּבֿוד: טאָרט (איך מיין, איהר שוועסטער און מיין באָבּע באַקט איהם), ניס, בּיער, צוקער־בּראָנפען; עטוואָס ווייז אויך. און זיי, דער חזן מיט די משוררים, זינגען ל׳יעדער! „דער תעודה מיט׳ן האַמער, קלאַפּט שוין אין קאַמער“, און גאָלדפאַדען — מיט די פּויסטען אין יודישע לעדען אַריין, „שוין טאָג! די אומות העולם וואַרטען אויף אַייך!“ אין זאַמושטש — עטוואָס קאָמיש, ווי דערמאָנט — ווער זענען די אומות העולם? אָבּער עס זינגט זיך!

און דאָס מנין זאָגט קיין פּייט נישט. צו יזכור טרעפּט זיך דער געמישטער, נישט פּער׳יתומ׳טער עולם, פון מענער שטוב און פון דער ווייבּער־שטוב (די סאַליע) אין הויז — איין התחלה פון פלירט. יום כּפור איז מען זיך געגענזייטיג מכבּד מיט האַרץ־טראָפּען, אָבּער פריהער מוז מען ווייזען די צונג, צי מען פאַסט...

און דאָרטען דאַווינט קינדערפריינד, איין אַלטער בּחור, אַ געאָלטער, האָט אַ סדור און אַ מחזור מיט דייטשער איבּערזע־צונג. ווייכט פון „מעדאָן“, רעד פון „יערוזאַלעם“, — פרעגט מיך אַמאָל:

— וואָס איז אַייער פּערלאַנג, ר׳ דער און דער?

איך געדענק הללין און זאָג: ואָהבֿת לרעך כּמוך. ער זאָגט: ניין, אָנכי, דאָס איז דער יסוד!

אמת, אין דער זעלבּער געזעלשאַפט אַריין, אַז עס איז אַמאָל (איך געדענק שוין נישט, צוליעב וואָס) אַריינגעקומען אַ געוויסער רפאל עסיגמאַכער, אַ שטאַמעלדיגער יוד, וואָס האָט איין עסיג־פאַבּריק, און וואָס איז ערשט געקומען פון ערגיץ, צוליעב איין אָפּעראַציע, פון אויסלאַנד, און האָט פערציידלט, בּעיני ראיתי, ער האָט אַליין געזעהען, אַ וואָגען איז געפאָהרען אָהן פערד, — האָט מען זיך אַזוי צעלאַכט, אַזוי לאַנג חוזק געמאַכט, אַזוי לאַנג

זיך געוויצעלט און אַזוי לאַנג מיט ווערטליך געשטאָכן, ביז דער יוד ר׳ רפֿאל האָט געמוזט „מודה“ זיין, ער האָט „משטה“ געווען, אויסגעטראַכט... אָבער איין התחלה איז שוין געווען! אַ זאָמען פֿאַר נייע צייטן — שוין געוואָרפֿן!

און אַפֿילו אַ פּשוטער יוד, דאַכט זיך, נישט זעהר קיין ניכטערנער, פֿאַלט אַמאָל איין און ער קומט פּלוצלינג אין חדר אַריין, וואו זיין איינציג יצחקל לערנט, און זאָגט:

— רבי! (אַ גרוים-פּוילישער, מיט דער ריש) נייע צייטן; מען דאַרף זיין געבילדעט! מיין בן דאַרף אַ חתן ווערען!

— וואָס איז אייער פֿערלאַנג, ר׳ דער און דער?

קיין פּסוק וויל ער נישט. קיין אַפּיקורס, וויל ער נישט, ער זאָל ווערען, אָבער —

— אַ פּרק קאָנקאָרדאַנציע מעגט איהר מיט איהם לערנען! יעדען טאָג אַ פּרק!

און עס דרעהט זיך נאָך אַרום אין שטאָט, דאַכט זיך, אַ קאַנדידאַט אויף דער „תוכחה“, עפּיס איין אָרימער, אַלטער, הויכער, געלער, ברייט-פּלייציגער יוד. דעם פֿאַמיליען-נאָמען קיינמאָל נישט געהערט, דער צונאָמען — נישט דרוקפֿעהיג, מיט׳ן נאָמען „יואל“, וואָס האָט גאָר ערגיץ אין רוסלאַנד אַ זוהן, וואָס שיקט איהם געלד מיט דער פּאָסט, אַ „פּאָלנעם יעדנעראַל!“ (רוסיש-פּויליש-פּעסטונג-לשון בנוגע צו מיליטער-זאַכען)

קיין שטאָך-אַרבייט וועט פֿאַר דער השכלה נישט זיין!

ערגיץ אַנדערש פּילדערט, רוישט. חסידים שמייסען די משכּילים אויף קאָנקאָרדאַנציעס, — משכּילים שרייבען מיט איין איין האַנד שירים בשבח ההשכּלה און וועגען די פֿיער צייטען פֿון יאָהר, און אָדען — דאַנק-און לויב-געזאַנגען צו דער ממשלה, פֿאַר איהר חסד צו כּנסת ישראל און מיט דער צווייטער האַנד — מסירה׳לעך אויף די שוואַרצע... און אַ מלחמה מיט תּקיפֿים און קהל, אַ מלחמה מיט רבּים, אַ מלחמה מיט חסידים, מיט רבּנים...

ביי אונז — פֿון דעם אַלעם קיין צייכען.

איב איך וועל קלאָגען אַמאָל:

אַלט און צוואַנציג גראָשען פֿלייש אַ פֿונד...

און צום גראַם:

„אַרויס צו וואַרפֿען פֿאַר די הינד".

און קרעכצען:

„און אַ פֿונד, אוי, אַ גרויסע קלאָג!

„שטיינער און ביינער און אַ פֿאַלשע וואָג"...

און נאָך שפּעטער, אין „ספּורים בשיר" (צוזאַמען מיט מיין געוועזען שווער ג"י ליכטענפֿעלד געדרוקט) אַ פּאָעמע „חנה", וואו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פֿערשוועכט פֿון ראש הקהל'ס זוהן, און דער ראש הקהל דער תקיף א. א. וו.... וואָלט עס זיין נישט מעהר ווי אַ נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינען... נור מיט מעהר געשמאַקלאָזיגקייט. געווען ביי אונז אַ פֿאַכט (ענליך צו דער „טאַקסע"), אָבער אָהן שווינדעל און רויבעריי, און – אויך בטל געוואָרען. דער אידעאַל פֿון אַ ראש הקהל אין זאַמושץ איז (ביז אין דער לעצטער צייט כמעט!) אַ יוד, וואָס קען נישט רעַדען, און וועט נישט פּלוידערן אין מאַגיסטראַט, — וואָס קען זיך נישט אונטערשרייבען (און וועט נישט חתמינען אָהן קהל'ס וויסען; דער חותם פֿון דאָזאָר ליגט ביי אַ בעל-הבית!) און בעקומט פּעטש פֿון וייב, פֿאַר וואָס ער מאַכט נישט בעסער חתונה די טעכטער... קיין רביים לאָזט מען אין זאַמושץ נישט אַריין. מען וויל נישט קיין מחלוקת. הערט זיך, עמיץ פֿאָהרט, לויפֿט מען צום נאַציעלניק, שטעלט ער וואַכען ביי אַלע בראָמען. דעם עומד על גביהם, אַ יוד, גיט קהל. בעווייזט זיך די בויד:

— קודי? נאַזאַד!

ר' גירשון העניך „פֿון תכלת" (אַזוי פֿלעגט מען איהם רופֿען) וויל דוקא אַריין קיין זאַמושץ, און אַ בעל נצחון — קויפֿט ער זיך אין שטאָט אַ הויז. מען וועט דאָך נישט אַרויסטרייבען קיין בעל-הבית? ליתר „תוקף ועוז" גנב'ט ער זיך אַריין ביינאַכט! — און דער פּריה, עוף השמים... מען ווייסט שוין; אַרויסגעפֿיהרט, נישט מיט גרויס כבוד!

חסידים זענען וועניג אין דער צאָהל און האָבען גאָר קיין דעה נישט. לעקען זיך ערשט אויס פֿון די „וואונדען", וואָס זיי האָבען בעקומען, אין גאונ'ס צייט, פֿון קהל און זיינע פֿאַר-שטעהער. אַ יונגער-מאַן, נאַטירליך פֿון דער פּרעמד, קריעגט בענקשאַפֿט, חאַפּט זיך אַרויס, לויפֿט צו'ן אַ רבי'ן. — מען שיקט

נאָך רייטער, מען האַפּט אים, מען מאַכט אים אַ פּעקיל. מען פֿירט אים אַזוי איבער דער גאַס, אין דער היים — מקיים פּסק, דערנאָך צום רבֿ. אָפּגעגט און — היידאַ! נאָך אַיין אייגענעם זיצט מען שבֿעה! אַ גאַנץ „מנין" אַז מען האַפּט, פֿירט מען אין מאַגיסטראַט אַריין, שערט מען אָפּ מיט גוי׳שע הענט די פּאות און מען גאָלט האַלבע בערד... מענשען געדענקען עס נאָך.

היינט, דאַנקען גאָט, שטיל! דאָס הייסט — זיי דאַנקען גאָט! אַז דער אישביצער רבי וועט, מיט יאָהרען שפּעטער, וועלען איבערפּסקענען דעם זאַמושצער רבֿ׳ס (דווקא שוין נישט קיין שם־דבֿר!) אַ דין תּורה, וועל׳מיר זיי לעגען אין חרם אַריין: מיר — דייטשען די אישביצער חסידים!

וועל׳מיר אפשר מלחמה האַלטען מיט׳ן רבֿ?

איז אונזער רבֿ, מיין פֿערהערער, מיין שפּעטערער ר׳ זישעלע, — ר׳ משה וואהל.

אָבער אים קומט אַ מדור מיוחד!

— — — — — — —

ר׳ משה וואהל — דעם ליסער׳ס תּלמיד. ער ציטירט זיין דעה און שרייבט: ותּלמידי הגאון... געווען אַ גבֿירישער אידעם, געוואָרען סוחר; דאָס געלד פֿערלוירען — רבֿ אין זאַמושץ. אַ שונא בצע, זיצט ער שוין אויף דער שטוהל אַ יובֿל, און לאָזט זיך נישט געבען קיין הוספה. „מאַכט מיר נישט קיין רייכען האַלז!" רח״ש נעמט ער נישט! דין־תּורה־געלט צעטיילט ער צווישען די בייזיצער — דיינים אָדער בוררים. נעמט נישט אין מויל אַריין, וואָס זיין רביצין קאָכט נישט. אויף אַ סעודת מצוה ניפּט ער אַביסל, אַ ברכה צו מאַכען; עסט אַ טרוקענעם כּזית, צוליעב וואַשען און בענשען.

און — אַ קליין זיס יודאַלע, אַ וויס זילבערן בערדאַלע. אויגען — ווירקליך „טויבען־צוגלייך"! קינדער — דאָס גאַנצע לעבען! אין גאַס, אין בית־המדרש, ער באַווייזט זיך נור, רינגעלט אים די יונגע חבֿרה אַרום, זעהט מען אים אַרויס קוים עטוואָס העכער — אַיין עלטערס צווישען הענדליך. און האָבען האָט דאָס יודאַלע אַ קינדיש ציטעריג קול׳עכיל — אַ פיין זילבערן גלעקעלע. און אַז ער דאַווענט, וואָס זיין חזקה איז, כּל נדרי אין שוהל, קלינגט עס,

צעגיסט זיך עס און מען הערט עס אין דער גרויסער טיעפער שטילקייט, אין אַלע ווייטסטע ווינקאַליך, ווי אונטען אַזוי אויבען אין דער ווייבערישער שוהל... און — אַ גאַנץ יאָהר אַ מיקל. אַלץ כשר און כשר. אַיין אָרימע כנסת ישראל, אַלץ איז הפסד מרובה, אַזאַ בעשטענדיג יקרות... אויסער פסח; ווי אַ פיש אין וואַסער ציטערט ער פאַר כרת שבמשהו!

און פסקינען פסקינט ער גלייך פון דער גמרא אַרויס.

זאָגט מען, און, פערשטעהט זיך, נישט אַבי ווער: דער און דער פון די גדולי הפוסקים זאָגט אַנדערש, ענטפערט ער שמייכלענדיג:

— אין מיין צייט און אין מיין שטאָט בין איך דער איינציגער פוסק!

שוין. רעד מען שוין נישט מעהר דערפון.

און פאַר דעם קליינעם, צושמייכעלטען יודאַלע, ציטערט מען אימת המלכות; פון גביר ביז'ן חסיד, ביז'ן קל שבקלים... ער איז מעניש! דאָס הייסט: נישט חס ושלום, ער, אָבער קלאָר ווי דער טאָג: מען נעמט זיך פאַר איהם אָן. איהם צוליעב אָדער — זכות אָבות?

דער סוף פון שמעי' גבור, וואָס האָט איהם אונטער די אויגען אַקעגען גערעד, בעריהמט זיך: ער לויפט, איהם אַראָבריימען דאָס שטריימעל פון קאָפ, ווייסט איהר אפשר, אַ'ניט לעזט די סקיצע אונטער'ן העלד'ס נאָמען.

אַז צוליעב זיין כבוד איז נענש געוואָרען דער טריסקער! די טריסקער חסידים לייקענען נישט. די מעשה — אַזוי געווען: קומט אַמאָל קיין זאַמושץ דער טריסקער, (פון דעמאָלסט אָן לאָזט מען טאַקי קיין רביים נישט אַריין), פאַלט איהם איין, זיך נוהג צו זיין, ווי אין אַנדערע, ז י י נ ע שטעטליך, נעמט ער דעם גבאי און שיקט נאָכען רב. שמייכעלט ר' משה וואַהל און ענפערט: „געה, זאָג איהם, אַז דער כבוד התורה פערלאַנגט, מען זאָל פריהער קומען צום מרא דאַתרא!" — פאָלגט ער נישט, דער טריסקער, פאָהרט ער אָב און איז נישט מוציא שנתו...

— געווען — זאָגען די טריסקער פון רבינ'ס צד אַ שגגה היוצאת מפני השליט...

און צוגעגעבן ווערט, נישט אָהן גדלות:

— און מיט אַזאַ צדיק יסוד עולם ווי אַ טריסקער, איז מען טאַקי מדקדק כחוט השערה!

און אַז יעקב רייפמאַן קומט צו אונז, צו י. מ. אין הויז אַריין, אַלס לעהרער אָדער העכערער מלמד, און עמיץ וואַרפט אונטער קעגען איהם אַ חרם, אַ חסידישע קונץ... און ר' משה וואַהל לאָזט אויסרופען, אַז ווער עס איז מחרים אָהן דער ידיעה פון מרא דאַתרא און זיין בית דין צדק, איז אַליין בשמתא... און דאָס זעלבע יאָהר שטאַרבט אַ חסידישער יונגער מאַן, — ווייסט מען אויף זיכער, איז ברור כשמש, אַז אַוועקגעקומען איז דער חרם-אונטערוואַרפער! אַז דאָס איז זיין עונש געווען.

מען הייבט אָן צו נעמען צום מיליטער. מיין טאַטענס עצה, מען זאָל נישט געהען, „קיין וועלט זעצט מען נישט איין", געפינט נאַטירליך, ביי קיינעם קיין אָבקלאַנג נישט. עס גענענט די סופ-רעוויזיע, עס בלייבט, אַז די, וואָס וועלען אַוועקגעהען, דאַרפען בעקומען פון שטאָט שטיצונג. אויף'ן וועג און פאַר דער פאַמיליע אין דער היים. ר' משה וואַהל שטעלט אַ פושקע ביי זיך אין דער צווייטער שטוב, און לאָזט אויסרופען, אַז דער יושר איז, אַז אַלע בעלי-בתים זאָלען אַריינוואַרפען אין פושקע מעשר פון זייערע רוחים... געוואָרפען ווערט, ווי געזאָגט, אין דער צווייטער שטוב, ביחידות, קיינער זעהט נישט, אָבער מען האָט אַזוי מורא עובר צו זיין אויף זיין „גזרה"! אַזוי פיעל פחד פאַר אַ טעות אין חשבון, אַז— מען געפינט „שרפ'ט"!

גאַפט מען!

און ווי עס פאָלגט דאָס ווייבער-פאָלק!

איהר וואָלט געדאַרפט זעהען, ווי מען ענטלויפט פון די פעסליך און שעפליך פיש אויף שבת, אויב דער פישער וויל טייערער מיט אַ גראָשען, און ר' משה וואַהל, מורא האָבענדיג, אַז אָרימע לייט וועלען צו קיין פיש נישט קומען, קיין רעכטען שבת נישט האָבען, שיקט אַרום דעם שמש: קיינער זאָל נישט קויפען!

ווי פון אַ פייער ענטלויפט מען!

און י. מ. דער גביר אַליין?

ר׳ משה וואַהל לעבט מיט איהם זעהר גוט. „ישיעלע!“... און פון דעסטוועגען, אַז מען רופט „ישיעלען“ צון אַ דין תורה און ער שיקט נאָך איהם דעם שמש, און יענער האָט געסט: דעם פלאַץ-מאַיאָר, דעם סמאָטריטעל און נאָך... און לאָזט זאָגען... ער האָט צינד קיין צייט נישט, לאָזט ר׳ משה וואַהל איהם אָפּ-ענפערן: אלהים נצב בעדת אל. און ווער עס האָט פאַר גאָט קיין צייט נישט, קען גאָט, חס ושלום, אַמאָל פאַר יענעם קיין צייט נישט האָבען...

לויפט מען שוין!

און דער קל שבקלים??!

איינמאָל, פרייטאָג צו נאַכטס, האַפּט ער זיך אויף שפּעט אין דער נאַכט. עפּיס אַ שאָרך האָט איהם אויפגעוועקט, קוקט זיך אום, גנבים שטעלען אַרויס די שויבען פון פענסטער. אַ קאָפּ בעווייזט זיך, איין אינו ישראל. דאַנקט ער און לויבט דעם אייבערשטען, וואָס „רוב גנבי ישראל“ האָט נישט מחלל שבת געווען! דער גנב איז דערווייל אַריין, נישטערט און טרעפט צו די שבת׳דיגע לייכטער. ווען די לייכטער שוין אָבקויפען אַ יוד,— איז ער מפקיר די לייכטער! בענשט די רביצין איין שבת אין מעשענע לייכטערליך. אַ יודענע — לאָזט זי אַביסעל טרערען ביים ליכט בענשען. שוין! דעם צווייטען ערב שבת, מען ברענגט אָב די לייכטער. צוויי יודען פאַטערם האָבען זיי געקויפט, איז איינעם אַוועקגעקומען דאָס ווייב, דעם צווייטען — אַוועקגעפאַלען אַ קינד, לא עליכם, אויף אסכרה.

און דער ר׳ משה וואַהל אַליין האָט שוין, ווייסען אַלע, שוין אַ יאָהר דרייסיג קיין ספר אין האַנד אַריין נישט גענומען. געדענקט ש״ס ופוסקים אויסוועניג. וואו מען הייבט אָן, זאָגט ער, אַז מען דאַרף, ווייטער; ווי לאַנג ער וויל, בעל פה. און לעזען לעזט ער דוקא די קליינע „ביכלעך“. פון וואַנען נעמט ער זיי?

זיצט ביי׳ן איהם אין בית-דין-שטוב אַ דיין אַ תם. קיין בעלי-דינים נישט דאָ, געדט ר׳ משה וואַהל, מיט אַ ספר׳ל אין דער האַנד, אויף און אָב אין קהל-שטוב, און שטעלט זיך אָב פאַר׳ן תם, און גיט אַ פרעג:

— ווי מיינסטו? איז מעגליך אַ מענש זאָל אַרומגעהן בורוויס אויף צובראָכען גלאָז?

גע̇מיינט חרבונה'ן; געלעזען „מסתרי פּאַריז"...

— — — — — — —

ווי געזאָגט, די בת מלכה השׂכּלה וועט בּיי אונז קיין שטאָך אַרבּייט נישט האָבּען. עס וועט זיין, אַ ראָמאַנטישע זאַך. יונגליך וועלען אַרום געהן אין מאַרק און דעקלאַמירען בּיים שיין פון דער לבנה: „ציון, ציון", „החמלה", „יונה הומיה"...

און דערבּיי וואַרפען פערבּענקטע אויגען אין די געוועלבּער אַריין, וואו כּלה־מיידליך זיצען... אַ משׂכּיל וועט דורכפאָהרען פון ערגיץ. וועט זאָגען:

— דאָס ערשטע — מען עסט נישט! יודען עסען נישט! איהר זאָלט זעהען, ווי מען עסט בּיי די אומות העולם!

און די קליידער וועט מען אונטערהאַקען!

און פון דעסטוועגען בּעקום איך שׂכר השׂכּלה!

— — — — — — —

דאָ מוז איך אָבּער איבּערהאַקען אויף אַ ווײַלע און מאַכען אַ קליינעם שפּרונג אין דער צייט — צוריק. און דערנאָך אַ גרויסען שפּרייז פאָרוועריטס. קיין טענה צו מיר קענט איהר נישט האָבּען. איך שרייב ניט קיין אויטאָבּיאָגראַפיע, אַפילו נישט קיין חראָנאָלאָגישע ערינערונגען. איך וויל אַייך נור איבּערגעבּען אַ בּינטעל שליסעליך צו מיינע זאַכען.

און אַ שפּרונג צוריק מוז איך געבּען, ווייל איך האָב אויפ'ן וועג, אין אַיילעניש, אַ מלמד פערלוירען. און דוקא אַ יוד אַ הוי־כען, וואָס דאַרף זיין שווער צו פערליערען, און מיט אַיין (בּיי אונז ווענינסטענס) אונגעוועהנליכע בּיי־פּרנסה, וואָס האָט געדאַרפט בּלייבּען אין זכּרון — אַ טאַבּיק־שטויסער געווען! פריהער האָט עס געטהון די רבּי'צין, איז זי קראַנק געוואָרען און קרענקט שוין אַ צייט, — ליגט זי און קרעכצט. ער שטויסט טאַבּיק און הערט, ווי מיר לערנען בּיים טיש. איז ער אַ למדן אַ גרויסער, זאָגט אונז פאָר אויסווייניג גאַנצע סוגיא'ס, און — אַ גרויסער פּשטן: הייב איך מיך אָן צו פּשטלין, — „אַהאַ, קריכט שוין בּיי בּוי־בּעריק!" זאָגט ער עס נור, שאַד נישט. איך האָב אָבּער מורא,

ער זאָל נישט צוקומען, נישט לײגען די פֿינגער אויף דער גמרא. חער יוד איז פֿול טאַביק, קומט ער צו, הייב איך אָן צו ניעסען. און האָט זעקס פֿינגער אין יעדער האַנד, האָב איך מורא פֿאַר זיין האַנד! בין איך אַ גאַנצען זמן, אַזוי ווי ער וויל, אַ פּשטן...

בעפֿרייט פֿון טאַביק און זעקס פֿינגער, מעג איך שוין טהון דעם שפּרונג פֿאָראויס, און אויך אַ גאַר שפּעטערע מעשה פֿערציילען. די מעשה, וואָס קומט מיר אויפֿ'ן זינען, ווען איך גיב נור אַ טראַכט וועגען השכלה...

— — — — — — — —

עס איז שוין לאַנג נאָך דער השכלה-צייט. מען האָט זיך פֿון איהר שוין אָבגעזאָגט. מען קוקט שוין אויף איהר, ווי אין דער צייט פֿון שמאָלע קליידער — אויף אַ קרינאָלינע, מען בעשולדיגט זי: נישט צוגעפֿיהרט וואַסער און זאַלצען צו די וואָרצלען, נישט לופֿט און ליכט — צו די צווייגען, — נור אָבגעריסען צווייגליך און אַריינגעזעצט אין פֿרעמדע שטאַמען. אויף קלאָר, ווי אַנדערש, ווייסט מען נישט... אָבער יענער וועג איז קיין וועג נישט געוועזען...

און איך בין שוין איין אַלטער שרייבער. עטאַפּען דורכגעמאַכט:

חבר-דינעזאָן האָט אָבגעדרוקט די „בעקאַנטע בילדער"; קיין גראָשען נישט צוריקגעזעהען. איך האָב מיט הילף פֿון גוטע מענשען אַרויסגעגעבען דריי בענדער „יודישע ביבליאָטעק"; צוגאַנגען ווי זאַלץ אין וואַסער — צוזאַמען מיט'ן אויסגעלײגטען קאַפּיטאַל. שוין נאָך די יום-טוב בלעטליך. וואָס די ראַדיקאַלע יוגענד האָט פֿערטהיילט, געלד נישט אָבגענומען און, נאַטירליך, נישט אָבגעשיקט. און — שוין נאָכען יובילעאום.

מיין אַדרעסע: וואַרשוי, צעגלאַנא נו׳ 1. — די „פּערציסטען נעסט"... שוין, הייסט עס, אַ שוהלע געמאַכט.

אַ חדר געדאַט און — אַליין געבליבען. נע ונד דאָס פֿאָלק בפֿרט זיין באָהעם — יונגע שרייבער. אַוועק און מיט געמען!

און נעמען, דאָס מוז איך דרך אַגב בעמערקען (דאָס „דרך אַגב" — מיט'ן מאמר המוסגר זענען מיין שוואַכקייט!) נעמען האָבען בעקומען, לייט זענען געוואָרען — די „קונדיסים" פֿון חדר.

די, וואָס האָבען נישט געלאָזט זיך פיהרען! די אַנדערע, וואָס האָבען אַזוי גערן זיך אונטערגעגעבען דער צענזור, געשטופּט דאָס מאַנוסקריפּט צו מיין בלײשטיפט, — זאָל גאָט זיך אויף זיי דערבאַרעמען!

איך האָב זאָמען געשטרייט, איבער זיי שבֿעה נקיים געזעסען, און קוים זיך עפּיס דערוואַרט. בעווייזט זיך אַ קעפּיל, עס שפּאַלט קוים די ערד, איך גיב שוין אַיין אָנהאַלטעניש, אַיין אָנשפּאַרעניש, זאָל עס נישט קריכען אַרום איבער דער ערד. אַרויף, צו דער הייך! דרעַנגליך אונטערגעשפּאַרט!

די דרעַנגליך זענען געבליבען!

בין איך אַליין. מען קומט נור צו מיר נאָך „סמיכות“...

איז שוין אָבער לאַנג נאָכען „עת לטעת“, קליין דאָס גערטיל, אָבער שוין ווילד אָנגעוואַקסען, עת לעקור נטוע... זאָגט מען: איך טרייב די יונגע טאַלענטען. געהט מען מעהר צום גוט־האַרציגען דינעסאָן; ער זאָגט נישט אָב אַזוי געשווינד דאָס לעבען. נור די ביי זיך שטאַרקערע קומען. און מיט אַ חנ־דיל: אָן אַייך ווענד זיך עס! זאָגט איהר: נישט! צערברעך איך די פעדער. און אין די אויגען פלאַמט די זיכערקייט פון געניען אָדער גראָפאָמאַנען: דו וועסט נישט קאָנען זאָגען: נישט!

קלינגט מען אַמאָל. מען רייסט מיר אַיין אַרבייט איבער. מילא, פיללייכט, בעווייזט דאָך עפּיס! איך עפען. אָהן אַ „גוט מאָרגען“ שפּרייזען מיר פאַרביי דריי געשטאַלטען. אין פּאָרצימער איז טונקעל, געווען איז אויך אַ טונקעלער טאָג; דאָך זעה איך: אַ מיידעל, אַ ביינ־ג פּנים, גלאַט פערקעמט, אָהן אַ הוט, לאַנגע הענד באָמבלען זיך אַרום קערפּער. הילכיגע, הער איך, אָבצאַסען, היכע; זי וואַקעלט זיך אויף זיי... נאָך איהר — אַ מאָדנע־לאַנגער בחור אין אַ האַרטען קאַפּעליוש, אַיין אַרומגעבונדענע באַק, שוואַרצע הענד; נאָך דעם — אַ דיקער, אַיין אַראָבגעזעצטער, אין אַ וויכען הוט מיט ברייטע רענדער: אַיין פליגעל ליגט מיט'ן זוים אויפ'ן אַקסעל, און אחרון אחרון חביב — אַ מאַנוסקריפּט אונטערן אָרים — דער מחבר אַליין. אַ קליינס, אַ דאַרס, אַ פּיצעלס... און מען שפּרייזט פאַרביי אין שטוב אַריין. איך בלייב און פערמאַך די טהיר. אַז איך קום אַריין, זיצען שוין די

בחורים ביים טיש, דער הויכער און דער דיקער מיט די גאָמבים אויף די הענד אָנגעשפאַרט, גרייט צו הערען. דער „דיכטער" מיט'ן מאַנוסקריפּט ביים פּנים: אַזוי קורזיכטיג איז ער אָן אָהן אַ בריל, און די מויד שפּרייזט איבער דער שטוב, די אָבצאַסען הילכען, די לאַנגע הענד באָמבלען זיך, — קוים איך בעוויז זיך, נאָך נישט רעכט געזעצט זיך אויפ'ן שעזלאָנג, ווי־זאַ־ווי דעם טיש, זי קאָמאַנדיערט שוין:

— לעז!

און שיקט אַ הייסען בליק צום דיכטערס אַקסעל. הייבט ער אָן:

„דער צייט־גייסט".

און לעזט און צוהיצט זיך, און צוזינגט זיך אינ'ם לעזען...

די בחורים — איינגעהערט און איבערגעבויגען — שלינגען; דאָס מיידעל גע͏ֳדט שוין אויף די שפּיץ פינגער, קיין וואָרט נישט צו פערליערען...

און דער „צייט גייסט" וואַקסט...

נאַטירליך, נישט יענער, דער השכּלה'שער, די אַלטע קרינאָלינע... נור — דער ראַדיקאַלער!

ערגיץ, צווישען הימעל און ערד שטעהט אָדער העְנגט אַ זייגער. דער וועלט־זייגער. דער וועלט־זייגער שלאָגט: שטונדען האַלבע, פירטעל שטונדען, דאַכט זיך מינוטען אויך...

דער הימעל — שוואַרץ: בעדעקט מיט שוואַרצען. אַ שווערער, בלייערנער וואָלקען פערשטעלט אַ פערחלי'שטע זון...

גיט דער זייגער אַ קלונג, גיט זיך אַ חאַפּ אויף די זון, לאָזט אַראָב אַ שטראַהל, ווי אַ שפּיזעל, לעכערט די חמאַרע, פאַלט אויפ'ן קאָפּ פון צייט־גייסט, און ער גיט אַ ציטער און אַ וואַקס. אַ שטראַהל — אַ שפּיזעל, אַ ציטער און אַ וואַקס — אויף אַ האַלבען, אויף אַ גאַנצען אַרשין מיט אַמאָל! רוחות — שטיקער שוואַרצער וואָלקען רייסען זיך אַראָב, פליהען מיט גרימצאָרן צו די ווייזער, פערציעפען זיי מיט די פליגעל, ווילען אָבשטעלען. עס העלפט נישט! זיי רייסען זיך נור די פליגעל אָב. קרעכצען פון אָהנמעכטיגען צאָרן און פערפליהען זיך ערגיץ פאַר שאַנד. דעם וועלט־זייגער קען מען פערהאַלטען, אָבשטעלען — נישט!

שלאָגט ער, פֿאַלען שפּיזליך, וואַקסט דער צייט־גייסט און וואַקסט...

אויף אַ וויעזע שטעהט ער, אויף אַ גרינער און וואַקסט! און אָט, שוין איבערגעוואַקסען די בערגליך, די גרויסע בערג — הימאַלאַיען און קאַרפּאַטען! אָט, שוין מיט׳ן קאָפּ אין וואָלקען אַריין! דורכגעלעכערט! שטיקער וואָלקען פֿאַלען אַראָב אין מדבר אַריין... עס איז איהם ווענינ; דער זייגער קלינגט, אַ שפּיזעל שטיכט, ער וואַקסט. שוין אַרויף צום ערשטען הימעל, צום צווייטען הימעל... אַזוי וועט ער דורכלעכערן אַלע זיבען הימעל...

און עס פֿאַלט מיך אָן אַ שרעק פֿאַר׳ן רבונו של עולם... נאָך אַ פּאָר קלינג, נאָך אַ פּאָר שפּיזלען, דערגרייכט ער צום כסא הכבוד... קעהרט איהם איבער!

צום גליק — אַיין ענדערונג...

אומגעריכט האָט ער, דער צייט־גייסט, דעם קאָפּ אַראָבגע־בויגען און אויף דער גרינער וויזע אַ קליין־חנודיג שמעקענדיג בלאָה־בלימעל דערזעהען... אַ זיסער שמייכעל צוגיעסט זיך איבער זיין שטרענג געזיכט... ער, וואָס דאַרף דעם כסא הכבוד שטירצען, שמייכעלט, בייגט זיך, בייגט זיך אַיין, שטרעקט אויס די האַנד, רייסט אָב...

און ער וואָלט זיכער דאָס בלימעל צו די ליפּען געחאַפּט, ווענינסטענס צו דער נאָז, ווען עפּיס פֿון מיר אַרויס גיט נישט אַ געשריי:

— גענוג!

די בחורים שפּרינגען אויף, די מויד, — דאָס בלימעל אויף די הויכע אָבצאַסען! — ווענדט זיך צו מיר, אייזיג־קאַלט־שניידענדיג:

— געוואוסט! אַז דער יונגער פּושקין איז געקומען צום אַלטען זשוקאָווסקי, האָט ער איהם אויך אַזוי אויפגענומען.

און גיפטיג:

— אויך אַזוי פֿערשטאַנען...

און — אַרויסגעשפּריזט, ווי געקומען... די בחורים נאָך איהר!

— — — — — — —

אָט דאָס איז די מעשׂה, וואָס קומט מיר שטענדיג אויף די געדאַנקען וועגען יענער השׂכּלה צייט... אַלץ מוז זיך ביי אונז ענדיגען מיט'ן „בּלימעל“, אַלץ איינס, אויף נידריגע צי הויכע אָפּ־צאַסען, און אַזוי וועט זיי, כּל זמן... אָבער וועגען דעם גאָר צו לעצט, ווען איך וועל מיר אַליין קלאָר ווערען...

און ווירקליך:

איך קריך קוים אַריין מיט אַ פוס אין דער „בּעווענונג“. צו־ליעב סכּות, וועגען וועלכע עס וועט קומען אין קינפטיגען פּרק, ווער איך אינם לעפיל וואַרים וואַסער נישט דערטרונקען! געוועזען אַ דוד שיפמאַן, געוועזענער טאַביק־פערלעגער, ביי וועלכען איך האָב צו 6 יאָהר טערקישען טיטין געקויפט, פאַר 45 גראָשען, וואָס איך האָב פּורים־געלד בּעקומען, אַ פירטיל, און האָב אָנגעהויבען רייכערן... און וואָס האָט זיך, אַז קראָנענבערגס טיטין־מאָנאָפּאָל איז קאַסירט געוואָרען, זיך אַליין אַ קראָם געעפענט, מיט שרייב־געצייג און השׂכּלה־ספרים אַלס צולאָג, און איז דאַצו לעהרער געוואָרען פון לשון הקודש, — פון דעם דוד שיפמאַנ'ס „פּקוד פּקדתּי“ ענטלויף איך, ווי פאַר פייער; לאַנגווייליג! בּיים קליינעם הויקעריל שטערן, דעם גרויסען שטערינס אַ זוהן, וואָס איז גע־קומען לערנען דייטש פון אָלענדאָרף אַרויס: „גוט מאָרגען, הער!“ „ווי זינד זי געשלאַפען?“ „גוט“ – לערן איך — פראָפעראַנץ־שפּיעל. „אַ מענש איז ניט מחויב צו וויסען, ווי אַ שטיוועל הייסט אויף כּמה לשונות“... דעם ערגסטען אַיינדרוק מאַכט אויף מיר יעקב רייפ־מאַן. אַ מענש געפינט גרייזען אין תּנ"ך, מעהר ראשי תּיבות ווי אין „פּרי מגדים“, און וואַשט זיך ניט מיט אַ קוואָרט, וואָס האָט אַ געשפּרונגענע ראַנד און טראָגט אַ טלית־קטן...

איז נאָך ווייניג, קום איך אַמאָל צו איהם, ער איז נישט דאָ, און אויפ'ן טיש וואַלגערן זיך פּאַפּיערליך אַרום... מאַטעריאַל צו זיין אויטאָביאָגראַפיע... לעז איך, ווייזט זיך אויס, אַז ער איז צוויי מאָל געבּוירען געוואָרען, און בּיידע מאָל אונגליקליך: איין מאָל — יום כּפּור, ווען אַ פיש אין וואַסער ציטערט און די כּנסת ישׂראל צוגעדט אין טרערען און איז פול תּשובֿה און חרטה, און דאָס צווייטע מאָל נאָך ערגער — תּשעה באבֿ! ווען די כּנסת ישׂראל איז אָנגעטהון שוואַרץ, אַרומגעהילט שוואַרץ און בּרומט ווי אַ טויב.

און דאַרויף קומט ער אַריין, דער הויכער, שוואַרץ-בעוואַקסענער ייד און שמייכעלט:

— אַהאַ? שוין געשריבן?

איז נאָך ווייניג... מוז ער אונז נאָך פאָרלעזן אַ שיר. ער, דער ביכער-וואָרים, וואָס לאָזט ביי זיך אין שטוב קיין לופציג נישט עפענען און עטעמט שאָטן מיט ביכער-שטויב, דערזעהט פלוצלינג אין חלום — אַ ווייַנגאָרטן, אין ווייַנגאָרטן — אַלערליי פירות און וועגן שיינע, און „בלומען מיט רויזען" (פרחים עם שושנים", — דער פערז איז אַ — דריי-ווערטערדיגער!) און אויף די וועגן — אָה, גליקליכע צייטן! — שפּאַצירען געאָרעמט (שלובי זרוע) דאַכט זיך, די בלוטיגסטע שונאים! דהיינו: איינער וואָס צייהלט יסודות פיער און אַ צווייטער, וואָס שווערט אויף זיבען און זיבציג...

מיין רוסישער לעהרער, מיט די קליינע בלאַסע אייגעליך און מיט׳ן בראַנפען-מויל האָט מיך געוויס נישט צוגעצויגען, זיין גרעטש-גראַמאַטיק האָט מיך נישט גענומען... אָבער קוים האָט דער צייטגייסט זיינע פליגעל צושפּרייט, דער וועלט-זייגער האָט געקלונגען, בעקום איך שכר-השכלה אויף די טונקעלע טרעפּ. — אַלע טרעפּ אין זאַמושץ זענען טונקעלע; איים ענגשאַפט. און איך בין אויף די טרעפּ איין יונגעל, מיט ברענענדיגע אויגען, אויף דריי שוועסטער מיידליך!

און איינמאָל, איך עלוי „מאָנישׁ", וואָס קלער פון גאָר נישט, וויים פון גאָר נישט, לויף, אייגענטליך — פליה אַראָב פ׳ן די טרעפּ, מיט דריי אָנגעשמיערטע בייגעל אין קעשענע פאַר׳ן אָרים-בחור, אין בית-המדרש אַריין. איך הער טריט אַקעגען. טריט אַרויף, לייכטע, פלינקע! און באַלד גיט מיר אַ שימער פאַר די אויגען אַ פּאָר ווייסע, נאַקיטע אָרימס, גיט אַ בליץ פון אַ פּאָר פלאַמיגע אויגען, — נאַקיט ווייסע הענד וואַרפען זיך מיר אַרום האַלז, אַ הייסער אָטעם יאָגט אין פּנים אַריין... און אַ האַרציג געבעט:

— לאָמיר זיך ליעב האָבען, ליבוש׳ל...

און אַז איך, — דאָס ערשטע מאָל! — שפּרינג אָב, צוטומעלט,

צושראָקן, מאַכט מיין קליינע לילית, די מיטעלע צווישן די דריי שוועסטער, טיף געקרענקט, שווער בעליידיגט און שאַרף-וואָרע־נענדיג:

– אַ–זוי?! גײ איך צו יונה'ציען... אין רייט-שוהל אַריין!

זי ווייסט, וואו יונה'ציע איז... און ליעב האָבען מוז זי. בעפאַלט מיך אַ שרעק פאַר איהר, שריי איך אויס:

– חס ושלום! ווילדע ציגע, זאָלסט דיך נישט דערוועגען! אַ... אַ פאַסקודניאַק!

– האָב זשע דו מיך ליעב!

מוז איך בעשטעהען...

קושי מיר' זיך נאַריש-קינדיש מיט געמאַכטער היץ... איהרע אויגען אַפילו – לעשען זיך, די אַרומגעוואָרפענע הענד – קיהלער, שלאַבעריגער געוואָרען. פיללייכט דאַרף זי ליעבען, אָבער נישט מיך...

און דאָך, מען טרעפט זיך, מען קושט זיך... אַז אָבגע־רעדט! און לילית פערלאַנגט, און מאַניש שווערט... נישט אַזוי הויך! עס קומט נישט אַזוי ווייט, עס ענדיגט זיך דעריבער נישט מיט'ן „בעזים יין דער הייך". און די בעגעגענישען ווערען וואָס אַמאָל זעלטענער... וויל –

וויל עס געהט נישט אַוועק אַ וואָך, און איך טרעף מיך מיט דער עלטערער, מיט מיין כלה פון דער חורבה. מיר בלייבען ביידע שטעהען, ביידע עפּיס גערידהרט, אונשולדיג-ליעב בעוועגט. קו־קען זיך, געגענזייטיג, קינדיש שטיל און ליעב, אין די אויגען אַריין. פויזע. רייסט זי איבער די ערשטע:

– ווייסט וואָס, ליבושיל, דאַרפסט לערנען...

און שטאָקט אַ ביסעל און ענדיגט:

– פוילישׂ!

ענטפער איך, עפּיס מאָדנע שטיל, אַליין ניט וויסענדיג פאַר וואָס:

– לערנען קען איך!

און ווירקליך – אויסגעלערנט זיך אין בית המדרש, אויף טוגענדהאָלדס: „וואַלנאַ הרזקאָוואָץ" פון די שערים אַראָב, ווי שפּע־

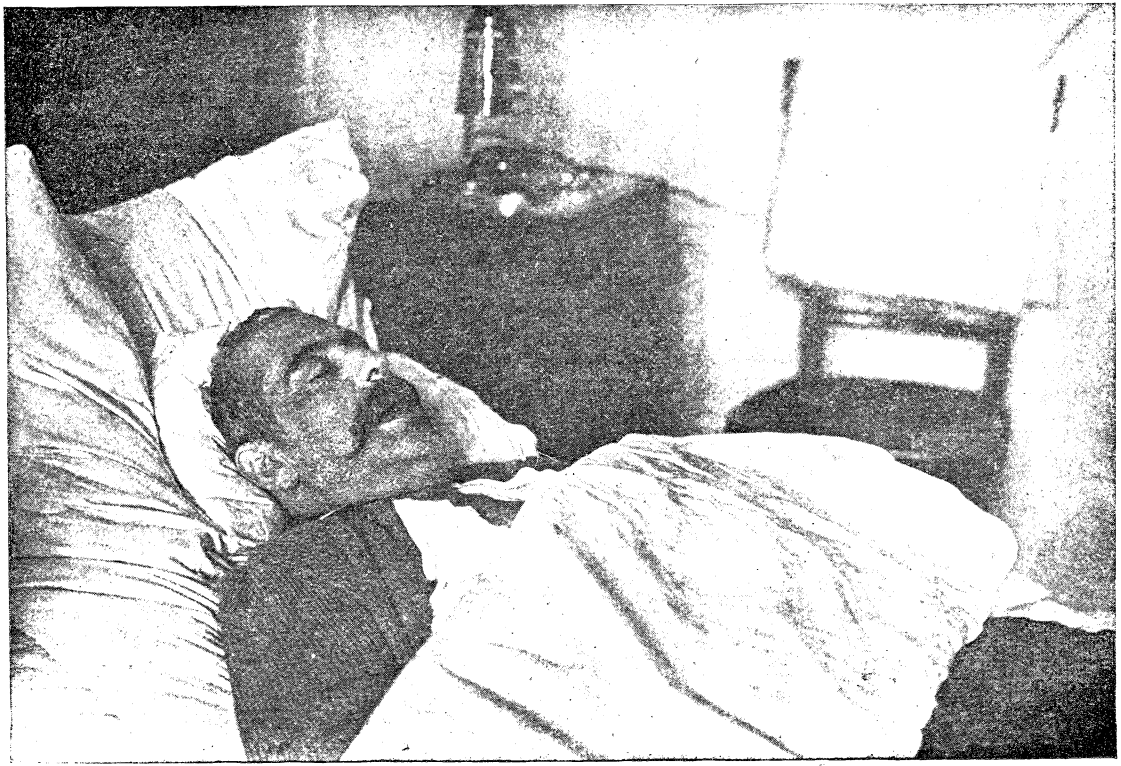

י. ל. פרץ אויפן טויטן בעט

טער עטוואָס דייטש און רוסיש... פֿרעגט זי, צי איך וועל פֿער־שטעהען?

— „אַוודאי!“ פּאַסט אַנדערש, אַז אַ מיידעל פֿרעגט? ווערט זי מיר אַ ביסעל באַרגען. זי ווערט מיר געבען קאָרזשעניאָווסקים „קאַליקאַציע“. אויב איך וועל עפּיס פֿאָרט נישט פֿערשטעהן, זאָל איך אַריין קומען, זי פֿרעגען. ווערט מיר עפּיס וואַרים אַרום האַרץ:

— אַדרבא! אַוודאי וועל איך נישט אַלץ פֿערשטעהען!

און גיב צו מיט פֿרייד:

— און איך וועל דיך לערנען לשון־קודש.

— גוט! און רייטעלט זיך און וויטער אַ פּויזע. איך רייס אי־בער, און פֿרעג, און עפּיס נישט מיט מיין קול, נאָך שטילער ווי פֿריהער:

— ביזט אויף מיר בייז?

זי פֿרעגט, מכלומרשט פֿערוואונדערט:

— פֿאַר וואָס?

— פֿון חתן־כלה שפּיעל... פֿאַרן שטיינדיל!

זי איז עס מבטל:

— אי־י־י!

האָט שוין לאַנג פֿערגעסען... אָבער אַ צייכען האָט זי נאָך. געוויזט מיר די באַק:

— זעהסט?

טונקעל, שווער צו זעהען, לעג איך צו אַ ציטעריגען פֿינגער און בערידער, קוים, קוים... זי רייטעלט זיך.

— ווילסט — מאַכט זיך ליעב קינדיש — מעגסטו אויף דעם אָרט אַ קוש טהון!

לעג איך די ליפּען צו, ציטערן זיי מעהר פֿאַרן פֿינגער! זי נעמט דעם קאָפּ צוריק, און גערידערט:

— ווייסט, אַ האָהר ווען דו טרעפֿסט העכער, וואָלט מיר אויסגעדרונגען אַיין אויג.

— חס ושלום!

– יאָ, יאָ! דער טאַטע זאָגט און די מאַמע זאָגט. און, עטוואָס טרויעריגער שמייכלענדיג:

– און ווער וואָלט מיך גענומען מיט איין אויג?

שריי איך אויס:

– איך! איך!

זי פֿרעגט, עטוואָס נאָכטראַכטענדיג:

– און וואָלסט מיך ליעב געהאַט מיט איין אויג?

שריי איך אויס:

– אייביג, ווי איך בין אַ יוד!

און נעם זי אַרום און דריק זי אַזוי האַרציג צו צום האַרץ.

און וואונדער מיך: וואָס טהו איך? און ווי קומען צו מיר די ווערטער, און דאָס צערטליכקייט? און די שטימע, – וואָס ציטערט זי אַזוי, די שטימע? און דאָס מיידעל, וואָס ציטערט אַזוי? און וואָס לייכטען איהר אַזוי די אויגען אין דער פֿינסטער?

– – – – – – – –

די דריטע שוועסטער; די יונגסטע. אַ „יונגע ציעג“, ווי מען זאָגט אין זאַמושץ. דייטש: באַקפֿיש! און אַ ברוסט ליידענדע, פֿון וואָס איך ווער ערשט שפּעטער געוואָהר. און שלאַנק, עטוואָס איבערגעבויגען. און עפּיס אַזוינע ליעבהאַרציגע אויגען גרויסע; גאָר גרויסע שוואַרץ-אַפּעל, עפּיס ליכט-דורשטיגע, ליכט-זויגענדיגע, שטענדיג פֿערוואונדערטע, עפּיס פֿרעגענדיגע, אָדער – (ווי איך פֿיהל יעצט), זיך בעשטענדיג געזעגענענדיגע...

זי, אַז זי טרעפֿט מיך אויף די טרעפּ, בלייבט שטעהען, רוקט זיך מיטן רוקען האַרט צו דער וואַנד, בלייבט שטעהן אָנגעשפּאַרט מיט די הענד הינטער זיך אָן געלענדער, איך, נישט ווילענדיג, הייב אָן געהען לאַנגזאַמער, זי קוקט אויף מיר, ביז איך געה פֿאַרביי, מיט די גרויסע אויגען און קוקט מיר נאָך אַ לאַנגע ווײַלע, ביז איך קום אַראָב.

און קום איך אַריין צו זיי, אָדער זי צו אונז, זעצט זי זיך ערגיץ אין אַ פֿערשאָטענעם ווינקעלע און קוקט שטיל אויף מיר פֿון דאָרט... זיס-שמערצליך בעריהרען זיי מיך, די גרויסע, וואָס אַמאָל גרעסער ווערענדיגע אויגען.

אָבער וואָס מיינט זי דערמיט?

די עלטסטע שוועסטער, מיין חורבה־כלה, רוימט מיר אַמאָל צוּ:

– נעביך אַ קראַנקע...

זאָגט אויף וואָס, ווערט מיך נאָך שמערצליכער...

ווערט זי ערנסט קראַנק... איך קום אַמאָל אַריין – אַלץ דאָס זעלבע קוקען, און מיין זעלבער זיסער שמערץ...

פּאַר גסיסה, איך בין גראָד הערביי, וויל זי פלוצלינג, אַלע זאָלען אַרויסגעהן, אויסער מיר. זי האָט מיר עפּיס צו זאָגען, אונטער פיער אויגען. מען טהוט איהר צוליעב. איך בלייב מיט איהר אַליין און ציטער אינערליך... זי ווינקט מיר: נענטער, נאָך נענטער... איך בין שוין ביים בעט... „נאָך נענטער" איך בויג מיר איבער'ן בעט...

– ווייסט, – מאַכט זי זעהר, זעהר שטיל, מיר דאַכט: בלעטליך רוישען: מיין האַרץ הערט, נישט דאָס אויער – ווייסט, איך ליעב דעם טאַטען, די מאַמען... דעם ברודער... די שוועסטער... און דיך – מעהר פאַר אַלע! – –

און בעט נאָך שטילער:

– גיב מיר אַ קוש אין שטערען אַריין!

און, איידער איך פערשטעה:

– אין מויל אַריין נישט, מיין לייבעע איז געפעהרליך!...

איך קוש זי אויף די ליפּען...

– – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – –

איך וויל, איבערהיפּענדיג אַ שטיק צייט, צו וועלכער איך וועל צוריק קומען, פערענדיגען די „דריי־שוועסטער־ליעבע"...

די יונגסטע – געשטאָרבען...

די מיטעלע האָב איך, צוליעב דער עלטערער, פערגעסען... ווי זי זאָגט און וואַרפט מיר פאָר: פערראָטען... די שבועות געבראָכען...

איז זי בייז, זידעלט מיך... אין בריעף.

מייד איך זי אויס, שיקט זי מיר מיט׳ן דיענסטמיידעל געהיימע בריוולעך: ווי הייסט? וואָס טייטש?

אין אַ שטיפערישען מאָמענט, ווען די שטיפערישע מוזע, פון וועלכער איך הייב נאָך, אייגענטליך, נישט אָן צו ווייסען, בעפאַלט מיך, ענטפער איך איהר אין גראַמען:

„האָסט צו מיר אַ טענה, איך האָב דיך געקושט,
„גלייב ס׳איז געווען אַ שגעון...
„זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא,
„איך וואָלט מיך בעגאַנגען דעראָהן...

גאַנץ זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא...
גלייב. נישט דיין איז דער כשוף,
וואַרט, אפשר קומט ער צוריק, דער שגעון,
דערווייל אָבער בין איך מיושב...

אַ חטאת נעורים, וואָס איך האָב שפּעטער ביי מיין פעטער געפונען, שטאַרק פעררירכט און, ליידער, אין יוביליאום-אויסגאַבע „פערעפענטליכט"...

אָבער — זי האָט זיך אין קורצען געטרייסט.

די עלטסטע, דאָס „רייניגקייט" איז, נאָך איידער זי האָט זיך אויסגעלערנט לשון קודש, — אַ כלה געוואָרען, נישט מיט מיר! פון „רוסלאַנד".

די תנאים זענען געווען אין מיט ווענ אין אוסטילע... ביי איהר אָפפאָהרען בין איך אין דער היים נישט געווען. דער טאַטע האָט מיך פלוצלינג (איך ווייס נישט, אויב צופעליג) מיטגענומען אין וואַלד אַריין, וואו ער האָט ביימער געהאַקט, נישט ווייט פון אוסטילע.

ער רעדט מיר איין: (צו וואָס? איך וויל דען נישט פאָהרען?) „וועסט זעהען אַ וואַלד, וועסט ווערען און טויגען צום געשעפט, וועסט דו בלייבען!" — צום געשעפט האָב איך, זעהט אויס, נישט געטויגט. אָבער געמאַכט די ערשטע בעקאַנטשאַפט מיט וואַלד און מיט׳ן טייך בוג.

אָנפאַנגס — אַ לאַנגווײליגער וועג. בערגליך און טאָלען...

„יעלו הרים ירדו בקעות“ טראַכט איך: גאָר נישט אַזוי אַנגענעהם! און פון ביידע זייטען וועג פלאַכע, אָבגעשניטענע פעל־דער, דאָס שוואַרץ־שטעכענדיגע שטרוי אויפ'ן פעלד, דערמאָנט מיך אָן יונה־ציעס און דיעדים שלעכט געאַלטער „מאָרדע“...

פאַמעליך הייבט אָבער אָן אָנצוקומען, און אַליץ נענטער און נענטער, אַ גערויש, וואָס שטאַרקט זיך, האַפט אַרום... מיין איך און פרעג איבער:

אַ וואַסער?

— ניין — זאָגט דער טאַטע — דער וואַלד, וואָס קומט אונז אַקעגען... (זיין אויסדרוק).

איך שטוין:

— ווי אַזוי רוישט עס אַ וואַלד?

— מיט די צווייגען, מיט די בלעטער, וואָס דער ווינד בעוועגט. (געזאָגט האָט ער: ריהרט)

— אַהאַ!

און באַלד קומט אָן דער וואַלד. מיר פאָהרען אַריין, איך בלייב פערכשופט; אַזוינע גבורים, אַזוינע ריעזען! איך פאַל ביי מיר אָב...

— ווי אַלט איז אַזאַ בוים?

דער טאַטע אַליין ווייסט נישט!

— זעהר אַלט...

— וואָס פאַר אַ ביימער זענען עס?

— סאָסנעס... פון אַזוינע הויכע סאָסנעס מאַכט מען מאַטשטען (זעגעל־ביימער) צו שיפען... דאָס געהט אַוועק וויט, וויט...

— ווי אַזוי?

— שווימט איבערן וואַסער. פון בוג, וואָס וועסט זעהען, צו דער ווייכסעל, פון דער ווייכסעל צום ים אין דאַנציג, פון דאָרט — אויף אַנדערע ימים...

— דאָס שטיק וואַלד אָבער איז נאָך נישט פערקויפט... איך האַק ווייטער אַ ביסעל דעמבים...

און אַז איך קום צו די דעמבים און דערזעה, ווי אַ קליינער פייער האַפּט אַ האַק און גיט אַ זעץ אַריין אין אַ דעמב, רייסט זיך מיר עפּיס אָב אין האַרץ. געקומען אויפ'ן אָרט, לויף איך צושראָקען און צורודערט, און מיט אַ געוויין אין האַרץ אין „שרייבערס" שטיבעל אַריין, וואַרף מיך אויף זיין בעט און גראָב אַיין דאָס פלאַמענדיגע פּנים אין קישען און ציטער, ביז דאָס מיעדקייט איז גובר, און שלאָף אַיין, און שלאָף ביז צו מאָרגענס... צו מאָרגענס, איך כאַפּ מיך אויף:

— וואו איז דער טאַטע?

דער שרייבער שמייכעלט עפּיס אונטער די וואָנסען:

— אַריינגעפאָהרען קיין אוסטילע... פאַרנאַכט צוריק קומען. ווילסט אפשר אין וואַלד אַריין?

איך שאָקעל מיך אָב:

— ניין...

אַז דער ווינד יאָגט אָן פון וואַלד אַ זעץ פון אַ האַק אָן אַ בוים, ציטער איך.

פאַרנאַכט קומט דער טאַטע צוריק:

— מזל טוב! קוקט אויף מיר פריפּענדיג.

מיין כלה פון חורבה איז אַ ווירקליכע כלה געוואָרען; ווי געזאָגט, נישט מיט מיר...

— — — — — — — — —

קיין טראַגעדיע איז עס נישט געווען. נישט קיין שטאָלערנע שטאַפּע האָט זיך איבערגעבראָכען, — אַ בינטעל לבנה-שטראַהלען! צום וואַלד האָב איך מיך צוגעזעגענט. שפּעטער צום בוג צוגעפאָהרען. פון בוג און דער ווייכסעל, וואָס איך האָב שפּעטער געזעהען ביי ראחיוו, איז געוואָרען „דער דיבוק"...

די סבות, וואָס האָבען מיך אָבגעהאַלטען פון השכלה, קומען אין קינפטיגען פּרק. דאָ מוז איך נאָך מאַכען אַ פּאָסט-סקריפּטום וועגען אַ פאַל מיט ר' משה וואַהל, וואָס איך האָב פּערזענליך געהאַט; אַ פאַל, וואָס איך האָב ביי זיין פּאָרטרעטירען פאַר איהם קיין פּלאַץ נישט געהאַט, און קען איהם דאָ נישט פערפעהלען.

אַ גאַנץ געהענדיג יאָהר דאַווינט ר' משה וואהל ביי זיך אין מנין, אין בית-דין-שטוב. אין שוהל אַריין קומט ער נור צו „כל

נדרי" און יעדען ערב־ראש־חודש צו יום־כפור־קטן.

איינמאָל, אַ פנים צו פּריה געקומען, די שוהל נאָך פערמאַכט. דאָס שוהל־ און בית המדרש־הויז — ווי בעשריבען „אין פּאָליש אויף דער קייט". געגעדט ער אויף אַ ווײַלע אַרויף אין בית המדרש אַריין, שטעלט זיך אַריינקוקען אין אַ ספר, בײַ דער לינקער מזרח־וואַנד אין אָרון־קודש־ווינקעל. שטענדיג שטעהט דאָ אונזער תּם, דער אַזוי גערופענער „יהושע בהמה", וואָס גליסט און האָפט אַלץ צו'ן אַ כתב הרבנות, און מיר, חברה, שיקען איהם פון צייט צו צייט אונטער — געפעלשטע, און ער, ווי שוין דערמאַנט, לויפט צום ווייב פרעגען, צי ער זאָל פאָהרען, צי עס לוינט ?... טראָגט ער אויך אַזאַ כפּאָדיקיל און אַיין אַטלעסען קאַפּאָטקעלע... קום איך אַריין, אַהאַ דער תּם! שלייך מיר צו אויף די נעגיל — מעסט איהם אויס פון הינטען אַ מתנת־יד, נישט וועה צו טהון, צום שפּאַס, — דרעהט זיך אום — ר' משה וואהל, און איך בלייב — פערשטיינערט.

און ער ווענד זיך אום צושמייכעלט:

— ווּעמען האָסט עס געמיינט, קונדאַס?

שפּריצען מיר שוין טרערען פון די אויגען.

— האָסט חרטה?

אַ שאלה! רעדען אָבער קען איך נישט; דאָס לשון אָבגענומען.

— ווילסט, איך זאָל דיר מוחל זיין? ווילסט אַ תּשובה?

נאָך אַלץ אָהן לשון, שאָקעל איך, קוים צו מיט'ן קאָפּ.

— זאָג זשע מיר צו, אַז דו וועסט שוין קיינמאָל אויף קיינעם קיין האַנד נישט אויפהייבען...

איך וויל געבען די האַנד; „ניין, תּקיעת כף — נישט..."

— — — — — — — —

און וואָרט האָב איך געהאַלטען... און אויסער איין מאָל, איין־איינציג מאָל, ווען בעהערשען זיך וואָלט שוין געווען איבערמענשליך, האָב איך נאָך ביז היינט אויף קיינעם קיין האַנד נישט אויפגעהויבען, נישט אָבצוגעבען און אַפילו נישט זיך צו פערטיידיגען...

— — — — — — — —

„דריי טפּחים“ איבּערן השכּלה־וואַסערל. — לײדענשאַפטלכע ליעבּע צום לעבּען; — פּראָבּ־לעמען וועגען טויט. — דער ביבּליאָטעק־שליסעל.

ראַש וואַקסען יודישע קינדער; הלואי אַזוי אייסערליך, ווי אינערליך!

ווען איך געהאַט אין דער האַנד, אַנשטאָט אַ פּעדער צום בּעשרייבּען, אַ בּלייסטיפט צום צייכענען, וואָלט איך פון מיר, פון דעמאָלדיגען, פון יונגלישען — אַ קאַריקאַטור געמאַכט:

קליין, מאָגער. הענד און פיס, ווי די שטעקלאַך; אַ קאָפּ — אַ גרויסער; אַ שטערען אין קאָפּ — איין אַיינגעשרומפּענער; אונ־טער איהם — אויגען, גרויסע, זופענדיגע, שמערצליך־פרעגענ־דיגע...

און איך זיץ אין אַ שיפעל, אַ קליינס; דאָס שיפעל איז צוגעבּונדען צו'ן אַ שפּאָריוודיגען לופט־בּאַלאָן, וואָס טראָגט עס... טראָגט עס דריי טפחים הויך, איבּער'ן השכּלה־וואַסער'ל... דאָס שיפעל איז איבּערגעלאָזט אויפ'ן ווינדס בּעראָט. — איך, אין דער האַנד — האָבּ אַ שמעטערלינג־נעציל, מיט וועלכען איך בּע־וועג האַסטיג אין דער לופט און כאַפּ פּראָבּלעמען... און זעגעל אַזוי אַריין, פּראָבּלעמען כאַפּענדיג, אָהן מיין ווילען און ווּסען, אין ערוואַכענדיגען געשלעכטס־פּראָצעס...

„דריי טפחים“ איבּערן השכּלה־וואַסערל...

השכלה איז „בילדונג“ — קענטעניש פון שפראַכען, „ווי אַ שטיוועל הייסט אויף כּמה לשונות“... און — אַ ביסעל ליידער אויף אַלע „פיער צייטען פון יאָהר“... דאָס איז געווען: שיפמאַנס „פקד־פקדתי“; שטערענס — „מאָיען, ווי האַבען זי געשלאָפען?“ דעם פעלדוועבעלס פּריציאַסטיע און דיעיפּריציאַסטיע על פּי גרעטש... דאַצו די דעקלאַמאַציע, ביי דער שיין פון דער לבנה: לו ארע, כּי יהרוס קולי בכּח... פון מיינע „חברים איין חבר־יצחק׳ל, וואָס האָט געענדיגט דאָס פּראָגימנאַזיום אין דער היים און איז ערגיץ אַוועק ל ע ר נ ע ן... ווערען אַ „דאָקטאָר!“...

מיך אָבער בעשעפטיגען „דברים העומדים ברומו של יוולם“... „הויה“ און „יצירה“!

נאָך וואָס האָט גאָט די וועלט בעשאַפען?

אַז, להכעיס אַריסטו׳ן וכל חכמי יון, איז די וועלט נ י ש ט קיין קדמון, קען איך בעווייזען „שוואַרץ אויף ווייס“... און — דוקא אַ „יש מאין“! העכסטענס — פון „חומר היולי“... און נור, כּביכול, מיט׳ן וואָרט: „יהי אור!“...

גוט, אָבער נאָך וואָס?

דער מענש (ציעל און צוועק!) זאָל איהם דיענען?! וואָס דאַרף עס אַ גאָט? ער זאָל קענען געבען שכר, נישט פערשעמען מיט מתנת־חנם? (דער רבינו תם) דאָס איז אָבער שייך ביי׳ן אַ בשר ודם קעגען אַ בשר ודם... וועלכען איך קען דיענען. נעם איך ביי איהם דאָס נישט פערדיענטע, ווערט איהם וו ע נ י ג ע ר... („אין חדר אַריין, שקצים!“) געשווינדער לעגט זיך אויפ׳ן שכל דאָס אויסשטראַהלען אין ספירות... עפּיס ווערט אָבער, אַזוי דאַכט מיך, געשמעהלט דער געטליכער ווילען... אַ שאָד! און אין איין וועגס שרע־קען די גרעניצען פון כּל־יכול׳ס אַלמעכטיגקייט... אונענדליך און דאָך בעגרעניצט: ער קען פון קיין דריי־עק קיין פיער־עק נישט מאַכען... און די שפּעטערדיגע שרעק פון ז י נ ד י ג ע ן פון „אין פּאָליש אויף דער קייט“: פון איין מאָל געשעהענעם וועט ער קיין קוצו של יוד נישט ענדערן...

און וואָס איז לעבען אויף דער וועלט? און וואָס איז געהעי פון דער וועלט — טויט?

און, ווי אָנגעוויזען, די פּראָבלעמען, וועלכע איך בין אי־בערגעגעבען, וואַקסען ווי ווילד־שוואַמען איבער׳ן אוּנרוהיגען, פאָ־

געפּיהל-פּולען, ציטעריגען תּהו ובֿהו פֿון אונטער דער „בעוואוסטזיניגער שוועל", וואו עס ערוואַכט דאָס געשלעכט, וואו עס פּיקט זיך אַרויס, אָהן מיין וויסען און ווילען, די חיה-מאַנספערשוין, וואָס וועט ערשט קומען און איבערפאַרבען אַליץ, וואָס איז דערווייל שוואַרץ און ווייס, אויף רעגענבויגען-פאַרבען, ס'מערהרסט בלוטיג-רויט, מיט פּורפּור...

זינק איך אין מרה שחורה... און דער טאַטע, פֿאַר מרה שחורה, פֿרייטאָג צונאַכטס צום קדוש — דערלאַנגט... די מאַמע ברומט שטיל; גלייך אַ קינד האָט נישט זיינע עגמת נפש'ן... און פֿעראיינזאַמט בין איך (מיט וועמען רעדט מען פֿון אַזוינע זאַכען?) און בעוועג מיך פֿעראיינזאַמט אין אַ נעפּעלדיגער שאָטען-נעץ פֿון מענשען און זאַכען, גאַנץ לויז (פֿאַר מיר!) איינגעפּאַסטע אין אָרט און צייט, ריזהריוודיג-שווינדעלדיגע, אין גראָהעם געהילט... אָדער ציטערדיגע אין זיילען פֿון זונען-שטויב; טרוים און וואָהר געמישט...

און שרייב איך זכרונות, נעמט מיך נאָך אַמאָל דער נעפּיל מיט די מענשען און זאַכען, וואָס האָבען אַ טהייל, פֿון וועלכע מיין נשמה האָט יניקה געהאַט — אַרום... זעלטען וואָס און וועמען איך זעה גאַנץ... דאָס מערהסט פֿערשוואומען, אָהן קענצייכען און פֿעסטע קאָנטורען... אויגען קוקען אַרויס. עפּיס ליפּען פֿליסטערן מיר צו...

אין גאַנצען ערקלערען מיך וועל איך נישט, אַלע שאָטען און שטראַהלען, פֿון וועלכע מיין אינערליכקייט האָט זיך אויסגעוועבט לויט אייגענער פֿאָרם, וועל איך נישט אויפֿזאַמלען...

נישט פֿאַר אַלע האָט מיין זכרון, מיין געדאַנקען-פּראָבלעמען און קאָנטראַסטען-זכרון די ריכטיגע אַנגעל, פֿון פֿערגעסעניש-וואַסערייל אַרויסצופּישען; נישט פֿאַר אַלע דעם פּאַסיגען רעפּלעקטאָר, אין נעפּיל גאַנץ צו בעלייכטען...

שווימט אַייך ווייטער, ליעבע, אונבעקאַנט געוואָרענע אויגען און ליפּען-פּאָרען... אין לעצטען מאָמענט — זאָגט מען — דערמאָנט מען זיך אַליץ מיט אַמאָל... קיין פֿעדער אין האַנד וועל איך אָבער דעמאָלט נישט האָבען; ווער ווייסט, צי די צונג וועט זיך דעמאָלט פֿריי בעוועגען...

— — — — — — — — — — —

פאַר וואָס האָב איך אויפ'ן וועג, וואָס איך גיי נאָכאַמאָל איבער אין געדאַנק, אויפ'ן וועג פון קינד ביז שריפטשטעלער, אפשר עטוואָס ווייטער... מיין מלמד, דעם פשטן פערלירען? דער „געדאַנק", וואָס האָט מיך, אינ'ם „מלמדים-פרק" געפיהרט, האָט איהם אינ'ם נעפּיל געלאָזט, אויף איהם קיין שטראַהל נישט געוואָרפען...

ערשט שפּעטער האָב איך מיך אָן איהם דערמאָנט און אייסערליך — גאַנץ צופעליג...

איך בלעטער איבסענס „פּער-גינט", קום צום הספד פון גייסטליכען איבער אַ בר מנן, וואָס פלעגט בעשטענדיג האַלטען די רעכטע האַנד אין טאַש... ער האָט זי פאַר מענשליכע אויגען פערבאָרגען, ער האָט זיך אַמאָל, ווילענדיג זיך בעפרייען פון מיליטער, פון דער רעכטער האַנד אַ פינגער אָבגעשניטען, און מיט דער האַנד, וואָס האָט נור פיער פינגער געהאַט, זיך געשעמט...

אייגענבליקליך שווימט מיר אַרויס זיין קאָנטראַסט. מיין מלמד, דער טאַביק-שטויסער מיט'ן איבריגען פינגער, וואָס האָט מיך מיט זיינע זעקס פינגער געשראָקען...

פּראָבלעמען און קאָנטראַסטען — דאָס זענען די צוויי וואַלצען, אויף וועלכע עס וועלען זיך וויקלען אַלע מיינע שריפטשטעלערישע יריעות... עטישע קאָנטראַסטען-בילדער, — טרויעריגע דעקאַדאַנסען פון חסידיזמוס, חורבות פון וועלט-אָנשויאונגען... דראַמען און טראַגעדיען מעהר אין ברענענדיגע אָדער זיך לעשענדיגע געהירן...

אַ קליין, קליין ביסעל נ אַ ט ו ר...

איך האָב זי אין א ו צ ר אַזוי ווייניג; איך האָב זי אין דער יוגענד, וואָס שפּייזט די שפּעטערע יאָהרען, אַזוי ווייניג געהאַט — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

אַ קינד, אַ יודישס, אין אַ פעסטונג געבוירען! פון וואַלד און פעלד מיט מויערען און וואַלען אָבגעגרעניצט, אויף טויערען פערמאַכט... שוין היבש דורכגעפיהלט „ברכי נפשי" און אַנדערע ביבליש-פּאָעטישע נאַטור בעשרייבונגען און האָב נאָך קיין וואַקסענדיג גרעזיל נישט געזעהען... איך וויים, פערהאַן אַזוינס... מלאכים שטעהען דעריבער מיט ריטליך און שמייסען: שפּראָץ! שפּראָץ! און

דאָס יונגע „לעבען“, דאָס שוואַכע, מוז שפּאַלטען די האַרטע ערד און אַרויסשפּראָצען...

איך וועל שוין האָבען דורכגעפיהלט דעם גאַנצען סוד, מיט זיין גאַנצער טיעפקייט און ערהאַבענקייט, פון סנה אין מדבר, —און ווייס נישט, וואָס כטעפ איז, און האָב נאָך קיין דאָרן, קיין שטענגעל פון עפּיס, וואָס וואַקסט — נישט געזעהען, אויסער אַמאָל אין אַ פייכטען קעלער, וואו איך בין אין אַ הייסען זומער־טאָג אַראָב, זיך אָבצוקיהלען — איבערוואוקסען פון קאַרטאָפעל...

איך רעכען, אַז איך, היינטיגע, וועט נישט לייכט זיך פאָרשטעלען אַזאַ קינד — זאָל זיין אַ יונגעל, זאָל זיין אַ חתן־בחור; די גאַנצע ליניע וועט אייך אויסזעהען משונה־ווילד! — אַ בע־שעפעניש, וואָס געהט אַרום מיט אַ געהירן, אין וועלכען עס טראָגען זיך די שמעקענדיגסטע ריחות פון „השדה, אַשר ברכו ה׳“, פון „דודאים“, פון באַרג לבנון, פון „חבצלת השרון“, „שושנת העמקים“ און האָט נאָך צו די קערפערליכע נאָז־לעכער קיין איינ־ציג לעבענדיג בלומעל נישט צו געפיהרט... יונה׳ציעס שוועסטער, דער פאָלקאָוואָי־גלח׳ס טעכטער, מאַנכע אָפיציערישע ווייבער טראָגען „אויפ׳ן האַרץ“ — בוקעטען; אינזשעניער־פרויען, פון אָבגע־שלאָסענעם גאָרטען אונטער דער שטאָט, קומען אַמאָל אין שטאָט אַריין, אין ווייסע קליידער מיט קליינע, קליינע בלומאַליך בע־לעגט, און שפּאַצירען אין שלאָס, — קריך אַהין מיט דיין קינ־דישער אָדער יונגלישער נאָז...

און נאָך וואָס? עולם הזה דאַרף איך?

איך בין דאָך ציכטיגע, וויך־האַרציגע חובת־הלבבות־קינד, וואָס האָט נחת פון אָבזאָגען זיך, פון צוטהיילען דאָס אָנ־בייסען... צוויי פערלאַנגען האָט עס נור פאַר זיך: פון פאָטער אויף דער ערד: נאָך אַ גרין־ציבעלקאַלע, און פון פאָטער אין הי־מעל, ער זאָל ממלא זיין די פגימת הלבנה...

אויף מיין ריין־קינדיש האַרץ הענגט נאָך אַ שלעסיל מיט צעוואָרפענע אותיות... ווער ווייסט, ווען און וועמעס האַנד עס וועט ווי אותיות „גלייך שטעלען“, עפענען און מאַכען פייער, היילינג צי פרעמדס, אויפ׳ן קליינעם מזבח... איך בין נאָך אַ מיידעל, מיין כלה פון חורבה — אַ יונגעל! און מיין גרויס־אויפגעשוואָלענער קאָפּ האָט שוין דורכגעלעבט דעם גאַנצען עקאָנאָמישען, יורי־

דישען און געשלעכטליכען פלאָנטער פון בעציהונג צווישען „אדם וחוה“, פון מאון ביז יבום...

און איך לייד שוין אויף גלות השכינה: פאַר וואָס איז גובר דער שקר, הערשט דער טעות און דער אויסדערוועהלטער „האַלט אַש אין מויל און שווייגט“... און גלאַט — גלות...

אין גאַלאַ מונדירען, מיט שטיקען, וואָס בלאַנקען און בליצען אויף דער ליכטיגען זון, מאַרשירט, אין גאַלאַ-טאָג, איין אָבטהיילונג מיליטער. פון שלאָס, וואו די אָפיציערען וואָהנען, ביז דער קאַזאַרמע ביי דער שעבערשינער בראָם, איבער דער גאַנצער לענג פון דער ברוקירטער גאַס... מיט מוזיק... ווייסע חברה פאָראויס... אויסערן אַפּאָטייקער און זיינע דריי שוואַרצע נעכט, לויפט מען פון שטובען צו די פענסטער, פון געוועלבער צו די טהירען... די מוזיק שמעטערט אַ נצחונ'דיג-לוסטיגען מאַרש, און מיין יונג האַרץ קלעמט:

— וואו איז מיין מיליטער? מיין מוזיק?

און די אויגען נעצען זיך...

בּאַ, איך האָב דאָך שוין אין קאָפּ אַ גאַנץ גרויס שטיק וועלט געהאַט — גאַנץ ארץ ישראל... דאָס אַמאָליגע, דאָס „מילך און האָניג פליסענדיגע“... מיט „איש תחת גפנו ותחת תאנתו“....

אמת — אַ גרייזיגע טאָפּאָגראַפיע; אַדאַנק דעם „גירסא דינקותא“ (שפשתא כיון דעל, על!) האָב איך דאָך ערשט נישט לאַנג, אין „מסירת נפש“, געהייסען דעם ים כנרת, ער זאָל פאַרביי פליסען דעם „הייליגען“ צפת... אָבער — אַ שטיק וועלט! אַ לאַנד מיט שטעט (צווישען זיי — ירושלים!) דערפער, טייכען, ימים (דער ים המלח אין מיטען!) בערג... וויינבערג! און אַ בעגריף פון מדינות: מצרים, אשור, בבל, צור, צדון... און מיט מיינע אויגען, אויסערן פעסטונג האָב איך געזעהען — סטאַבראָוו, דאָס דערמאָנטע דאָרף!

און ווערט מיט דער יונגער צייט, איך געדענק שוין ניט ווען און ווי אַזוי, ערפילט מיין היים קינדיש-פערלאַנג צום גאַניקיל אין זייגער-טהורם... און איך, דאָס יונגעל פון „דריי מאָל גערופען“, פערלאָז מיין „טאַטע-מאַמעס הויז אין בגדד“ און גיה אַרויס און קלעטער אויף די גליטשיגע, שמאָל-שווינדעלדיגע טרעפליך אַרויף אין טהורם און קום אַרויס אויף דער ליכטיגער שיין, און גיה אויפ'ן גאַני-

קיל אַרום, און זעה מיט אַמאָל אַ צווייַ, דריי וויערסטיג אויסגעשפּרייט אָרים פלאַכלאַנד אַרום-שטאָדט, „מיט הייזליך ווי קאָרטען-שטיבליך, מענשען, ווי הוישעריקען“ און עטליכע צעוואָרפענע קאַרליקים ביימליך, בעמערק איך דאָך באַלד צו מיין האַרציגען פערדרוס, אַז וואָס העכער, זעהט מען ווייטער, תּידר אבער נישט בעסער...

פונקט ווי אין „דריי מאָל גערופען“...

— — — — — — — — — — —

אָבער אָט, מיין וועלטיל ווערט אַ ביסעל רייכער... עס ציהט זיך פון שטאָדט אַרויס, און אַנעקסיערט דעם אינזשינערנעם גאָרטען, פון וועלכען עס פלעגען קומען אין שטאָט אַריין די ווייס געקליידטע דאַמען מיט די קווייטען און שפּאַציערען אין שלאָס...

אַ מעשה מיט דעם גאָרטען:

שוין יאָהרען, אַז דאָס פעסטונג איז אויס פעסטונג. די שרעק איז פערשוואונדען פון די וואָלען... די אַרמאַטען מיט דער פּאָרראַט קוילען זענען אַראָבגענומען. דאָס וואַסער צווישען די פאָסען — אויסגעטריקענט, די פרעש — אַוועק צום זומפּ אויף דער לאָנקע ביי דער „אוציעצקא“. דער גאַרניזאָן איז אַוועק; אולאַנען אין קאַזאַרמע, קאָזאַקען! די פּלאַצמאַיאָר מיט די בעזימדיגע וואָנסען האָט זיך שיין אָבגעזעגענט מיט דער שטאָט, געטרונקען לחיים, אַ מתנה גענומען און ערגיץ אַוועק. פון די בריקען אונטער די דריי בראָמען — קיין זכר. די אָבגרונדען פערשיט, גלייכע, ברייטע אַרויסגענג און אַרויספאָהרען צום שאָסע, און דער „סמאָטריטעל“, ווי דערמאָנט, איז געבליבען, ער זאָל נישט לאָזען יודישע קינדערליך זיך באָדען, און די אינזשעניערען, וואָס וואָהנען אין גאָרטען אונטער דער שטאָדט, האָט מען פערגעסען... נאָך נישט געענדיגט, זאָגט מען, די חשבונות פון אַיינלעגען און צורייסען דאָס פעסטונג, און דער „אינזשענערנע גאָרטען“, וואו זיי וואָהנען אינ׳ם גרויסען ווייסען הויז, וואָס בלאַנקט דורך פון צווישען די ביימער, איז נאָך אַ „גויש פערשלאָסענער גן עדן“...

שפּאַציערט מען אַמאָל איבער׳ן שאָסע, לאָזט מען זיך, ביים אינזשעניערנע גאָרטען, אַראָב אין ראָוו אַריין און מען קוקט אין גאָרטען אַריין מיט גרויס גליסטינג... מען שטעקט די קעפּ, מיט די ברענענדיגע אויגען, צווישען די שטאַכייטען אַריין וואָס טיעפער.—זעהט

מען בײמער און בײמער, און אַלעען... און דאָס װײסע הױז,
װאָס בלאַנקט פֿון די גרינע בײמער אַרױס... און דאָס דורכפֿלאַטערן
פֿון װײסע קלײדער, װאָס די דאַמען, װאָס קומען אַמאָל אין שטאָט
אַרײַן, אין שלאָס אַרײַן, און שפּאַצירען בעלײגט מיט קװײטען.. אין אַ
זײטיגער אַלײע, װײעגט זיך אַמאָל אַ קלײן־גױש, מײדשיל־מלאכ׳יל אױף
אַ „הוידא״... דאָס געלעכטעריל קלינגט. די גאָלדענע לאָקען —
צופֿליגען אין דער לופֿט, — דער פֿאָטער דער גענעראַל װײעגט
זי מיט די „אײגענע״ הענד... אין אָבענדען פֿון גאַלאַ־טעג װײען
זיך, הענגענדיג צװישען די גרינע בלעטער אױף די צװײגען, אי־
בער דער לענג פֿון דער מיטעלער אַלײע פֿאַר׳ן הױז, בליצענדיגע
פֿערשידען־פֿאַרביגע פּאַפּירענע לאַמטערנדליך... אונטען, איבער
דער אַלײע, לײגען זיך שמאָלע, געמישטע פּאַסען פֿון רעגענבױ־
גען־ליכט. די פּאָלקאָװאָי מוזיק קומט און שפּיעלט פֿאַר׳ן הױז... אי־
בערװײניג אין הױז װערט געטאַנצט... װאָס אַ רגע קומען אָן נײע
מיליטערישע געסט פֿון „שלאָס״... געטאַנצט װערט און געטרונ־
קען... הילעכט אױף װאָס אַמאָל אַ „לחיים״ און װערט באַלד פֿער־
טרונקען אין אַ נאָך הילעכדיגערן טוש פֿון דער בלעכענער מוזיק...
מאַנכמאָל, אין שטילע אָבענדען, הערט מען פֿון הױז אַרױס
פּיאַנאָ־שפּיעל... מיכל, אונזער קאַפּעלמײסטער פֿון די קלעזמער,
מײן שפּעטערדיגער יואל פֿון „װאָס אין פּידעלע שטעקט״, שטאָל־
פּערט שױן (זעלטען גאָר אין גאַנצען ניכטער...) איבער׳ן ראָװ
מיט דורשטיגע אױגען און פֿאַנגט מיט׳ן געשפּיצטען אױער די מוזיק...
פֿון דער מוזיק, זאָגט מען, מאַכט ער מאָראַלישע שטײגערס צום בעדע־
קענס, מאַרשען צו חופּות און פֿרײלעכצער צו דער „װיעציערע״...
מוזיקאַלישע יונגליך, משוררים׳ליך און גלאַט חבֿרה — מיט די קעפּליך
צװישען די שטאַכיטען, שטעהען פֿערגאַפּט... בעמערקט מען און מען
הײבט אָן פֿון אינערװײניג צו יאָגען (יודישע קינדער זאָלען נחת האָ־
בען?), די הינטישע כּרובֿים פֿון דער פֿורטקע װערען אָבגעלאָזט
פֿון דער קײט — רײסט מען, צום ענטלױפֿען, די קעפּליך פֿון
צװישען די שטאַכיטען אַרױס, איבערלאָזענדיג שטיקער הױט...
און פֿלוצלינג — דערמאָנט זיך און אָבגערופֿען די אינזשעניע־
רען... דער גן עדן אָפֿען, ער פֿערברײטערט מײן קינדישע װעלט.
שפּעטער װעל איך צו אידם צונעמען אַ שטיק זאַקסישען גאָרטען
פֿון װאַרשױ און די רבּײשע געשליך פֿון כּטרוקאָװ און ביאַליע

און מאַכֿען אַ רעזידענץ פֿאַר אַ יודישען גבֿיר אין צפֿת... דעמאָלט קום איך אָבער אין גאָרטען מיט האַרץ קלאַפּען ווי אין „פּרדס" אַריין... איך בין, איך פֿיהל שוין, אַ האַלבער מקצץ בנטיעות... אַ נכֿנס בשלום בין איך. צי וועל איך זיין אַ יוצא בשלום אויך?

און איך גיה אַרום איבער דער לאַנגער טונקעלער אַלעע און טראַכֿט — —

וועגען טוי'ט!

נאָך וואָס האָט גאָט בעשאַפֿען טויט און—וואָס ווערט נאָכֿ'ן טוי'ט?

די נשמה פֿליהט אין הימעל אַריין... אין גן עדן אָדער גיהנם אַריין. דער רמב"ם מיינט — עס בלייבט ערגיץ־וואו אַ שטיק שכֿל, וואָס עקזיסטירט ווייטער, און אויף דער זעלבער מדרגה, צו וועלכֿער דער מענש האָט דערצויגען זיין נשמה אויף דער וועלט... און מ'יין ברודערל, וואָס איז געשטאָרבען אַזוי יונג, נאָך גאָר אָהן שכֿל? און קינדער פֿון די וויעגען, און מפּיל־קינדער? דער בעל־שם הייסט ווייטער פֿיהרען דאָס אייגענע לעבען, וואָס מען האָט דאָ געפֿיהרט, נור מיט נחת אָדער צער, לויט פֿערדיענסט. גבֿיר און פּאַסעסאָר בלייבט גבֿיר און פּאַסעסאָר; בעל עגלה בלייבט בעל עגלה — אַ מין שכֿר ועונש אין דמיון". עפּיס אַיין אָבנאַרעכֿטס, אַיין איינרעדעניש פֿ'ן זיין ליעבען נאָמען... געווען אין שטאָט אַ משוגענע מיטעל־יעהריגע פֿרוי, געגט צי אַרויסגעטריבען פֿון מאַן, מיט די זאַכֿען, קליידער און צירונג... טראָגט זי זיך אַרום מיט'ן פּעקיל איבער די גאַסען גאַנצע טעג. וואו זי נעכֿטיגט, ווייס איך נישט... גאַנץ אָפֿט שטעלט זי זיך אָב אין מאַרק, עפֿענט דאָס פּעקיל, שפּרייט אויס אירע זאַכֿען... בעקוקט און שמייכֿעלט צו די קליידער, מעסט אָן דאָס צירונג און מעסט איבער... טהוט אויס די פּאַריק און זעצט אַרויף אַיין אַנדערע... וויל זיך אויך איבערטהון אין מיט'ן מאַרק... עס איז אפֿשר ביי'ן איהר אַ יום־טובֿ אין מיטען דער וואָך... און דאָס אויסגעדאַרטע פּנים שמייכֿעלט פֿאַר נחת, דער שטערען שמייכֿעלט, די אויגען שטראַהלען... וועט דאָרט אויך זיין אַזאַ מין גן עדן... אמת, אין מיט'ן מאַרק קומט די שטאָט־פּאָליציי און שלעפּט זי אין אַרעסט־שטובּ אַריין... און דאָרט, אין פֿרייען עולם הדמיון, אָהן פּאָליציי, קען זי זיך איבערטהון צעהן מאָל אין טאָג...

און דער גוף!

עפר ואפר... געקומען פון דער ערד, צוריק געגאַנגען צו דער ערד. „שתי רוחות מספרות“ — דאָס איז אַגדה... אַ משל, אַ „סים-באָל“, איך האָב שוין אין מיין גייסטיגען שמועטערלינגנעץ פון ערגיץ דאָס וואָרט געכאַפּט... „והמתים אינם יודעים מאומה“ זאָל זיין דער אמת. אָבער איך קען מיר באין אופן ניט פאָרשטעלען, אַ מענש זאָל ליגען אין קבר, און עס זאָל איהם נישט זיין ענג, נישט פייכט, נישט פינסטער, און זאָל נישט פיהלען, ווי די ווערם שפּייזען זיך מיט זיין לייב... און אפשר? טאָמיר, חלילה — בלייבט עטוואָס ווי סען, בלייבט אַ לחלוחית פון פיהלען... עס ווערט מיר קאַלט אין אַלע גליעדער...

און פאַר וואָס שטאַרבען, וואָס איז דער יושר? ווייל אָדם הראשון האָט געזינדיגט... פערזוכט פון עץ-הדעת, איז ווירקליך עץ הדעת — זינד? גאָט האָט נישט געהייסען; פאַר וואָס האָט ער נישט געהייסען? און ווען זינד — קומט אַיין אייביגע שטראָף, אויף אייביגע דורות? „פוקד אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים“... אָבער נישט אייביג! פאַר וואָס פערוועהרט די פרוכט פון עץ החיים? „ער וועט לעבען אייביג?“ פאַר וואָס נישט? „זיי וועלען זיין גלייך מיט מיר“ — פאַר וואָס נישט? שפּעטער האָט ער דאָך עס פערלאַנגט: מה אני קדוש, — זיי דו אויך הייליג... איך בין אַ חנון, זיי דו אויך באַרמהערציג... געוואָלט, מען זאָל איהם גלייך זיין!

און ווי שרעקליך, ווי האַרב די שטראָף איז... דער טויט און זיינע יסורים!

קומט ווידער דער רמב"ם... דער קלוגער, דער טיעפער, וואָס האָט די וועלט צוטהיילט: פון דער ערד ביז צו די גלגלים — הלכה באריסטו, פון די גלגלים און העכער — משה אמת ותורתו אמת...

קומט ער און זאָגט: אַ טעות הדפוס! נישט דאָ קיין פּיין און קיין לייד, און קיין יסורים און קיין טויט; דאָס אַלץ עקזעסטירט נישט, האָט קיין ממשות נישט, אַזוי ווי עס עקזעסטירט נישט קיין פינסטערניש; עקזעסטירען עקזעסטירט נאָר ליכט... „יוצר אור ובורא חושך“ איז נור אַ מליצה אין דאַווענען... גאָט האָט בעשאַפען — ליכט! פינסטערניש איז נור דער פעהל פון ליכט, דער העדר פון ליכט! אַז גאָט נעמט צו די ליכט—איז פינסטער! און צונעמען האָט ייר רעכט, ער האָט דאָך

געקאָנט ניט געבן! אַזוי איז נישט פֿערהאַן קיין קרענק; פֿערהאַן נור געזונדהייט, — געזונדהייט האָט אַ ממשות, פֿון גאָט אַ מתּנה! דער העדר דערפֿין האָט אַ נאָמען קרענק, דער נאָמען אָבער האָט אונטער זיך קיין זאַך, קיין ממשות נישט... און אַזוי? „אלהים חיים“ — גאָט בעשאַפֿט לעבן, נעמט ער איהם צו, הייסט עס טויט. קיין טענה קען נישט זיין ער האָט נישט געגעבן קיין טויט, נור צוגענומען זיינס... ברוריה ר׳ מאיר׳ס האָט רעכט. „וויין נישט, מאיר, נישט צוויי זיהן זענען דיר געשטאָרבן, זיין ליעבער נאָמען האָט נור זיין פּקדון אָבגענומען“... „ה׳ נתן וה׳ לקח“ — ווייסט נאָך איוב... אַזוי קלאָר! און איך האָב דאָס פֿאַרגעפֿיהל פֿון לאה׳ס ווערטער אין דער „גאָלדענער קייט“ — קלאָר איז שניי, קלאָר איז אייז, אַלץ, נור נישט לעבן!

און דאָס יונגע האַרץ עמפּערט זיך קעגען דער ריינער, ראַציאָנעלער לאָגיק; טרייבט היים-עמפּערט בלוט אין די אָדערן אַריין... און עס קלאַפּט אין די שלעף אַלץ אין איינעם:

— וואָס איז טויט? פֿאַר וואָס קומט טויט?..

— — — — — — — — — — — —

אינטערעסאַנט וועלען זיין מיין בעקאַנטשאַפֿטס-מאָמענטען מיט׳ן טויט...

שוין לאַנג, נאָך גאָר קינדווייז האָב איך מיך שיער נישט מיט׳ן מלאך המות געטראָפֿען פּנים אל פּנים... איינמאָל, איך גיה צו דער באָבען אין געוועלב אַריין נאָך וואַכען-געלד (זעקס גראָשען אַ וואָך!). איך קום אין געוועלב אַריין, ווערט מיר עפּיס שוואַך אַרום האַרץ, עס פֿערדרעהט זיך דער קאָפּ, איך שפּאַר מיך אָן אָן וואַנד און קען זיך ניט דערהאַלטען. איך פֿאַל און פֿיהל, אַז איך פֿאַל עפּיס אין אַ טיעפֿען, טיעפֿען אָבגרונד אַריין...

אויפֿגעכאַפּט האָב איך מיך אין דער באָבעס גרויסער שטוב, אין אַ גרויס בעט, פֿאַר טאָג... איך האָב אַ שטילען, פֿרומהאַרציגען לערן-נגון דערהערט. איך עפֿען פּאַמעליך די אויגען אויף — ווייט פֿון בעט, אין ווינקעל פֿון שטוב, ביי׳ן אַ ליכט, פֿאַר מיר מיט אַ ספֿר פֿערשטעלט, זיצט מיין פֿעטער שמואל ליבוש און לערנט... איך הער נור דעם נגון, קיין ווערטער — נישט. כּדי בעסער צו הערען, וויל איך מיך צורוקען צום ראַנד פֿון בעט — דאָס לייב פֿאָלגט נישט, די ביינדליך ברעכען; איך

דערשרעק מיך, איך מוז זיין קראַנק. פרעגן וויל איך נישט, איך וויל נישט מפסיק זיין... און בין איך קראַנק, לערנט מיין פעטער שמואל־ליבוש דעריבער אַזוי האַרציג, איך זאָל אין דעם זכות גיך און באַלד געזונט ווערן. בלייב איך ליגען אונבאַוועגליך. דער קאָפּ איז מיר שווער, ריהר איך מיט אַ האַנד און טאַפּ אָן אַ גאַנץ טוך, מיט וועלכען דער קאָפּ איז אַרומגעבונדען. איך דערשפּיר דורך די גאָז־לעכער אַ זויער־קייט — דאָס טוך איז גענעצט אין עסיג... איך גיב אַ בליק צום פענסטער — אַ ווייסע נאַכט קוקט אין שטוב אַריין... און אויפ'ן פענסטער שטעהען פלעשעליך מיט מע־דיצין... וואָס איז מיר? ווען בין איך קראַנק געוואָרען, און פאַר וואָס ליג איך דאָ?... איך מאַטער מיין שוואַכען קאָפּ און דערמאַן זיך אָן מיין גאַנג צו דער באָבען אין געוועלב אַריין, מיין פאַלען אין גע־וועלב... „איך מוז זיין אַ חולה מסוכן"... „דעריבער לערנט ער אַזוי"... אין מאַרק, צו וועלכען די פענסטער געהען אַרויס, פאָהרט דורך אַ פוהר, עס ווערט אַ געבילערייי פון הינד... „כלבים נובחים — מלאך המות בא לעיר"... שלעכט... ניין, עס איז צוליעב דער פוהר... און דערווייל ווערט מיר היים. און היים. דאָס לייב בע־דעקט זיך מיט שוויים און איך הייב אָן אין גאַנצען פלאַמען...

איך האָב מיך (דאַכט זיך, דעם זעלבען טאָג) נאָך אַמאָל אויפגעכאַפּט, און איידער איך עפען די אויגען הער איך שטי־מען אַרום בעט:

— ער איז אונזערו! — די באָבע.

— דאָס געלע פלעשעלע — די מוהמע יענטע...

— און איך זאָג די באַנקים — די מוהמע טעמע... די מאַמע לעגט מיר נור די האַנד אויפ'ן שטערן...

— פון יענער זייט, טאַקי פון יענער זייט! הער איך נאָך איין אויבעקאַנטע שטימע פון אַ יוד און הער זיינע טריט, ווי ער געהט אַרוים, און הער, ווי ער פערמאַכט הינטער זיך די טהיר...

„שיער, שיער"... טראַכט איך...

אָבער דעם אמת'ען טויט־שרעק האָב איך אַרויסבעקומען פון ברוגען... איהר האָט פיליכט געלעזען און געדענקט די „פערשאַל־טענע ברונע"??

— — — — — — — — — — —

אין מיטען פון איין מאַרק־פערטיל שטעהט אַ ברונען, אונטער אַ הילצערנעם דאַך אויף פיער שווערע זיילען... אַרום ברונען אַ צעמברינע פון באַלקען ביז דער ברוסט פון אַ דערוואַקסענעם מענש... וואַסער ציהט מען מיט שעפען אויף אַייזערנע קייטען, געוויקעלט אַרום אַ וואַל, וואָס בעוועגט זיך דורך אַיין „אונגעהייער גרויס" ראָד מיט שפּיצען...

דאַכט זיך, אַיין איינפאַך ענין פון אַ שטאָט־ברונען? איז אָבער דער ברונען „זעהר, זעהר" טיעף, און אַז מען שפּאַרט זיך אָן מיט דער ברוסט אָן זוים פון צעמברינע (יונגליך מוזען זיך דערצו אויפהייבען אויף די שפּיץ נעגיל) און מען קוקט אַריין, גלאַנצט עפּיס אַ רעדיל פון ליכטיגקייט איבער שוואַרצליכען וואַסער — עפּיס אַ „וואַסער־שמייכעל", וואָלט איך היינט געזאָגט. און אַז מען קוקט לענגער אַראָב, הייבט זיך אָן צו דרעהען דער קאָפּ און עס כאַפּט אָן אַ וואונדערליך גליסטונג אַראָב, צום וואַסער־שמייכעל, וואָס ציהט אַראָב, ווי אַ מאַגנעט; מען מוז זיך גוט אַיינהאַלטען און אָנהאַלטען, נישט אַראָבצושפּרינגען... אַזאַ כשוף שטעקט אין דעם שוואַרצליכען ברונען־וואַסער, מיט'ן ציטעריגען שמייכעל פון אויבען...

איז נאָך וועניג, דערציילען זיך יונגליך מיט מיידליך, אַז אויב עס איז נור אַ פינסטערע נאַכט און אַלע ליכט אַרום אין די פענסטער לעשען זיך אויס, די שטאָט איז אַיינגעשלאָפען, זאַמלען זיך קעץ, ווייסע און שוואַרצע קעץ, ביים ברונען, קומען און זעצען זיך אויף די שפּיצען פון גרויסען ראָד, געמישט: אַ שוואַרצע קאַץ, אַ ווייסע קאַץ און הייבען אָן יאָמערן... און יאָמערנדיג רידרען זיי זיך אַלע אויף איין זייט און ריהרען דאָס ראָד, און דאָס ראָד הייבט זיך אָן דרעהען און די שעפען געהען אַרויף, אַראָב... וואָס אַמאָל געשווינדער... און דער נאַכט־היטער, וואָס געהט אַרום אין מאַרק (איין אַלטער גוי, מען זאָגט: אַ ניינציגער), הערט, ווי די קעץ יאָמערן, ווי דאָס ראָד סקריפּעט, ווי די שעפּ, וואָס קומט אַראָב, שלאָגט זיך אָן אין וואַסער, און דאָס וואַסער שפּריצט איהר אַקעגען מיט אַ געלעכטערל, און די שעפּ, וואָס קומט אַרויף, קעהרט זיך אַליין איבער — פּליוסק — פּליוסק דאָס וואַסער אין ברונען אַריין... און ער ציטערט און צלמ'ט זיך, ציטערט און צלמ'ט זיך... און אַלטע ווייבער זאָגען: די קעץ זענען קיין קעץ נישט, נור

נשמות פֿערוואָגעלטע, וואָס זוכן תּיקון ביים וואַסער; די שוואַרצע זענען מענער, וואָס האָבן נישט געהאַלטן פֿון מקווה, די ווייסע — זענען ווייבער, וואָס האָבן נישט עהרליך געהאַלטן די דריטע מצוה...

ווי עס זאָל נישט זיין, נישט קיין פּראָסטער ברונען...

און אין אַ געוויסן פֿרייטאָג, לויפֿנדיג איבער'ן מאַרק, זעה איך, ווי מען לעגט איין די צעמברינע (מיט דער צייט פֿיל געוואָרן), ווי מען פֿערלעגט דעם צוגאַנג מיט ברעטער, איך הער מיט די אייגענע אויערן, ווי מענשען, וואָס שטעהען ביי דער אַרבייט — צייט פֿעהלט נישט — זאָגען: „צו דער נייער צעמברינע וועט מען זיך ערשט שטעלען מאָנטיג"... און פֿערגעס אָן דעם אַלעם, און כאַפּ פֿרייטאָג צו נאַכטס נאָך דער וויעציערע די קופּערנע קוואָרט, לויף צום ברונען נאָך פֿריש וואַסער, — אַ הייסער זומער אָבענד, און לויף גלייך צו, וויל זיך אין איין וועגס אָנשפּאַרען אָן ראַנד פֿון צעמברינאַ, ווי מען זעהט ביינאַכט דעם וואַסער-שפּיגעל, און — —

און ווי דערמאָנט, איין אַלטע יודענע גיט מיך אַ כאַפּ אָן, אַ שלעפּ צוריק... „פֿרייד'על די האַלאָדריגעכע", די סמאָלע-הענדלערין פֿון „שלום בית" האָט מיך געראַטעוועט פֿון אַ זיכער'ן טויט — אויף ביי טאָג!

ביי-נאַכט בין איך איבערגעענטפֿערט דעם טויט און זיינע שרעקען. ווערענד אַ לאַנגע, לאַנגע צייט פֿאַל איך נאַכט אויף נאַכט אין טיפֿען ברונען אַריין... דער קאָנטראַסט צו דער ליעבע צום לעבען ביי טאָג... עס קומט דאָצו, אַז נישט נור דער ווירקליכער טויט שרעקט, נור אויך זיין ברודער, דער צייט-ווייליגער טויט — דער שלאָף. איך ליג גאַנצע נעכט און האַלט איבער-געוואַלט די אויגען אָפֿען, נישט אַריינצופֿאַלען אין יענעם אָבגרונד, ווי ביי דער באָבען אין געוועלב, נישט צו פֿערזינקען אינ'ם פֿער-געסעניש; נישט אָבצורייסען זיך פֿון לעבען...

און וואָס שווערער, בלייערנער עס ווערען מיר די ברעמען, אַלץ געוואַלדיגער וואַקסט די שרעק, און אַלץ הייסער ווערט דער פֿערלאַנג — צום לעבען, צום האַלטען זיך, בעהעפֿטען זיך אָן לעבען...

און איך שפּרינג צום פֿענסטער צו, רייס עס אויף צום מאַרק אָדער לויף אַראָב אין מאַרק אַריין... אָבער אויך דער מאַרק שלאָפֿט, איינגעהילט אין נאַכטיגער בלאָהליכקייט... פֿערגליווערטע מויערן, פֿערשוואַרצטע פֿענסטער... אָבער הינטער זיי עטעמט מען, לעבט מען, איך ווייס נישט ווי אַזוי, איך פֿיהל. יענע לעבען נישט — פֿאַר וואָס? פֿאַר וואָס שטעהען מויערען צווישען מיר און זיי? צווישען מיין און זייער לעבען?

נאָטאַבענע, דאָס זעלבע געפֿיהל האָט זיך אין מיר ערשט נישט לאַנג דערוועקט דורכפֿאָהרענדיג ביי נאַכט איבער איין אויסלענדיש שטיל שווייצעריש שטעדטיל, האָט מיך פּלוצלונג אָנגעכאַפּט אַ ווייטאָג פֿון מיין אָבגעריסענקייט פֿונ׳ם לעבען פֿון הינטער די זשאַליוזען... דאָרט עטעמט מען, בענקט מען, מען טרויערט, פּלאָגט זיך, אָדער מען פֿרייט זיך, מען איז גליקליך אין דער שטילער פֿינסטערניש, און איך ווייס נישט, פֿיהל נישט, האָב אין דעם קיין חלק נישט... און דאָס לעבען דאָך דאָרט מענשען, און איך בין אויך אַ מענש... און עס האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ ליידענשאַפֿטליך פֿערלאַנג, זיך אויפֿצושטעלען, אַ געוואַלדיגען געשריי צו טהון, דאָס שטעדטיל אויף צו וועקען, זאָלען זיך פּלוצלינג די זשאַליוזען הייבען, אויפֿרייסען די פֿענסטער, זאָלען זיי אַרויסשטעקען די מענשען-קעפּ...

אַ „חוזר ונעור" פֿון די יונגע יאָהרען געוועזן...

— — — — — — — — — — — — —

„אָבער ווי איינגעאַרטיג מענשען שטאַרבען, ווי פֿערשיעדען זיי „געהען פֿון דער וועלט"...

די „פֿאָרמען" האָבען מיך שוין דעמאָלט בעשעפֿטיגט...

דער סטרוזש פֿון פֿעסטונג איז פּלוצלינג אַמאָל אַוועקגעקומען...

צי האָב איך עס געהערט צי דערביי געווען, ווייס איך שוין נישט...

געווען אין פֿעסטונג אַ דאַרער, אַלטער, אויסגעדיענטער סאָלדאַט — וואָס האָט די גאַסען געקעהרט. איך (פֿאַר לאַפּיי׳ס צייטען) שבת-גוי געווען... אַ בייזער גוי, אַ בלינדליכער און איין אמת׳ע שונא פֿון יודישע קינדער, — דעם סמאָטריטעלס מענש! זיין אָנבייסען אין מיט׳ן גאַס — אַ שטיק שוואַרץ-ברויט פֿון שוואַרצען בוזעם אַרויס, געשמירט מיט חלב פֿין אַ גראָשענדיג ליכטעל פֿין קעשענע אַרויס... מען האָט מורא פֿאַר איהם, אַ ליאַרע וואָס,

וואַרפט ער דעם בעזים, מען ווייכט איהם אויף פאַר עקעל, און איך פאַר עקעל פאַר זיינע קללות... עכט רוסישע... און זעלטען ניכ־טערן... און איינמאָל בלייבט ער שטעהן אין מיט'ן קעהרען, גיט זיך אַ וואַקעל, וויל זיך דערהאַלטען און גיט זיך אַ שפּאַר־אָן אָן בעזים, און קעהרט זיך מיט איהם צוזאַמען איבער, און גיט אַ געשריי: שמע ישראל! פאַלט און — טויט... ווייזט זיך אויס — אַ קאַנטאָניסט געווען... בעהאַלטען האָט מען איהם, ביז תחית המתים, אויפ'ן פּראַוואָסלאַווגע פעלד... איהם וועט מען נישט אַרויסגנב'ענען, נישט די צייטען...

דער טויט מאַכט אויף מיר אַ קליינע ווירקונג; געדויערט אַ רגע כמימרא... וואָס האָט ער געקאָנט ליידען?.. געווען, נישט געוואָרען...

געווען אין שטאָדט אַן אַלטער זייגער־מאַכער, ר' הירשל, אויב איך האָב קיין טעות נישט, אויך אַ שטאָדט־דיענער... זיין עובדא: אין דער פריה און פאַרנאַכט אַרויף צו קלעטערן צום שטאָט־זייגער, וואָס געהט אויף אַ הילצערן געווערק, מיט שטיינער אויף שטריק, און אָנדרעהען צוויי מאָל אין מעת לעת... אַ יודעל אַ גראָהם, אין אַ שינעטען קאַפּאָטיל, אין עפּיס אַ קאָפּבעדעקונג מיט לאַפּען, אין אַ פאָרם, וואָס מען האָט שוין דעמאָלט לאַנג נישט געטראָגען... אַ שטיל, טריט־ביי־טריט יודעל; איך האָב איהם קיינמאָל נישט געהערט רעדען... קיינער האָט איהם נישט געזעהען נישט לאַכען, נישט וויינען... קומט איינמאָל דער ר' הירשעל אַראָב פון זייגער און שטרעקט יעדען די האַנד, און געזעגענט זיך מיט אַלע, וואָס ער בעגעגענט אין מאַרק...

— וואָס איז, ר' הערשיל?

— די נאַכט שטאַרב איך!

„וואָס אַ יוד פאַלט איין"... „מיינע שונאים"... מען קימט אַרויס צו מאָרגענס אין דער פריה — דער זייגער שטעהט, דער זייגער־מאַכער — נישט אויפגעשטאַנען!

אַזוי דאַרף זיין!

מאָדנע שטאַרבט דער שוין דערמאָנטער שמעון היטעל־מאַכער, דער אונטערהעלפער ביים משכילישען מנין... אַ צווייט ווייב געהאַט (צופעליג געדענק איך און פערצייכען עס)... פאַר

גסיסה הייסט ער, זי זאָל אַרויסגעהן אין מאַרק אַריין, קויפֿען איהם אַ האַלב־פֿונטיגען קאַרפּ, אָבקאָכֿען און דערלאַנגען אין בעט אַריין... ער וויל זיך געזעגענען מיט זיין „עולם הזה“; — אַזוי ליעב האָט ער קאַרפּ... און ער וויל זיך געזעגענען און פֿערגלייכֿען אויף יענער וועלט מיט'ן טעם פֿון לויתן... און צום צו בייסען (אויסצופֿיהרען דעם אַלטען, וועלט־בעקאַנטען וויץ) הייסט ער זיך דערנאָך געבען אַ ווערמיגע פֿלוים, ער זאָל וויסען, ווען עס וועלען זיין די לעצטע שמייץ פֿאַר'ן לויתן...

ניש הײמליך, אָבער וויציג!

שטאַרבט מיר אָבער דער פֿעטער ליפּא; דערטרונקען געווארען...

און אַ פֿעטער — אַ דימענט... אַ זיידענער מענש, אַ גאָלדען האַרץ... גיט אַלץ אַוועק, גיט אַלץ פֿון זיך אַראָב... די מוהמע יענטע מוז איהם היטען, אַזוי אין געוועלב מיט שניט, ווי אין שטוב, ערגער ווי אַ גנב... איינמאָל פֿאַר פּסח, זי געהט אַראָב אין קעלער אַריין צום אינדיג, וואָס זי פּאַשעט לכּבוד יום־טוב — אַ נעלטיגער טאָג... זי ווייסט, ווער דער גנב איז... טרעפֿט אַמאָל און עס קומט אין געוועלב אַריין אַן אָרימאַן, יענטיל איז נישטאָ, זי גיט פּרוטות, כאַפּט ער זיך צום שופֿלאָד — פֿערמאַכט; צום שלאָס — ער גיט נישט נאָך, — ציהט ער עפּיס זיך פֿון לייב אַראָב... איינמאָל די פֿלודערן אַוועקגעגעבען... איז צווישען פֿאַר פֿאָלק אַ לעבען, דאַכט זיך, נישט ווי אונטער דער זון... די מוהמע יענטע איז אַ מלומדת, זי ווייסט, וויפֿיל אַ יוד מעג אַוועקגעבען צדקה, צום רב וועט זי איהם שלעפּען... און אַ צינגעל האָט זי אַ געשליפֿענס — די גאַנצע פּאָרציענע הערט איהרע קללות צום מאַנס קאָפּ... און שטעלט אַ האַנד מיט נעגיל־אויס, וואָלט זי נור נישט מורא געהאַט פֿאַר גאָט...

געהט דער פֿעטער ליפּא איינמאָל פֿאַר'ן דאַווינען זיך באָדען צום טייך, זעצט זיך אונטער'ן שטראָם... און מען נעמט איהם פֿון דאָרט אַרויס אַ טויטען... פֿון אַ שטיין, זאָגט מען, וואָס איז מיט'ן וואַסער געלאָפֿען, אַ קלאַפּ בעקומען, בעטייבט געוואָרען, דאָס מויל געעפֿענט, וואַסער געטרונקען...

על פּי „מורה הנבוכים“ מאַכט עס אויף מיר קיין גרויסען

אײנדרוק נישט. נישט מעהר: אַ שאָד אַזאַ גוטער פֿעטער... און דערטרונקענע שוין געזעהען... אַ יונגען מאַן אַמאָל אַרויסגענומען פֿון טייך. (ער דאַרף אַ מענש, די אַרײנגעוואָרפֿענע קאַץ האָט נישט געהאָלפֿען), אַרויסגעצויגען האָט מען אײן אָנגעדראָלענעם. מען האָט איהם מיט קניהען דעם בויך געדריקט און דאָס וואַסער דורכ׳ן מויל אַרויסגעזועצט... הערביי געוועז, געזעהען בעשיינפערליך: דער טויטער פֿיהלט נישט...

איך בין דעריבער צום טייך, צום פֿעטער ליפּא נישט געלאָפֿען...

אָבער, אַז די לויה איז געוועז... די מוהמע יענטע געדהט נאָך דער מטה, ניין, זי געהט נישט, זי שווימט אין דער לופֿט... אויפ׳ן פּנים אַ פּערגליווערט שמייכעל, די אויגען בלאָנזשען אַרום און גיבען אָפּט אַ בעהאַלטענעם בליק נאָך אַ בליק, אָט בעוועגט זי זיך, ווי ביי כלה=טאַנץ — בנעימות׳דיג אויף די שפּיץ נעגיל... איך געה האַרט ביי׳ן איהר זייט... די ווייבער אַרום, הער איך, שרייען צו גאָט, די הענד ברעכענדיג: רבונו של עולם, זאָל זי וויינען! כאָטש אַ טרער לאָזען! און זי געהט, און מורמעלט, און איך הער (וואָס איך האָב אין „נאָך קבורה“ בענוצט): „עס, ליפּעליע, עס, זאָל דיר זיין צו געזונד!“ און גיט פּלוצלונג אַ ריס אַראָב פֿון זיך דאָס שייטעל און מיט׳ן מויל — אַ פֿייף... —

— — — — — — — — — — —

שטאַרבט נאָך ק., דער ווײנהענדלער פֿון דער ברוקיערטער גאַס... מיך ציהט אַהין, איך מוז זעהען, ווי מענשען שטאַרבען... ליגט ער און גוסעט אין דער גרויסער שטוב, אין שרעקליכע שמערצען... די טאָכטער זיינע, די פּאַרצעלאַענע שענהייט, ליגט אויף איין אַנדער בעט — די קליינע ווייסע שרעק! די מוטער — אַ הייכע פֿרוי — אײנגעקוילט אין אַ פֿאָטעל, מען זעהט קיין פּנים נישט... איך רוק מיך, צווישען חברה=ליט, צום בעט צו... שרעקליכע העווית, ווילדע אויסגעשרייען אין מיט׳ן ווידוי... און פּלוצלינג, מיט אַ גאַנץ געענדערטער שטימע —

— זאָגט מיין ווייב, דער שליסעל פֿון צווייטען קעלער ליגט...

איך הער נישט וואו; איך ענטלויף... ענטלויף אין אינזי=

שענערנע גאָרטען אַריין, טיעף פון אַ שטאַרבענדיגען בעליידיגט, פון אַ גוסס... פוי, פוי! דער מענש איז ווערט דעם טויט, ער וועט זיך אַנדערש ניט אָבּרייסען פון שליסעל צום צווייטען קעלער...

און עס פאַלט צו די נאַכט... איך געה אַרויס אויפ'ן שאָטע, געה עטוואָס ווייטער אָב פ'ן שטאָט און דערזעה (גלייך צום ערשטען מאָל!) — ווי די זון לאָזט זיך אַראָב אונטערן גאָרטען — די פורפור-פלאַם פון צווישען די צווייגען... און קעגען איבער שיינט איף אַ בלאַס-געצייכענטע לבנה; קומט העכער, העכער, ווערט בולטער...

איך שטעה אָנגעשפאַרט אָן עפּיס אַ צוים און קוק, און וואונדער מיך, פאַר וואָס זעה איך עס אַזוי צום ערשטען מאָל... יעדען טאָג געהט דאָך אונטער די זון, יעדען אָבענד געהט אויף די לבנה...

און זי ציהט זיך אַרויף, אַרויף...

אַ צינערנער הקדש-טעלער? אַ זילבערנע-טאַץ אויף דרשה געשאַנק? יהושע'ס פנים?

אפשר פרעגען ביי יהושע'ן: פאַר וואָס שטאַרבט מען, נאָך וואָס? —

ריהרט מיך פלוצלינג עמיץ ביי'ם אַקסעל אָן...

מיכל פידלעה — שוין דערמאָנט — ביי'ם פלויט פון זיין התבודדות-הייזעל בין איך עס געשטאַנען. ער איז צו מיר אַרויסגעקומען, אַ שטילער, שטיל-שלייכענדיגער, מיט טרויעריגע וואַסער-אויגען, אין איין האַנד — אַ ספר'ל, אין צווייטער — אַ לאַמטערל...

— „מען זאָגט, דו ביסט אַיין עלוי, קענסט דאָ פשט?"

און ער ווייזט מיר אַיין אָרט אין קבלה-ספר'ל (דעם נאָמען — פערגעסען), עס רעד זיך וועגען גלגול... איך לעז דורך, פערשטעה און פערטייטש...

— „ביסטו דאָך טאַקי אַיין עלוי... נו, וואַרט" און ער פערשווינד צוריק אין הייזעל אַריין...

עס הייבט זיך אין מיר אָן אויסצו-וויקלען אַ געדאַנק: אפשר איז דאָס דער ר י כ ט י ג ס ט ע ר ענטפער אויף אַלע מיינע פראַגען...

דער געדאַנק דערוויקעלט זיך אָבער נישט, ער קומט צוריק אַרויס מיט'ן לאַמטערן, נור אין דער אַנדערער האַנד, אויפ'ן אָרט פון ספר'ל — אַ גרויסער, שווערער פערראָסטער שליסעל — —

דער שליסעל צו זיין פערמאַכטער ביבליאָטעק אין שטאָט...

— דו ביסט עס ווערט...

מיט דער האַנד, וואָס ציטערט שלאָבעריג, דערלאַנגט ער מיר דעם שליסעל. די שטימע — הויל, אָהן טאָן, היינט וואָלט איך געזאָגט — אָהן פאַרב. איך הויב צו איהם די אויגען אויף, וויל עפּיס זאָגען, דאָס מויל איז מיר צוגעשניערט; ביי'ם שיין פון לאַמטערל זעה איך אַ פּנים פון אַ בר־מנן... געל, וואַקסען־געל, אָבגעלאָזט...

„אַ בר מנן דערלאַנגט מיר דעם שליסעל" —

איך נעם איהם און געה מיט איהם אָב שווייגענדיג. דער שליסעל וועט עפענען — מיר אַ נייע ביכער וועלט, אייך — אַ נייעם פרק...

ווען און ווי אַזוי מיכל פידלער איז געשטאָרבען — געדענק איך נישט!

„זייער“ בית-מדרש.—חורבות אין געהירן.—איך וויל אַוועק. — די מאַמע.—איך ווער אַ חתן.

נישט מיט אַמאָל לויפט מען פון יודישען אין גוישען בית המדרש אַריין. מען האָט דאָך אַ יודיש האַרץ, קלאַפּט עס. איך פיהל, אויבוואָהל נישט קלאָר, אַז איך רייס מיך פון עפּיס און עמיץ אָב, פון עמיץ היימיש'ס, פון עפּיס טהייערס... נעכט שלאָף איך נישט, און בלאָנזשע אַרום טעג אונטער די בּראָמען. איך בּין טאַקי שוין אַ „פּורץ גדר“, אין אַסך זאַכען האָב איך אויפגעהערט צו גלייבען. פיעל פון הייליגען איז מיר אומהיילי געוואָרען, אָבּער אַלץ אין דער היים, אין בּית המדרש, וואָס איז לעבּען דער שוהל...

און איך זעה מיך, ווי איך געה צו לעצטען מאָל, דריי-קענדיג מיט דער פויסט דעם דיקען פערראָסטען שליסעל אין טאַש, אונטער דער לעמבּערגער בּראָם. אויפן שאָסעענעם דריי-עק, צווישען „אונזער“ און „זייער“ בּית עלמין, און האָב התבודדות, און הער אויס אַ וויכּוח צווישען „יצר טוב“ און „יצר הרע“, אַזוי ווי איך האָב איהם איבּערגעגעבּען, נור צוגערייכט מיט „וויץ“ אַלאַ היינע, אין „מאָניש“... אָבּער מאָנישען אין חורבה אַריין רופט „מאַריע“, זי ווינקט צו איהם פון די פענסטער, רופט איהם מיט געזאַנג. מיין „מאַריע“ שפּאַציערט אַרום מיט יונה'ציען, אָבענד בּיי אָבּענד, צווישען מנחה ומעריב, אין דער רייטשוהל, און מיין „כּלה פון חורבה“ איז פערנומען מיט איהר אויסשטייער. נייעטאָרען-מיידליך זיצען בּיי זיי אין שטוב און נייען וועש, און זי לויפט אַרום צווישען די שניידער און מעסט מלבּושים... מיך רופט „קענטעניש“... אָבּער דער יצר הרע איז גובר; אַזוי ווי בּיי מאָנישען.

זעה איך מיך, ווי איך געה, אין אַ שוואַרץ היטעל, אין אַ בּיסמאַרק-פּאַלטאָ און ווייס-פערליימיגטע שטיוועל (צופעליג הייב איך דעמאָלט אָן צו זעהען פאַרבּען!) איבּער דער בּרוק'ערטער גאַס, פון די רויטע קאָשאַרען צום גרינעם שלאָס (עס איז פריהלינג-צייט) און בּלייב שטעהען בּיים קוואַר-געסיל פאַרן שלאָס, אין

ווינקעל, וואו דאס הויז שטעהט; דאס הויז מיט דער פערמאַכטער ביבליאָטעק אויפ'ן בוידעם. איך טרעט אַריבער די שוועל איבער געוואַלט. עטליכע טראָפּען שוויס פערלען זיך איבערן שטערען: דאס הויז איז מיר פרעמד; דאָ וואָהנען נישט קיין יודען. צופעליג. און פיליכט צוליעב דער נאָהנטקייט מיט'ן שלאָס! דאס הויז איז אַ נייעס, דעמאָלט דאס נייעסטע, און האָט ליכטיגע טרעפּ, דעמאָלט די איינציגע ליכטיגע טרעפּ אין שטאָדט. איך שטייג בעהאַרצט; אַ גוטער סימן — אַ ליכטיגער וועג! און איך שטייג אין ליכט. איין שטאָק, אַ צווייטער — די פּלאַטפאָרם צום בוידעם; דאָ לעשט זיך מיר דער טאָג אויס... איך ווער עטוואָס אונרוהיג. אָבער „כל באיה לא ישובון", נישט פאַרהאַן: צוריק! די האַנד ציטערט אַ ביסל, דאָך דערטאַפּט זי די טהיר; אין טהיר — דעם שליסעל-לאָך. „פריהער אַריינקוקען!" איך נייג צו אַיין אויג: אַ חשך. קעגענאיבער אַ פערלאָרענט פענסטער פון אינערוויניג. אָבער דורכן לאָדען-שפּאַלט רייסט זיך אַריין אַ זייל פון ציטעריגען זונען-שטויב און שפּאַרט צו ביז צו'ן אַ הויפען ביכער אויף דער פּאָדלאָגע.

„דער עמוד ענן!"

„דער עמוד אש!

„ביידע פיהרען אין מדבר!"

און איך דרעה איבער דעם שליסעל! אַ קריץ אין אַלטען שלאָס, דאס האַרץ — אַ ציטער, דאָך — די טהיר - שוין אָפען, דער לאָדען — האַסטיג אויפגעריסען — איך בין אין „זייער בית המדרש"...

אַז מיר האָבען אַ חלק אין אַלע בתי מדרשים, „ביודעים ובלא יודעים" — פאַלט מיר דעמאָלט נישט איין. אָבער אַזוי פיעל ביכער! אַרום אויף אַלע פיער וועגד, צעוואָרפענע אונטער די פיס אויף דער פּאָדלאָגע.

— איך וועל אַלץ לייענען און כסדר!

\- - - - - - - - - -

„אַלץ" האָב איך נ י ש ט געלעזען; דריי שפּראַכען געווען: דאס מעהרסטע פויליש (אויבוואָהל דאס מעהרסטע איבערזעצונגען...) דערנאָך אַ ביסל דייטש; געווען אַ קליין ביסל פראַנצעזיש אויך.

פֿראַנצייזיש קען איך גאָר נישט. לעזן אַפֿילו נישט. איך וועל מיך דאָך, צוליעב דער ביבליאָטעק, אין אַ צייט אַרום, אויסלערנען בעל פה, פון טאָוועל צו טאָוועל איין אלענדאָרף, — אַ ברכה לבטלה: איך וועל איהם, ווי אויסגעלערנט, פֿערגעסען... מיט'ן הוילען אָלענדאָרף-קענטעניש וועל איך פֿון דער היים אַוועק. דייטש, ביי וועלכען, ווי איך רעכען, עס וועט מיר בייזשטעהען דער זכות פֿון עטליכע לעקציעס ביים לעהרער שטערן, לעג איך דאָך אָן אויף שפּעטער. צו גרויס איז מיין דורשט צו „קענטעניש", איך זאָל מיך זעצען סילאבּיזירען! איך הייב אָן ביי פּויליש, און האַלט וואָרט. און לעז כסדר; „לב חכם לימינו" — פֿון דער רעכטער האַנד ביים אַריינגאַנג. און די ביכער זענען אויסגעשטעלט אָהן אַ סדר, אַ תוהו ובוהו פֿון ביכער. ראָמאַנען און וויסענשאַפֿטליכע זאַכען. אויסגעמישט, און צעוואָרפֿען — די פֿיעלבענדיגע ראָמאַנען; איבערהויפּט די איבערזעצונג פֿון פֿראַנצויזיש: דיומא, סו, וויקטאָר הוגאָ א. ד. ג. פֿאַלט אין דער האַנד אַריין אַ צעהנט באַנד סו, דערנאָך אַ נייטער דיומא, באלד אַ דריט באַנד — הוגאָ... אָבער איך לעז! איך זוך קיין ספור המעשה נישט. איך לעז אויך קיין נאַטור-בעשרייבונגען נישט, זיי דערמאָנען מיך אָן גאָר נישט, וועקען אין מיר קיין בילדער נישט! איך האָב אַזוי וועניג בעקאַנטשאַפֿט מיט נאַטור. איין אויסנאַהם — די בעשרייבונג פֿון גרינע וויזען ביי וויקטאָר הוגאָ אין „די אַרבייטער בי'ם מעער" — פֿערהאַן וויזען אַרום שטאָט; אויך אַ שליט-וועגס פֿון אַ פּוילישען אויטאָר, דאַכט זיך קאָרזשעניאָווסקי — שניי שוין געזעהען! דער עיקר ציהען מיך און נעמען מיך די דיאַלאָגען — די „שטיקלעך מיט די פּאַסיקלעך", ווי עס האָט דעמאָלט ביי מיר געהייסען; וואו מענשען רעדען. יעדעס פּאַסיקל האָט מיר אויסגעזעהן, ווי אַ שפּעלטיל אין אַ מענשליכער נשמה אַריין. די ליעבע צום דיאַלאָג, צום מאָלען מיט דער שפּראַך איז מיר געבליבען... רעכט אַ מעשה פֿערציילען האָב איך מיך קיינמאָל נישט אויסגעלערנט. העכסטענס, ווי איינער פֿון מיינע קריטיקער האָט בעמערקט — אַ „מעשה בתוך מעשה"; שלעכט געבויט איז דעריבער פֿיללייכט מיין בעסטע זאַך: די דריי חופּות... איך האָב אַזוי געלעזען. לעזענדיג, פֿלעכטען זיך אין מיר אַלערליי מעשיות; איך קען מיך, און

וויל מיך נישט אַרויספּלאָנטערן. אין דער ביבליאָטעק איז אַ ייִדיש פֿול מענשען אין מאַרק; אַ געווימעל פֿון מענשען! פֿון אַלערליי שטאַנדען, אַלערליי געשעפטען! אין גרופּען שטעהען זיי, און רעדען צווישען זיך, יעדע גרופּע האָט איהר עסק... און איך שפּאַציער אַרום איבער׳ן מאַרק, געה פֿון גרופּע צו גרופּע, הער אונטער, כאַפּ אָבגעריסענע שטיקער פֿון געשפּרעכען און שטוים מיך, וועגען וואָס עס גערעט...

פֿאַלט מיר אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום אין דער האַנד אַריין נאַפּאָלעאָנס קאָדעקס אין זאַוואַדסקי׳ס איבערזעצונג. איך לעז און — פֿערשטעה, אַ פֿרייד; נישט טיעף, פֿיללייכט נישט ריכטיג און — גאַף! דינים, אָהן ראובן ושמעון, סאַמע כללים!.. דער רמב״ם אין „יד החזקה“ האָט עס נישט דערגרייכט! נאָך אין אַ צייט אַרום — באָקל׳ס געשיכטע פֿון דער ענגלישער ציוויליזאַציע! איידער איך פֿערשטעה, דערמאָנט מיך (אַזוי מיין איך) דער סטיל אָן בעל עקדה!.. אויך עפּיס אַ מין דרש! איך קום אויך צו פֿיזיק. רבונו של עולם! נישט די קאָלדערע וואַרימט מיך, נור מיין לייב די קאָלדערע! מען קען מאַלען שניי! דונערן! אָהן מאַטעמאַטישער פֿאָרבערייטונג, היפּער איך איבער צפֿערן און אַלגעבראַאישע צייכען, ווי אַ פּוילישער מלמד איבער שטיקליך דקדוק אין רש״י, און פֿאַל ווייטער אַריין אין אַ ים פֿון ראָמאַנישע און ראָמאַנטישע דיאַלאָגען, און שווים ווידער אַרויס אין אַ „נאַטורוויסענשאַפֿט“... די בעשרייבונגען פֿון קערפּער און גליעדער, אַזוי פֿון געוויקסען ווי פֿון טהירע נעמען מיך נישט, זענען פֿאַר מיר טויט! ווידער דאָס זעלבע: זיי דערמאָנען מיך אָן גאָר נישט, וועקען אין מיר גאָר נישט! געזעהען: הינד, פֿערד און עטליכע קעץ. זומער־צייט פֿליהען פֿייגאַליך אונטערן הימעל, אונטערשייד איינצעלנע אין דער מחנה! לאָזען זיך מאַנכע מאַנכמאָל אַראָב, אין שטויב און בלאָטע אַריין, נאָך אַ פֿערלאָרען קערנדטיל פֿון אַ פֿייערישער פֿוהר, אַ ברעקעלע פֿון אַ יונגעלס אָנבייסען אין חדר אַריין און פֿליהען אַזוי ראַש אַוועק... אויפ׳ן שפּיץ פֿון זייגער שטעלט זיך אַמאָל אַ קראָה — ווער ווייסט זיי!

פֿאַר דאָס די בעשרייבונג פֿון לעבענסאַרטען, פֿון געוויקס און טהיר, יעדע ענטפּלעקונג פֿון אינסטינקט און פֿערשטאַנד, גע־

וואָהנהייטען, דאָס צופּאַסען זיך מיט ליניע און פאַרב צום מיליע... נעס־טען־בויען, קינדער ערציהען, זאַמלען שפּייז אויף ווינטער, פּערזאַמ־לונגען פון געפליגעלטע אונטערן בלאָהען הימעל, די סעמען; די סע־רענאַדען פון דער מענליכער זייט, דאָס אויסשטעלען פון פאַרביגע פעדערן, דער קריעג וועגן דער „זיי" — דער קאַמף פאַר לעבען און ליעבע, — דאָס אַליך נעמט און כשופ׳ט...

גאָט, ווי גרויס די וועלט איז, ווי פערשיעדענאַרטיג, און וויפיל שכל, וויפיל גייסט...

און פלוצלינג:

— אַליך מאַטעריע! (האַרטמאַן).

— קיין פרייער ווילען! (צענדליגער בראָשורען). און קאַרל פאָגט:

— דער געהירן אַרבייט אויס געדאַנקען, ווי איין אַנדער גליעד — שטוהגען...

— — — — — — — — — —

עפּיס ווערט אין מיר פערשטאַרט, פערגליווערט. עפּיס שטאַרבט אָב. אויס מעשה בראשית, אויס מעשה מרכבה. קיין הימעל נישט דאָ. דאָס בלאָהע, וואָס מיר זעהען, איז די גרעניץ פאַר אונ־זער אויג. אויס שכר ועונש, אַז דער מענש האָט קיין ברירה נישט...

מיט וועמען רעד מען דערפון? פאַר וועמען גיעסט מען זיך אויס דאָס האַרץ? אין וועמעס אויערען אַריין גיסען די קלאָגען אויף די חורבות אין געהירן און אויף די פגרים אין האַרץ? מיט די אַרומיגע? איך בין קעגען זיי אָהן לשון אַפילו. פון דעם, וואָס איך האָב געלעזען, קאָן איך אויף יודיש נישט רעדען, פאַר דעם האָב איך אין יודישען קיין ווערטער נישט. איך פרוב רעדען מיט מיר אַליין און קען נישט...

רעטען קען מיך איין ש. ח.

פריהער זיין פאָרטרעט. אייגענטליך נישט זיין פאָרטרעט; איך קען איהם נישט. אין אַ מענש אַריין קוקט מען דורך די אויגען, און ער פינטעלט מיט די אויגען. זיינע שוואַרצאַפּעל האַלטען אין איין לויפען אַהין און צוריק איבערן ווייסעל, ווי פאַר פּחד, מען זאָל זיי נישט דערטאַפּען. איך וועל נור בעשרייבען זיין ליניע:

שטאַמט פֿון אַיין אָרימער, דערשלאָגענער פֿאַמיליע אין דער ליטא,
נישט אויסגעלערנט זיך קוקען מענשען אין די אויגען אַריין...
געענדיגט די ראַבינער=שוהל אין זשיטאָמיר. געקומען צו אונז אַלס
רעליגיאָנס=לעהרער... לערנט פֿון אַ רוסיש ביבעל אַרויס די „ביב=
לישע געשיכטע“. האַלט זיך ווייט פֿון קהל; רעדט נור רוסיש. פֿון
דעסטוועגען, אַז דאָס מאַגיסטראַט וויל אַפּריינגען דעם מאַרק פֿון
פֿויערישע פֿוהרען, וואָס זאָלען זיך נור שטעלען אויפֿ'ן טאַרג, און
בעשטימט, אַיינצוטהיילען דעם מאַרק אויף פֿיער, דורך גאַסען דורכ=
געשניטענע רעגעל=מעסיגע סקווערען, וואו ער וועט פֿערזייען בלו=
מען און פֿלאַנצען בוימער... און די סוחרים, וואָס האָבען געוועלבער
אין מאַרק, פֿאַר פּחד, זיי זאָלען דאָס פֿויערישע לייזונג נישט פֿער=
ליערען, ווילען מבטל זיין די גזרה, און מען ווענדט זיך צו איהם, ווי
צ'ן אַ קרוב למלכות, — שרייבט ער זיי אַ פּראָשעניע אויף „קייזערליך
פּאַפּיער, מיט עכט שוואַרצער טינט און קאַליגראַפֿיש, לאמור, אַזוי
צו זאָגען: הֹיות, אויב עס וועלען זיין גערטליך (סקווערען) און אויב
עס וועלען געפֿלאַנצט ווערען ביימליך, וועלען די ביימליך מיט דער
צייט וואַקסען און צעוואַקסען זיך און ווערען גרויסע ביימער, מיט
געדיכטע צווייגען און בלעטער... און אַזוי ווי די שטאָט איז שלעכט בע=
לייכט און נעכט זענען פֿערהאַן פֿינסטערע, וועלען זיך אין די פֿינסטערע
נעכט, און די געדיכטע שוואַרצע שאָטען פֿון די ביימער בעהאַלטען
גנבים, גזלנים און רוצחים, וואָס וועלען זיין אַ סכנה פֿאַר דער
שטאָט... אויך וועט מען, אין די זומער אָבענדען, ווען די נאַטור
(דאָ גערעט אַ נאַטור בעשרייבונג) וועקט צו ליעבע — אין שאָטען
פֿון די ביימער זינדיגען, וואָס עס וועט שאַטען דער מאָראַל פֿון
שטאָט און פֿערדאַרבען די שוהל=יוגענד, וואָס וועט ווייטער פֿון
איהר זייט, נישט פֿאַר אַייך און נישט פֿאַר קיין שום יוד גע=
דאַכט, קראַנק מאַכען אַ האַלבע, אויב נישט די גאַנצע שטאָט...

איז אַייך ווייניג, גערעט די ליניע ווייטער:

ער פֿערליערט די שטעלע אַלס רעליגיאָנס=לעהרער. איך
ווייס נישט, אָדער געדענק נישט, פֿאַר וואָס, און פֿועלט ביים גובער=
נאַטאָר אין ווערט אָהן דער שטאָטס וויסען — ראַבינער. און בעקו=
מענדיג די נאָמינאַציע, ענדערט ער פּלוצלינג זיין פֿיהרונג: טהוט
אָן אין שטוב אַ יאַרמולקע, הערט אויף צו רייכערן אום שבת און

הייבט אָן צו גיין אין שוהל אַריין דאַווינען פריה און אָבענד.

האָבען די חסידים אַיין אַסיפה געמאַכט און געשיקט איהם זאָגען:

ווילט איהר, אַזוינער און אַזוינער, נעמען ביי דער שטאָט דריי הונדערט רובעל אַ יאָהר אומזיסט, איז מה טוב. איהר זייט נישט ערגער ווי אַיין אַנדערער, אַיי אינו ישראל, וואָס נעמט אומזיסט יודיש געלד.

ווילט איהר אָבער ווירקליך עפּיס טהון, וועט מען אַייך עוקר מן השורש זיין...

על כן, זאָגט מען איהם אָן, זאָל ער תיכף ומיד צוריק ווערען גוי, אויסטהון די יאַרמולקע, אויפהערען צו קומען דאַווינען, און צוריק ריינערן בריש גליה און שבת...

— פאָלגט ער און ווערט אין אַ צייט אַרום אויס ראַבינער, פאַר דאָס צענזאָר אין וואַרשוי. — — — — — — — —

— — — — — — — —

דעמאָלט איז אָבער געווען ערשט דער אָנהויב פון דער ליניע. דער ערשטער עטאַפּ פון דער קאַריערע. נעמט ער מיך אויף, הערט מיך אויס, פינטעלנדיג מיט די אויגען, הערט מיינע ספקות און פיין, און ענטפערט:

ניצעוואָ!

איך מוז ווערען אַ לייט, אַוועק שטודירען: קיין זשיטאָמיר, קיין ווילנא... אַלע ספקות וועלען אָפּפאַלען, אַלץ וועט ווערען קלאָר, אַלץ וועט ווערען גלייך...

ער וועט מיר העלפען!

אפשר! לאָקער איך אויף מיין כלה פון חורבה אויף די טרעפּ, צו האָבען מיט איהר אַ ישוב. צום אַלעם ערשטען דערשרעקט זי זיך צום טויט. איך האָב זי אַזוי לאַנג שוין אויף די טרעפּ נישט פערהאַלטען. און זי גרייט זיך דאָך צו אַ חתונה... דערהערט זי אָבער, וועגען וואָס עס געהט, בערוהיגט זי זיך, נעמט זי שוועסטערליך מיך אָן ביי דער האַנד, פיהרט מיך אַראָב אין הויף אַריין, פון דאָרט דורכען הינטער־טהירעל אין רייט־שוהל אַריין, וואו מיר זעצען זיך אויף אַ באַנק און רעדען... און רעדען מיט געפלאָטענע הענד אַזוי האַרציג־שטיל.

— יאָ, פֿאָהר — זאָגט זי, און די שטים איז פֿײַכט, און די אויגען גלאַנצען פֿײַכט... פֿאָהר! זײַ מיר מודיע װען, װעל איך אַראָפּקומען...

נעמט ש. ח. און פֿערזעצט אויף הוצאות זײַן גאָלדען קײטעל. װערט בעשטימט אַ פֿאַרטאָג צום שטילען אַװעקפֿאָהרען. עס װערט בעשטעלט אַ פֿוהר, איך פּאַק מיך בסוד סודות. לעג מיך פֿריה מכלומרשט שלאָפֿען, מיט'ן פּעקיל אונטערן קישען, איך װעל קײַן אויג נישט צוטהון. אַפֿילו פֿון גאַס װעט זײַן דער צייכען... איך לעש אויס דאָס לעמפּיל, געזעגען מיך מיט אַלע און אַלעס אין דער פֿינסטערער שטוב; אויפ'ן האַרץ נישט אַזוי לײַכט... אָבער איך מוז... ליג איך און דערהער אַ שטילען שאָרך פֿון צװייטען צימער. איך האָרך. שטיל עפֿענט זיך די טהיר. שטיל, באָרװיס קומט אַרײַן די מאַמע, איך זעה זי קוים בײַם שװאַכען שײַן פֿון דער לבנה אין פֿענסטער. זי שװעבט שטיל צו צום בעט, זעצט זיך קעגען איבער, קוקט מיר מיט װײטאָג אין פּנים אַרײַן... איך קען די אויגען נישט שליסען, איך מוז זי זעהען, און זעהען, װי פֿון די אויגען איהרע רינען שטיל, שטיל די טרערען... זי געזעגענט זיך מיט מיר... װער האָט אויסגעזאָגט מײַן סוד?

אָבער זי װאַכט בײַ מיר, איהרע טרערען װאַכען; איך פֿאָהר נישט...

דער טאַטע איז אין דער היים נישט געװען. געקומען איז ער אין עטליכע טעג אַרום מיט דער ידיעה:

— געטהון מיט דיר אַ שדוך... מיט גבריאל יהודה ליכטענפֿעלד.

איך גיב מיך אונטער; איך זעה קײַן אַנדערן אויסװעג. אַ קרבן פֿאַר דער מאַמעס טרערען!... ש. ח.'ס גאָלדען קײטעל איז פֿערפֿאַלען געװאָרען בײַ'ם מלוה... די פֿוהר איז צוריק אָבגעפֿאָהרען אין פֿאָרשטאָט אַרײַן... מײַן „כלה פֿון חורבה“, װאָס איז אומזיסט אַראָבגעקומען האַלב-נאַקיט אין פֿאַרטאָג, מיך צו בעגלײטען, האָט אויף אַ צײַט אַ קאַטער בעקומען... און אין אַ קורצער צײַט אַרום פֿאָהר איך חתונה האָבען...

פּאַסטען װעל איך נישט... די חופּה שטעלט מען אין דרויסען, אין דאָרף... און הײבט אין מיטען אָן צו רעגענען, ענטלויף איך

פֿון אונטער דער חופּה אין שטוב אַרײַן. די חופּה גײט נאָך. גבֿריאל יהודה ליכטענפעלד לאַכט... די טאָכטער זײנע װײנט...

איך קען מיר קײן רעכענונג נישט אָפּגעבן פֿון מײן פֿיהרען זיך...

. . . .

און מיט דעם ענדיגט זיך דאָס ערשטע באַנד פֿון מײַנע ערינערונגען... עס הײבט זיך אָן צו צערשטרײען דער נעפּיל פֿון קינדער- און יונגעל-יאָהרען, און פֿערשװינדט מיט דער צײַט. עס שליעסט זיך אויך דער הײמישער אוצר פֿאַר סקיצען און בילדער. אַלץ, װאָס איך זעה אין דער פֿרעמד, אַלץ, װאָס איך בעגעגן אין שטעט און שטעטליך, אויף װעג און שטעג, זעה איך און פאָרש! אָבער איך פֿיהל עס נישט אונמיטעלבאַר. איז מײַן נשמה האַרטער געװאָרען און קען אין אַנדערער נישט אַרײנפֿליסען, צוריק-צוקומען רײכער, פֿאַרביגער און פֿערשטענדיגער? אָדער האָט מען, איסער דער פֿערמיטלונג פֿון די חושים, צום נישט-הײמישען, צו דער נישט-קינדישער װעלט קײן צוטריט איבערהױפּט?

אַלץ אײנס.

אויס גירסא דינקותא...

דער נעפּיל מיט קעפּ, העכסטענס בױסטען: מיט אויגען, װאָ-שװימען מיר פֿאַרבײ, װען איך מאַך מיר די אויגען צו — צער-רינט און פֿערשװינדט. —